The Conjeeveram Oriental Literary Institution.

NYAYARATHNAVALI – 1.

SAVYABHICHARA SAMANYANIRUKTHI·

BY

MAHAMAHOPADHYAYA
GADADHARA BHATTACHARYA.

WITH

MANI AND DIDHITHI.

OF

Gangesopadhyaya AND *Raghunatha Siromani.*

EDITED BY
P. B. ANANTHACHARIAR, PANDIT.

Printed at the
SRI SUDARSANA PRESS.
CONJEEVERAM.

న్యాయరత్నావళీ – ౧.

సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః.

మహామహోపాధ్యాయ శ్రీగదాధరభట్టాచార్య విరచితా,
మణిదీధితిభ్యాం సహ

శ్రీకాంచీ, ప్రతివాదిభయంకరం అనంతాచార్యేణ పరిశోధితా
శ్రీకాంచీ శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాయాం
అముద్ర్యత.

1900.
Price 12 Annas.
ఇదానీ మేతన్మూల్యం – ౦-౧౨-౦.

ఇహఖలు శ్రీగదాధర భట్టాచార్య ప్రణీతానుమానదీధితి వ్యాఖ్యానే సవ్యభిచారాది బాధాన్త గ్రంథస్య కుత్రాప్యేతావత్పర్యంతమముద్రితత్వాత్తేషా మత్యావశ్యకతామాకలయ్య 'న్యాయరత్నావళీ' నామిక సత్పత్రికారూపేణ తన్ముద్రణ మారబ్ధం । తత్రాస్మిన్ ప్రథమ ఖండే సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిరముద్ర్యత । ద్వితీయేసాధారణాసాధారణానుపసంహారి విరోధ గ్రంథా ముద్రితా భవిష్యన్తి । సచ ఖండ ఇదానీమారబ్ధముద్రణ స్త్వరయైవ పూర్ణోభవిష్యతి । తదుత్తరఖండేషు సత్ప్రతిపక్ష బాధాది గ్రంథా ముద్రితా భవిష్యంతి ।

ఏవమేవచ సవ్యభిచార సత్ప్రతిపక్షాది గ్రంథానాం క్రోడపత్రాణ్యన్యచాత్యావశ్యకా న్యాయశాస్త్ర గ్రంథాస్సంముద్రణీయా ఇత్యస్తి మహత్యాశా ।

న్యాయరత్నావళీ చేయం

ప్ర. అనంతాచార్యాత్

శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాధ్యక్షాత్

కాంచీపుర్యాం లభ్యా

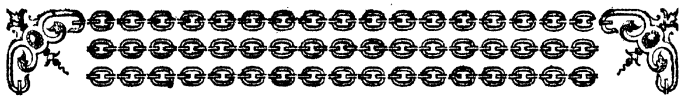
Conjeeveram.

సూచనం.

౨౧- పుట ౧౮ - పఙ్క్తౌ

'గుణకర్మాన్యత్వ సామానాధికరణ్య రూపంహి తద్వైశిష్ట్యం, వైశిష్ట్యంచహి క్వచిదుపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకం క్వచిద్విశేషణతయా' ఇతి పఠనీయం ।

౨౪ - పుటె 'ఇదంసవిషయకం' ఇత్యారభ్య 'తాదృశసంశయా హేతుత్వాత్' ఇత్యంతం నిష్కాసనీయం ఇతి.

శ్రీః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

తత్వచిన్తామణౌ సవ్యభిచారసామాన్యనిరుక్తిః।

సవ్యభిచారోపి త్రివిధః । సాధారణాసాధారణానుపసంహారి

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

దీధితౌసవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః.

యద్యపి లక్షణతః సామాన్య మప్రతీతవతో విశేషజిజ్ఞాసాను దయాత్సామాన్య లక్షణానన్తరమేవ విశేష విభాగో యుక్తః । తథాపి సవ్యభిచారపదస్య సాధారణమాత్రే ప్రసిద్ధతయా తన్మా

గదాధరీయే సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః.

సవ్యభిచారలక్షణ మనుక్త్వా మూలకృత స్తద్విభజన మాక్షిపతి (యద్యపీతి) లక్షణతః– లక్షణ వాక్యతః । సామాన్యం– సాధారణాసాధారణానుపసంహారిత్రితయ సాధారణ ధర్మం । అప్రతీతవతః, అంతేవాసిన ఇతిశేషః । విశేషజిజ్ఞాసానుదయాత్ – అవాంతర ధర్మప్రకారక జ్ఞానేచ్ఛోత్పత్త్య సంభవాత్, సామాన్య జ్ఞానస్య విశేష జిజ్ఞాసాయాం స్వాతంత్ర్యేణ, ఇష్టసాధనతా జ్ఞానధర్మితావచ్ఛేదక జ్ఞాన సంపాదకతయావా హేతుత్వాదితిభావః । సామాన్య లక్షణానంతరం– సవ్యభిచార సామాన్య లక్షణానంతరం । విభాగః – సవ్యభిచార విభాగః, సవ్యభిచారత్వావాంతర ధర్మ పురస్కారేణ ధర్మిప్రతిపాదనమితి యావత్ । నాయం గ్రంథో విభాగపరః, అపితుఅసాధారణానుపసంహారిణోరలక్ష్యతా భ్రమనిబంధన వక్ష్యమాణ సామాన్య లక్షణాతివ్యాప్తి భ్రమ నిరాకరణాయ త్రయాణాం లక్ష్యతా ప్రదర్శనపరఇతి సమాధత్తే (తథాపీతి) సాధారణమాత్రే ప్రసిద్ధతయా – భూరిప్రయోగవిషయ సాధారణ మాత్రకతయా

[మ] భేదాత్ । త్రిసవ్యభిచారః సాధ్య తదభావ ప్రసంజక ఇతి నత్రితయ సాధారణం లక్షణం ।

[దీ] త్రిస్య లక్ష్యభావం భుధ్యమానై రంతేవాసిభి రసాధారణాది సాధారణస్య లక్షణస్యాతివ్యాప్తిః, తద్వ్యావృత్తస్యైవచ సాధుతా ప్రతీయేత, అతస్తద్వారణాయ లక్ష్యాన్తరమపి దర్శయతి (సవ్యభిచార ఇతి)

కశ్చిత్తు సామాన్య జ్ఞానాధీనో విభాగో నతల్లక్షణతః ప్రత్యయమపేక్షతే, అతః ప్రథమం విభాగ కరణేపి నదోష ఇత్యాహ ।

ప్రసక్తిరనుమితిరాపత్తిర్వా ;

[గ] తన్మాత్రిస్య–సాధారణమాత్రస్య। అతివ్యాప్తిః, ప్రతీయేతేతిసంబధ్యతే। తద్వ్యావృత్తస్య – అసాధారణాది వ్యావృత్తస్య। సాధుతా – నిర్దోషతా. (లక్ష్యాంతరమితి) తథాచ "సవ్యభిచార" ఇతి మూలస్య వక్ష్యమాణ సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణ లక్ష్యఇత్యర్థః। ఏతద్గ్రంథస్య విభాగపరత్వ ముపపాదయతో మతమాహ (కశ్చిదితి) సామాన్య జ్ఞానాధీనః– సామాన్యజ్ఞాన సామాన్యాధీనః । తల్లక్షణ ప్రత్యయం – లక్షణ వాక్యాధీన సామాన్య జ్ఞానమాత్రం । అత్రచ విభాగోపయుక్త సామాన్య జ్ఞానస్యోపాయాంతరతోఽభ్యుపగమే పశ్చాదపి సామాన్యలక్షణాభిధానమసఙ్గతం, అనాకాంక్షితత్వాదిత్య స్వరససూచనాయ కశ్చిదిత్యుక్తం.

అథవా సామాన్య జ్ఞానాధీనః – త్రితయ సాధారణ కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్న జ్ఞానాధీనః। తల్లక్షణ ప్రత్యయం – సవ్యభిచార పదార్థతావచ్ఛేదక వక్ష్యమాణ లక్షణజ్ఞానం. అపేక్షతే. (అతఇతి) తాదృశ లక్షణాజ్ఞానేపి సవ్యభిచార పదార్థత్వరూప సామాన్య జ్ఞానస్య శిష్యాణాం స్వత ఏవ సంభవేన విశేషజిజ్ఞాసా సంభవాదితి భావః । అత్రచ సవ్యభిచార పదార్థత్వేన త్రయాణాం జ్ఞానేపి ప్రథమం సవ్యభిచారపదార్థఏవ కీదృశ ఇత్యేవజిజ్ఞాసోదేతి,నతుసవ్యభిచారపదార్థాః కతీతి, అతః ప్రథమంవిభాగోఽనుచితఇత్య స్వరస బీజం । ప్రసంజక పదస్య అనుమాపకాపాదకయోరేకతరమాత్ర పరత్వేఽసాధకత్వాదిత్యాదితి దోషద్వయా సంగతేస్తత్సంగమనాయ ప్రసక్తిపదార్థం వితర్కయతి (ప్రసక్తిరితి) ప్రపూ

[మ] ఏకస్యోభయం ప్రత్యసాధకత్వా దనాపాదకత్వాచ్చ । నాప్యుభయ పక్ష వృత్తిత్వం, ఉభయ వ్యావృత్తిత్వంవా తత్త్వం । అననుగమాత్ ।

[దీ] తదుపధానమ వ్యాపకం, అతివ్యాపకంచ తథావిధ వ్యాప్తిభ్రమేణ సద్ధేతౌ, అతస్తద్యోగ్యతా వాచ్యా । సాచ తాదృశ వ్యాప్త్యాదిరూపా । నచ విరుద్ధోభయ వ్యాప్యత్వ మేకస్య సంభవతీత్యాహ (ఏకస్యేతి)

[గ] ర్వాక షంజధాత్వర్థఇత్యర్థః। తత్కోటి వ్యాప్యస్యాపి వ్యాప్తిభ్రమేణ తద్విరుద్ధకోటి రాపాదకత్వ మనుమాపకత్వంచ సంభవతీతి " ఏకస్యోభయం ప్రత్యసాధకత్వాత్" ఇత్యాది దోషాసంగతిరిత్యత ఆశయం పూరయతి (తదుపధానమితి) ప్రసక్త్యుపధాయకత్వ మిత్యర్థః. (అవ్యాపకమితి) యేన హేతునాకదాచిదపి సాధ్యస్య తదభావస్యవా అనుమితిరాపత్తిర్వానజనితా ప్రత్యేకమపి తదసంగ్రాహక మిత్యర్థః. (తథావిధేతి) సాధ్యాభావనిరూపితేత్యర్థః। తద్యోగ్యతా- ప్రసక్తియోగ్యతా। వాచ్యా- ప్రసంజకపదేన వివక్షణీయా। తద్యోగ్యతాయా స్తత్స్వరూప యోగ్యజ్ఞానవిషయతా రూపత్వే వ్యాప్తిభ్రమ విషయతా మాదాయ పునరుక్త దోష ప్రసంగ ఇత్యతో యోగ్యతాం వ్యాచష్టే (సాచేతి) తత్కోటి ప్రసక్తియోగ్యతాచే త్యర్థః. వ్యాప్త్యాదిరూపా – తత్కోటి నిరూపిత వ్యాప్త్యాదిరూపా.

"సాధ్యసందేహే" త్యాదియథాశ్రుత మూలగ్రంథాత్పక్షధర్మతాజ్ఞానస్య సాధ్యసందేహ జనకత్వం కోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వంచ లభ్యతే తత్రచ నిత్యత్వాది సాధ్యకజ్ఞానాది హేతౌ వక్ష్యమాణాతివ్యాప్తి ర్వారయితు మశక్యైవ, నిత్యత్వ తదభావవిషయక జ్ఞానవానయమితి జ్ఞానస్య నిత్యత్వ తదభావోపస్థాపకత్వాత్, ధర్మితావచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానముద్రయా తాదృశజ్ఞానవదిదం త్వావచ్ఛిన్న ధర్మికనిత్యత్వాది సంశయ హేతుత్వాచ్చ। నచ ఫలీభూత సంశయ ధర్మితావచ్ఛేదకతా యాదృశ ధర్మే పర్యాప్తా తాదృశధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక యత్ప్రకారక జ్ఞానత్వేన సంశయం ప్రతిహేతుతేతి వివక్షణే నాయందోషః, తాదృశజ్ఞానస్య

[మ] అథ సాధ్య సంశయ జనక కోటిద్వయో పస్థాపకంపక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వేసతి హేత్వభిమతస్య ।

[దీ] (సాధ్యేతి) కోటిద్వయోపస్థాపకం సత్ సాధ్య సందేహాజనకం- సాధ్య సందేహ జనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకమితియావత్ । ఆశ్రయతయా

[గ] ధర్మితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానముద్రయా నిత్యత్వ తదభావ విషయక జ్ఞానవదిదన్త్వ పర్యాప్త ధర్మితావచ్ఛేదకతాక సంశయం ప్రత్యేవహేతుత్వాత్, తాదృశధర్మం ధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్యైతజ్జ్ఞానవత్త్వానవగాహిత్వాత్, శుద్ధమిదన్త్వం ధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్యైవ తదవగాహిత్వాదితి వాచ్యం. ఏవంసతి వక్ష్యమాణ ధర్మితా వచ్ఛేదకాతివ్యాప్తే రప్రసక్త్యా కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాంశ నివేశ వైయర్థ్య ప్రసంగాదిత్యతో మూలమన్యథా వ్యాచష్టే (సాధ్యేతీతి) (కోటిద్వయో పస్థాపకంసదితి) ఏతేన కోటిద్వయోపస్థాపకత్వే సాధ్యసందేహ జననోద్దేశ్యతా వచ్ఛేదకతా లభ్యతే, ఏవంచ ధాన్యేనధనవాన్ సుఖత్యాదౌ ధనాదేస్సుఖాదిప్రయోజకతా బోధస్యానుభవికతయా ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలే సతి బాధకే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయోః ప్రయోజ్య ప్రయోజకభావ బోధస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్కోటిద్వయోపస్థితిజనకతాయా స్సాధ్యసందేహ జనన నిర్వాహకతాలాభేన వ్యాపారజనకతాయాశ్చ ఫలజనన నిర్వాహకత్వాత్కోటిద్వయోపస్థితేర్ద్వారత్వలాభ ఇతికోటిద్వయోపస్థితిద్వారా సాధ్య సందేహ జనకత్వం లభ్యతే, దర్శితజ్ఞానవత్త్వాజ్ఞానస్య ధర్మితా వచ్ఛేదక ప్రకారక జ్ఞానముద్రయా సాక్షాదేవ సాధ్యసందేహ జనకతయా నాతిప్రసంగః। కోటిద్వయొపస్థితిద్వారా సాధ్యసందేహ జనకత్వంచ- సాధ్య సందేహజనక కోటిద్వయోపస్థితే ర్జనకత్వేసతి సాధ్యసందేహజనకత్వం, తత్రచ విశేష్యాంశనివేశో నిష్ఫలః, సత్యంతదళమాత్రనివేశేనైవ సామంజస్యాత్ అతస్తంపరిత్యజ్య నిష్కృష్టార్థమాహ (సాధ్యసందేహజనకేతి) జనకాంత నివేశ ప్రయోజనమాహ (ఆశ్రయ తయేత్యాదినా) ఆశ్రయతయా విషయితయావా నిత్యత్వానిత్యత్వోపస్థాపకస్య- నిత్యత్వానిత్యత్వోపస్థితి జనకీభూతాశ్రయత్వాది రూపసంబంధ జ్ఞాన విషయస్య జ్ఞానస్య

[దీ] విషయితయావా నిత్యత్వా నిత్యత్వోపస్థాపకస్యనిత్యత్వే సాధ్యే జ్ఞానస్య, అనువృత్తత్వవ్యావృత్తత్వాభ్యాం వహ్నితదభావోపస్థాపకస్య వహ్నౌ సాధ్యే ధూమస్య వారణాయ జనకాన్తం । తథోపస్థితే స్సాధ్యసందేహ జనకత్వాత్ ।

[గ] నిత్యత్వేసాధ్యేవారణాయ-నిత్యత్వసాధ్యకస్థలె సవ్యభిచారత్వాభావ సంపాదనాయేత్యర్థః। ఏకజ్ఞానస్య నిత్యత్వ తదభావోభయాశ్రయతా విరహా దాశ్రయతా సంబంధమాదాయ యథాశ్రుతే నాతివ్యాప్తిసంభవఇత్యాశ్రయవృత్తిజ్ఞానత్వవత్త్వ సంబంధోనుసరణీయః, అతస్తదపేక్షయా లఘు సంబంధమాదాయ వ్యావృత్తిమాహ (విషయితయావేతి) ఏకజ్ఞానస్య తదుభయ విషయకత్వం నిష్ప్రత్యూహమేవేతి ధ్యేయం। సమవాయేన హేతావతి వ్యాప్తిముక్త్వా సంయోగేన హేతావపితామాహ (అనువృత్తత్వేతి) అనువృత్తత్వం- సామానాధికరణ్యం।వ్యావృత్తత్వం- విరోధః। తాభ్యాం వహ్నితదభావోపస్థాపకస్య- వహ్నితదభావోపస్థితి జనకీభూత తాదృశసంబంధ జ్ఞానవిషయస్య ధూమస్య। వహ్నౌసాధ్యే- వహ్నిసాధ్యకస్థలె। వారణాయ-సవ్యభిచారత్వాభావ సంపాదనాయేత్యర్థః। జనకాంతస్య వ్యావర్తకత్వేహేతుమాహ (తథోపస్థితేరితి) తాదృశసంబంధజ్ఞానజన్యోపస్థితేరిత్యర్థః. (సందేహజనకత్వాదితి) సందేహం ప్రతిసాధారణ ధర్మాసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి విప్రతిపత్తిజ్ఞానజన్యాయాఏవ కోట్యుపస్థితే హేతుత్వా దితిభావః। జనకతాచ సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాగ్రాహ్యా, అతస్సంబంధాంతర జ్ఞానజన్యకోట్యుపస్థితే ర్విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా సాధ్యసంశయ హేతుత్వేపి నక్షతిః।

యదిచాసాధారణ ధర్మజ్ఞానాది జన్యసంశయే వ్యభిచార వారణాయ సాధారణ ధర్మజ్ఞానాదిజన్యోపస్థితి జన్యతావచ్ఛేదకకోటౌ తాదృశోపస్థిత్య వ్యవహితోత్తరత్వనివేశస్యావశ్యకతయాసాధ్యసంశయత్వంతత్ర ప్రయోజన విరహేణన నివేశ్యత ఇత్యుచ్యతే, తదాసంశయత్వావచ్ఛిన్నత్వం పరిత్యజ్య తాదృశసంశయత్వ న్యూనవృత్తిత్వమేవనివేశనీయం, విశేషణజ్ఞానాదిజన్యతాచన తన్న్యూనవృత్తిరితినాతిప్రసంగః। నచైవమపినిత్యత్వనిత్యత్వాభావసహచరితప్రమేయత్వేనయం నిత్యత్వతదభావవిషయక

[౧] జ్ఞానవాంశ్చాయమిత్యాకారకజ్ఞానాభ్యాం నిత్యత్వతదభావవిషయిణ్యోకైవోపస్థితిర్యత్ర జనితా, తత్రతాదృశోపస్థితి జనకపక్షధర్మతాజ్ఞానవిషయత్వమాదాయ జ్ఞానేతి వ్యాప్తిర్దుర్వారా, తాదృశోపస్థితివ్యక్తేస్సాధారణధర్మవత్తా జ్ఞానజన్యతయా సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిజనకత్వాదితివాచ్యం। సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న నిరూపిత జనకతానియతజన్యతానిరూపకీభూత జనకతాయా ఏవ పక్షధర్మతా జ్ఞానవిశేషణత్వోపగమాత్, నిత్యత్వా నిత్యత్వ విషయకజ్ఞానవత్తా జ్ఞానజన్యతాయా స్సంశయాజనకసాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాద్యజన్య తదుభయోపస్థితి సాధారణతయా సంశయత్వావచ్ఛిన్న జనకతావ్యభిచరితత్వేనా తిప్రసంగ విరహాత్ । సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య తదుభయోపస్థితీనాంచ సర్వాసాం తాదృశోపస్థితిత్వేన సంశయత్వా వచ్ఛిన్నం ప్రతిహేతుతయా తాదృశజ్ఞాన నిరూపిత కోట్యుపస్థితినిష్ఠజన్యతాయా స్సంశయత్వావచ్ఛిన్న నిరూపిత జనకతా నియతత్వమక్షతమేవ।

అథవా – ఉక్తాతిప్రసంగ వారణాయ తాదృశ జనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వమేవ జన్యతాయాం నివేశనీయం, అవ్యవహితోత్తరత్వ సంబన్ధేన సాధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానవిశిష్ట తత్కోట్యుపస్థితిత్వ రూప తాదృశజ్ఞానజన్యతా వచ్ఛేదక ధర్మ ఏవచ సంశయ జనకతావచ్ఛేదకః, నతు తాదృశ జ్ఞానజన్య తత్కోట్యుపస్థితిత్వం, జన్యతాపేక్షయా తద్ఘటకస్యావ్యవహితోత్తరత్వస్య లఘుత్వాత్, అతఆత్మాశ్రయేణ సాధారణ్యాది ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్యత్వస్య తాదృశజ్ఞానజన్యతా నవచ్ఛేదకత్వేపి నక్షతిః.

జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నత్వంచ జనకతా వచ్ఛేదక పర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వం, తేన సాధ్యసందేహ జనకతా వచ్ఛేదక ఘటకజ్ఞానాదేర్నిత్యత్వ తదభావవిషయ జ్ఞానవత్తా జ్ఞానాది జన్యతావచ్ఛేదక ఘటకత్వేపి నక్షతిః। జనకతావచ్ఛేదకతాయాః పర్యాప్తిర్న నివేశ్యతే,ప్రయోజనవిరహాత్ । తేన సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య జన్యతావచ్ఛేదక కోటౌ తద్వైశిష్ట్యమాత్ర నివేశనైవోపపత్తౌ ప్రయోజన విరహేణ సంశయజనకతావచ్ఛేదక ఘటకస్య సాధ్యోపస్థితిత్వాదేః సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకకోటా వనివేశేపి నక్షతిః।

[దీ] ధర్మితా వచ్ఛేదక పురోవర్తిత్వాది విశిష్ట ధర్మిజ్ఞానస్య సంశయ జనకతయా తద్వారణాయ "కోటిద్వయోపస్థాపకేతి"

[గ] నచైవం సాధ్యసంశయ నివేశనంవ్యర్థం, యత్కించి జ్జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నివేశనై వ్యోపపత్తేః, నిత్యత్వ తదభావ విషయక జ్ఞానవత్తా జ్ఞానజన్యతా వచ్ఛేదకస్యా వ్యవహితోత్తరత్వ సంబంధేన తాదృశ జ్ఞానవిశిష్ట నిత్యత్వాది విషయకోపస్థితిత్వస్య కించిదపి కార్యం ప్రతి జనకతావచ్ఛేదకత్వాభావేనా తిప్రసంగ విరహాదితి వాచ్యం । తథాసతి వహ్న్యాదౌ సాధ్యే రాసభ తదభావ సాహచర్యాది విశిష్ట ప్రకారక జ్ఞాన మాదాయ ధూమాదా వతిప్రసంగా పాతాత్ ప్రకృత సాధ్య సందేహ జనకతాయా అవశ్యం నివేశనీయత్వాత్ ॥

నచ కోటిద్వయపదస్య ప్రకృత సాధ్యతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తద భావపరతయా ప్రకృతసాధ్యతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నా దివిషయ కోపస్థితిత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నివేశాన్నైయ మతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం, ఏవం సతి తల్లాభాయైవ సంశయ పదోపాదానాత్ ।

నను సాధ్యసందేహ జనకపక్షు ధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వ నివేశే నైవ సామంజస్యే కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాంశ నివేశోఽ నతిప్రయోజనక ఇత్యాశంకా మపనేతుం తత్ప్రయోజనమాహ (ధర్మితా వచ్ఛేదకేతి) తద్వారణాయ - వహ్న్యాదివ్యాప్యే, తద్విరుద్ధేవా పురోవర్తిత్వాదౌ వహ్న్యాది వ్యభిచారిత్వ వారణాయ । (కోటిద్వయేతి)

నచ సాధ్యసందేహ జనకోపస్థితి జనకత్వమేవ నివేశ్యతాం, కిముపస్థితౌ కోటిద్వయ విషయకత్వ నివేశనేనేతి వాచ్యం, తథాసతి వ్యాప్య విరుద్ధయోరతివ్యాప్తేః, తథాహి- సంశయం ప్రతితత్తత్కోటి సహచరిత ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య తత్తదుపస్థితిత్వేన తత్తదభావకోటి సహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య తత్తదభావోపస్థితిత్వేనచపృథగేవ తత్తత్సాహచర్య విషయతా మంతర్భావ్య హేతుతా కల్ప్యతే । ఏవం తత్తత్కోట్యుపస్థితిం ప్రత్యపి తథైవ తత్తత్కోటిసహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానత్వేనహేతుతా । ఇత్థంచ వహ్న్యభావ సహచరిత ధూమవానితి జ్ఞానజన్య వహ్న్యభా

[౫] వ్యభావోపస్థితిసహకారేణ వహ్నిసంశయజనక వహ్న్యుపస్థితి జనకీభూతం వహ్నిసహచరిత ధూమవానితి జ్ఞానమాదాయ ధూమే, వహ్నిసహచరిత జలత్వవానితి జ్ఞానజన్య వహ్న్యుపస్థితి సహకారేణ వహ్ని సంశయ జనక వహ్న్యభావోపస్థితిజనకీభూతం వహ్న్యభావసహచరితజలత్వవానితి జ్ఞానమాదాయ జలత్వేచాతివ్యాప్తిః । కోటిద్వయోపస్థితి నివేశేచ తథావిధ జ్ఞానయోః ప్రత్యేకం కోటిద్వయోపస్థాపకత్వా భావాన్నా తిప్రసంగః ।

నచ వహ్నిసహచరిత ధూమవాన్ వహ్న్యభావ సహచరిత ధూమవాంశ్చ " ఇత్యేతాదృశ సమూహాలంబన జ్ఞానస్య కోటిద్వయో పస్థాపకత్వేనై తద్దోషతా దవస్థ్యమితి వాచ్యం । సాధ్యోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూతాయా సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా తదాశ్రయత్వ నివేశాత్, తాదృశ సమూహాలంబన జ్ఞాన నిరూపితయోర్వహ్నితదభావ సాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతయోః ప్రత్యేకం తాదృశజనకతాద్వయా వచ్ఛేదకత్వ విరహేణా తిప్రసంగ విరహాత్ । ధూమ సహచరిత వహ్నిమాన్ ధూమాభావ సహచరిత వహ్నిమాంశ్చ పర్వత ఇత్యాది సమూహాలంబనజ్ఞానే ప్రకారతావచ్ఛేదక భేదేన వహ్న్యాది ప్రకారతా భేదాత్ప్రత్యేకం కస్యాశ్చిదపి ప్రకారతాయా స్తాదృశ జనకతాద్వయావచ్ఛేదకత్వా సంభవేపి ధూమధూమా భావ సహచరిత వహ్నిమాన్ పర్వత ఇత్యాది జ్ఞానీయోభయ ధర్మావచ్ఛిన్న విలక్షణైక ప్రకారతాయాస్తథాత్వేన వహ్న్యాదౌ లక్షణసమన్వయః । వహ్ని తదభావ సహచరిత ధూమవాన్పర్వత ఇత్యాకారకోభయ సాహచర్యా వచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానమాదాయా తిప్రసంగస్తు తాదృశ ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నత్వ వివక్షయా స్వయమేవ నిరాకరిష్యతే ।

అథ వహ్ని సాహచర్యమాత్రేణ వహ్న్యభావ సాహచర్యమాత్రేణవాఽవచ్ఛిన్నాయా వ్యాప్యస్య విరుద్ధస్యవా ప్రకారతా తస్యాశ్చోద్బోధకాంతరవశా త్సాధ్య తదభావోభయ విషయక సమూహాలంబనోపస్థితిజనక జ్ఞానీయతయా ప్రత్యేకం సాధ్యోపస్థితి జనకతాయాం సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతాయాంచా వచ్ఛేదకత్వేనా తిప్రసంగః ।

[౫] యదిచ సాధ్యా విశేషణ కోటిస్థితిస్మృత్తి సాధ్యసందేహ జనకత్వ నియతం. యజ్జన్యత్వం తన్నిరూపితాయాం, సాధ్యావిశేషణకోటిస్థిత్యనృత్తి సాధ్యసందేహ జనకత్వ నియతం యజ్జన్యత్వం తన్నిరూపితాయాంచ, జనకతాయా మవచ్ఛేదికాయాం ప్రకారతా తస్యాః, సాధ్యాభావ విషయకత్వ ఘటితధర్మావచ్ఛిన్న సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాం, తాదృశ ధర్మా వచ్ఛిన్న సాధ్య విషయకత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాంచ, జనకతాయా మవచ్ఛేదికాయాం ప్రకారతా తస్యా, వా నివేశాన్నోక్త దోషః । సాధ్యాభావప్రస్థితిత్వా వచ్ఛిన్నాయామపి జనకతాయాః సాధ్యవిషయకత్వ ఘటిత ధర్మా వచ్ఛిన్నతయా విరుద్ధాతివ్యాప్తే ర్దుర్వారతయా సాధ్యవిషయకత్వ ఘటితధర్మావచ్ఛిన్న జనకతాయాం సాధ్యాభావవిషయకత్వా నవచ్ఛిన్నత్వ నివేశః । సాధ్యముఖ్య విశేష్యతా ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వం నివేశ్యైవవా తాదృశాతివ్యాప్తి ర్వారణీయేత్యుచ్యతే । తథాపి వహ్నిమద్వృత్తి వహ్న్యభావవద్వ్యావృత్త ధూమవానయం, వహ్నిమద్వ్యావృత్తి వహ్న్యభావవద్వృత్తి జలత్వవానయ మిత్యాదిజ్ఞానీయ ధూమాది ప్రకారతా మాదాయాతిప్రసంగో దుర్వార ఏవ, వహ్నిమద్వృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య వహ్న్యభావస్థితే ర్వహ్న్యభావవద్వృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య వహ్న్యభావప్రస్థితి సహకారేణ సంశయజనకతావత్ వహ్న్యభావవ ద్వ్యావృత్తి ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య వహ్న్యభావప్రస్థితేరపి వహ్నిమద్వ్యావృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య వహ్న్యభావస్థితిసహకారేణ సంశయ జనకత్వాత్ । తాదృశ జ్ఞానీయ ధూమప్రకారతాయా వహ్ని సామాన్యా వచ్ఛిన్నత్వేన సంశయజనక వహ్న్యభావస్థితి జనకతాయాం వహ్న్యభావవ ద్వ్యావృత్తిత్వా వచ్ఛిన్నత్వేనచ తథావిధ వహ్న్యభావప్రస్థితి జనకతాయాం, తాదృశ జ్ఞానీయ జలత్వప్రకారతాయాశ్చ వహ్నిమద్వ్యావృత్తిత్వా వచ్ఛిన్నత్వేన తథావిధ వహ్న్యభావస్థితి జనకతాయాం, వహ్న్యభావవ ద్వృత్తిత్వా వచ్ఛిన్నత్వేనచ తథావిధ వహ్న్యభావప్రస్థితి జనకతాయా మవచ్ఛేదకత్వాత్ ।

[దీ] నచ తస్య సాధారణతయా సంగ్రాహ్య మేవేతి వాచ్యం । తథాత్వేపి తదుత్తీర్ణతా దశాయాం విశేష దర్శనాత్సంశయానుపధాయకత్వేపి తజ్జనన యోగ్యతాయా అనివృత్తేః ।

[గ] నైవం, సాధ్యవిషయకత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న జనకతావచ్ఛేదకోయో ధర్మస్తదవచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాం తదవచ్ఛిన్న సహకారితావచ్ఛేదక సాధ్యాభావ విషయకత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న జనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాంచ జనకతాయామవచ్ఛేదకీభూత ప్రకారతా నివేశేపి నాతి ప్రసంగః । తదవచ్ఛిన్న సహకారితావచ్ఛేదకత్వంచ-తదవచ్ఛిన్న సమవధాన ప్రయుక్త ఫలోపధాయకత్వాభావవత్త్వావచ్ఛిన్నకత్వ మిత్యలం పల్లవితేన ॥

(నచేతి) వాచ్యమితి పరేణాన్వయః । తత్ - సంశయధర్మితావచ్ఛేదకేదంత్వాదికం । (అసాధారణతయేతి) సంశయ విషయమాత్ర వృత్తిత్వేన సపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తత్వాదితిభావః ।

సంగ్రాహ్యమేవ - సంశయ దశాయాం సవ్యభిచార సామాన్య లక్షణ లక్ష్యమేవ । తథాచ సంశయ దశాయాం లక్ష్యత్వేనైవ నాతివ్యాప్తి సంభవః । తదవచ్ఛిన్న సాధ్యాది నిశ్చయ దశాయాంచ తత్ప్రకారక జ్ఞానస్య సంశయా జనకతయా సంశయజనకతా ఘటితస్య లక్షణస్య తత్రాసాధారణ్యం నసంభవతీతి హృదయం ।

తాదృశ నిశ్చయదశాయామేవాతివ్యాప్తిం సంగమయతి (తథాత్వేపీతి) తథాత్వేపి - తదవచ్ఛిన్న విశేష్యకే సంశయ దశాయాం తస్య లక్ష్యత్వేపి।తదుత్తీర్ణతాదశాయాం-అసాధారణోత్తీర్ణతాదశాయాం తాదృశధర్మవతి సాధ్యస్య తదభావస్య వా నిశ్చయదశాయామితియావత్। విశేషదర్శనాత్ - విపరీత నిశ్చయాత్ । (తజ్జనన యోగ్యతాయా ఇతి) తత్ప్రకారక జ్ఞానస్యేత్యాదిః । (అనివృత్తేరితి) అతివ్యాప్తేరితి శేషః। వక్ష్యమాణదోషేణ సంశయ ఫలోపధాయకతా నివేశాసంభవాదితిభావః।

ఇదముపలక్షణం । ఫలోపధాయకతా నివేశేపి సంశయ జనక జ్ఞానశూన్యతా దశాయాం సాధారణ వ్యాప్తిభయేన తాదృశ జ్ఞానస్యో

[దీ] అన్యథాయథాయకంపక్షాదౌ సాధ్యతదభావనిశ్చయ దశాయాం సాధారణా వ్యాప్తిప్రసంగాత్ । సత్ప్రతిపక్ష సంవలన దశాయాం హేతుమత్తా జ్ఞానస్య సాధ్యసందేహ జనకత్వపక్షే హేతు వారణాయ “ కోటీ ” త్యాది।

హేతునా సాధ్యస్య ప్రతిహేతునా తదభావస్యోపస్థాపనా దుభయోః ప్రస్థాపకత్వం నకస్యాపీత్యపి కశ్చిత్ ।

[గ] ఫలకణాకిధర్మైకలక్షణే నివేశనీయతయా సంశయోపధాయకకాలాంతర్గత జ్ఞానవిషయతా మాదాయాతివ్యాప్తి స్సంభవతీతి బోధ్యం ।

అన్యథా - ఫలోపధాయక జ్ఞానస్య విశేషణవిధయా లక్షణఘటకత్వే । (పక్షాదావితి) పక్షే సాధ్యాది నిశ్చయ సత్త్వేపి ధర్మ్యంతర విశేష్యక సాధ్యసందేహ జనకతామాదాయాపి లక్షణగమనసంభవాదాది పదం- హేతుమత్తా జ్ఞానవిషయీభూతపక్ష పక్షేతర యావద్ధర్మి పరం । నిశ్చయ దశాయా మిత్యుపలక్షణం సాధారణ్యాది విశిష్ట స్వప్రకారక ధర్మిజ్ఞానశూన్యతా దశాయామస్య వ్యాప్తిర్బోధ్యా। (సాధారణావ్యాప్తీతి) సాధారణస్య నిత్యదోషతయా తదానీస్యాలక్ష్యత్వోపగమాసంభవాదితిభావః।

కోటిద్వయోప స్థాపకత్వాంశస్య ప్రయోజనాంతరం వర్ణయతో మతమాహ (సత్ప్రతిపక్షేతి) స్వమతే వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయస్యసంశయ ప్రతిబంధకత్వమేవ । నతు కారణత్వం । విరోధి పరామర్శయో ద్ర్వయో రప్రామాణ్య గ్రహే హేతు సాధారణ ధర్మాదిజ్ఞానాదేవసంశయ ఇత్యతో (జనకత్వపక్షఇతి) హేతువారణాయ - వ్యాప్యవారణాయ । తస్యాపి పరామర్శాత్మక సంశయ జనక పక్ష ధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వా దితిభావః ।

నను సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్యైవ పరామర్శయో రపి సాధ్యతదభావోపస్థితి ద్వారైవ సంశయజనకత్వా త్కోటి ద్వయోపస్థితి నివేశేపి నప్రతీకార ఇత్యతఆహ (హేతునేతి) ఉభయోపస్థాపకత్వం- సాధ్యోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదికాసతీ తదభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూతాయా ప్రకారతా తదాశ్రయత్వం । నిశ్చిత సాధ్యాభావ వద్వృత్తిత్వస్య సాధారణ్య ఘటకతామతే కేషు చిద్వ్యాణుకేషు సాధ్యాభావ నిశ్చ

[౬] ఇదం ద్వ్యణుకం నిత్యమణుత్వా దిత్యాదౌ సాధారణ ధర్మవ
ద్ధర్మిజ్ఞానస్య కోట్యుపస్థితిం సంశయంచ ప్రతిహేతుతయా తద్విష
యె ధర్మిణోసద్ధైతావతి ప్రసంగస్స్యాత్

[౭] యస్య పక్షత్వపవాణుత్వస్య తథాత్వం సంభవతీత్యభిప్రాయేణ తాదృశనిత్య
యసత్త్వం సూచయితుం యత్కించిద్ద్వ్యణుకస్య పక్షతాలాభాయ (ఇదమితి)
సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానస్య-నిత్యత్వా నిత్యత్వ సహచరితాణుత్వవ
ద్ద్వ్యణుక జ్ఞానస్య । ధర్మిణో-ద్వ్యణుకే । నిత్యత్వ సాధ్యకస్థలేతస్య లక్ష్య
త్వసూచనాయ (సద్ధైతావితి) అతిప్రసంగః-అతివ్యాప్తిః ।

సచ సమూహాలంబన విషయతా మాదాయా తిప్రసంగ వార
ణాయ కోటిద్వయోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూత విషయతాశ్రయత్వ నివే
శన మావశ్యకం. తథాచ కథం ధర్మిణ్యతివ్యాప్తిః । యత్రస్తత్తత్కోటి
స్మృతౌ తత్తత్సాహచర్యాది విశిష్ట విషయక జ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా,
నతు తద్విశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వేన । సంబంధి విశేష్యకజ్ఞానాదపి సంబంధ్య
న్తర స్మరణాత్, అన్యథా అయం హస్తిసంబంధీ ఘటపదం ఘటశక్తమి
త్యాద్యాకారక జ్ఞానాద్ధస్తి ఘటస్మరణానుపయ ప్రసంగాత్ । తథాచ
ధర్మిణ విషయతాయాః కోటిద్వయోపస్థాపకతా వచ్ఛేదకత్వమేవ నాస్తీతి
వాచ్యం । ఏకసంబంధి విశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వ నైవా పరసంబంధి స్మారకతేతి
మతా నుసారేణైవై తల్లక్షణప్రణయనాత్ । ఏతన్మతస్య నిష్యుక్తికతయా
పక్షధర్మతా పదస్య నిష్ప్రయోజనత్వ మాకలయ్యతత్పరిత్యాగసిద్ధాంత
లక్షణస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ।

వస్తుతస్తు సాధ్యసందేహజనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకజ్ఞానవిషయత్వ
మిత్యస్య కోటిద్వయోపస్థితినిష్ఠా యాసాధ్యసందేహ జనకతా, జన్యతా సం
బంధేనా వ్యవహితోత్తరత్వ సంబంధేనవా వచ్ఛిన్నాయాం తదవచ్ఛేదక
తాయా మవచ్ఛేదికా యావిషయతా తదాశ్రయత్వ మర్థః । ఏవంచ
సాధారణ ధర్మాది విశేష్యక జ్ఞానస్య కోటిద్వయ స్మరణ జనకత్వేపి
సంశయె ధర్మి విషయతా నియమాయ తద్ధర్మికసంశయం ప్రతిసాధా
రణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్త్ధర్మిజ్ఞానవిశిష్ట కోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతేతి
ధర్మి విషయతాయా అపి తాదృశ సందేహ జనకతా వచ్ఛేదకతా వచ్ఛే

[దీ] అతః "పక్షధర్మతే"తి । పక్షపదం ధర్మిమాత్రపరం ।

[గ] దకత్వాదతివ్యాప్తిరతః పక్షధర్మతాపదోపాదానమావశ్యకమితి (పక్షధర్మతేతి) నచపక్షధర్మతాపదోపాదానేపి తద్దోషతాదవస్థ్యం. ధర్మిణోపి పక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వాదితి వాచ్యం । తదుపాదాన బలేన నిరుక్తాయాం జనకతాయాం జనకతావచ్ఛేదకతాయాంవా అవచ్ఛేదకీభూతా యా ధర్మిణ విషయతానిరూపితవిషయితా ప్రకారతాపర్యవసితా, తదాశ్రయత్వస్య లాభేనాతిప్రసంగ విరహాత్ । ప్రకారతాయాః ప్రకారతాత్వేనావచ్ఛేదకత్వం వివక్షణీయం. తేన సాధారణధర్మాదేర్ధర్మితావచ్ఛేదకీభూత సద్ధేతౌ నాతిప్రసంగః । ధర్మితావచ్ఛేదకీయ విషయతాయాః ప్రకారతాత్వ వ్యాప్యస్య ధర్మితావచ్ఛేదకతాత్వేనైవ నివేశాత్ । ప్రకృతపక్షస్య ప్రకృతపక్షతాయాశ్చ నివేశే ప్రయోజనాభావాత్ పక్షపదం ధర్మిమాత్రపరతయా వ్యాచష్టే (పక్షపదమితి) (ధర్మిమాత్రేతి) మాత్రపదేన పక్షతానివేశవ్యవచ్ఛేదః ।

యత్తు—ధర్మిపదమత్ర ముఖ్యవిశేష్యపరం. తేన వహ్న్యభావసహచరిత ధూమవద్వృత్తి ప్రమేయత్వవాన్ పక్షఇత్యాది జ్ఞానీయ ధూమాది విషయతామాదాయ నాతిప్రసంగ ఇతి. తన్న-సాహచర్య ధర్మితావచ్ఛేదకీయ విషయతాయాః జనకతావచ్ఛేదక కోటౌ ప్రయోజనవిరహేణా నివేశాత్, నివేశేపివా ధర్మితావచ్ఛేదకతాత్వేనైవ తస్య నివేశనీయతయా ప్రకారతాత్వేనా నివేశాత్ సాహచర్యస్య ధర్మితావచ్ఛేదక విషయతాంతః పాతిధూమాది విషయతామాదాయాతిప్రసంగాసంభవాత్ ।

పక్షపదస్య పక్షతావిశిష్ట ప్రకృత పక్షపరత్వమావశ్యకం. అన్యథా ఘటాది రూపపక్షే శబ్దత్వాదినా నిత్యత్వ సాధనే బాధస్యాసిద్ధేర్వావతార దశాయామపి సపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తశబ్దత్వవాన్ శబ్దఇత్యాది జ్ఞానవిషయతామాదాయ శబ్దత్వాదేస్సవ్యభిచారత్వాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః, దోషాంతరసంకర ప్రసంగాత్ । అస్మన్మతేచ పక్షతావిశిష్ట ప్రకృతపక్ష వృత్తితా జ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణ ఘటకత్వాన్నాతిప్రసఙ్గః బాధగ్రహస్థలే పక్షతాయాం అసిద్ధ్యవతారే హేతౌ ప్రకృతపక్షధర్మతాయా

[దీ] నచైవం నిత్యో ఘటశ్శబ్దత్వా దిత్యత్ర బాధావ్యవతారేఽ సాధారణ్యాపత్తిః, ఇష్టత్వాత్ । అన్యథాబాధాసిద్ధ్యో రన్యతరావతారదశాయాం సాధారణా సంగ్రహాపత్తేః । అసిద్ధి సంకీర్ణత్వే సవ్యభిచారమధ్యే పరివేశే సవ్యభిచార సంకీర్ణతయాఽ సిద్ధస్య సంతర్భావాపత్తౌ తస్యాతిరిక్త హేత్వాభాసత్వాపత్తేః। నచ వ్యాప్యవిరుద్ధయో స్సాధారణ్య భ్రమమాదాయా తిప్రసంగః,

[గ] జ్ఞానస్యా భావాదిత్యాశంకతే (నచైవమితి) ఏవం-పక్షపదస్య ధర్మిమాత్రపరత్వే। బాధసంపాదనాయా నిత్యత్వముపేక్ష్య నిత్యత్వసాధ్యత్వానుసరణం, ఏవంచఘటోనిత్య ఇత్యుక్తౌ తత్రనఙ్ ప్రశ్లేష శంకయా నిత్యత్వసాధ్యకత్వం నస్ఫుటీభవతీతి నిత్యోఘటఇత్యుక్తం । బాధాదీత్యాదినా అసిద్ధి పరిగ్రహః । అసాధారణ్యాపత్తిః—అసాధారణ్య జ్ఞానమాదాయ సవ్యభిచారత్వాపత్తిః।

ఏతేనాస్య సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణతయా ఏతదతిప్రసక్తైరసాధారణ్యా నాపాదకత్వా దసంగతి రిత్యపాస్తం । సపక్షావృత్తిత్వేనసాధారణ్యస్య, కేవలాన్వయి ధర్మస్య పక్షతా నవచ్ఛేదకత్వా దనుప సంహారిత్వస్యచా సంభవాత్ పరిశేషేణా సాధారణ్యాపత్తిరితివార్థః। తదానీం సపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తత్వసత్త్వే దోషాంతరావతారేపి సవ్యభిచారత్వమసాధారణ్యం చేష్టమేవ క్షతివిరహా దిత్యాశయేనాహ (ఇష్టత్వాదితి) అన్యథా - పక్షతాయాః పరిష్కృత పక్ష ధర్మతా జ్ఞానస్యవా విశేషణత్వే । (బాధాసిద్ధ్యోరితి) బాధస్యా సిద్ధేర్వావతారదశాయాం హ్రదాదా ధూమాది సాధనేవహ్న్యదే రసంగ్రహాపత్తే రిత్యర్థః। సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతయా తత్త్వోష్టాపత్తి ర్నసంభవతీతిభావః।

నను దోషాంతరావతార దశాయాం సవ్యభిచారత్వం క్వాపినేష్యత ఏవ, భవతు సాధారణ్యోప్య నిత్యదోషతా, ఇత్యతఆహ (అసిద్ధఇతి) (సాధారణ్య భ్రమ మాదాయేతి) యథాయథం సాధ్యభావ వద్వృత్తిత్వ సాధ్యవద్వృత్తిత్వాంశే భ్రమాత్మకం సాధారణ్య జ్ఞానమాదాయేత్యర్థః।

[దీ] ధర్మిణి యద్రూపావచ్ఛిన్నవత్తా జ్ఞానం సాధ్య సంశయ జనకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వస్యోక్తత్వాత్ ।

[గ] ధర్మిణీతి-ఫలీభూత సంశయధర్మితావచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణావచ్ఛిన్నే। యద్రూపావచ్ఛిన్నవత్తా జ్ఞానం-యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతాశాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం । (సాధ్యసంశయ జనకమితి) ఏతచ్చ సంశయం ప్రతికోట్యుపస్థితి ర్విశేషణజ్ఞానాది ముద్రయైవ హేతుః, సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానంచ సాక్షాదేవ తథేతి, నిష్కృష్టమతే కోట్యుపస్థితి జనకత్వఘటితమేవ లక్షణం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ । యథాశ్రుత మూలానురోధేతు సంశయ జనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వమేవ నివేశనీయం । సాధ్యసంశయ జనకం- సాధ్యసంశయ జనక కోటిద్వయోపస్థితి జనకమిత్యపి వ్యాచక్షతే । తన్మతే "ధర్మిణీతి" ప్రకారతాత్వేనావచ్ఛేదకతా లాభాయేతి ధ్యేయం ।

అథైవం సాధారణ్యాది ఘటక కేవల సాధ్యవద్వృత్తిత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వమాదాయాతిప్రసంగో దుర్వారః ।

నచ ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వం సంశయ జనకతానతిరిక్తవృత్తి - తద్రూపవత్త్వస్య, సాధ్యసంశయ జనకతావచ్ఛేదకీభూతా యాధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతా తదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వస్యవా, నివేశాన్నాతిప్రసంగః । సంశయం ప్రతికోటిద్వయ సాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలి నిశ్చయత్వేన సాధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానస్యైవైక హేతుతా కల్పనాదేకైక కోటి సాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానస్య సంశయా జనకతయా ఉభయకోటి సాహచర్యాదేరేవ తాదృశ ధర్మత్వాదితి వాచ్యం । ఉక్తరూపేణైకైక హేతుతా కల్పనే ఏకకోటి సాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టాపరకోటి సాహచర్యావచ్ఛిన్నత్వేనైవ ప్రకారతాయా నివేశనీయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వయో ర్విశేష్య విశేషణ భావేవినిగమనావిరహాత్ । వ్యాప్యసంశయస్య సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాంతర్భావా నుప

[౧] ఏతత్తేచ్ఛ । తత్రవ్యాప్యత్వతదభావయోః ప్రత్యేకముభయకోటిసహచరితత్వాభావాత్ ।

నచ వ్యాప్యసంశయస్య పృథక్కారణతామతే ఏవేదం లక్షణమితి వాచ్యం । "వ్యాప్యసంశయస్యే" త్యాది గ్రంథవిరోధాత్ । నచ యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానత్వేన సంశయ జనకతా తత్తద్రూపవత్త్వస్య, సంశయ జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతావచ్ఛేదకతా పర్యాప్తిమంతో యే యే ధర్మాస్తత్తద్ధర్మవత్త్వస్య వా వివక్షయా నాతిప్రసంగ ఇతి వాచ్యం । సత్తావత్సమవేత జాతిమాన్ సత్తాభావవత్సమవేత జాతిమాంశ్చాయమిత్యాది భ్రమవిషయతావచ్ఛేదకసత్తావత్సమవేతత్వాద్యాదాయ సత్తాదిసాధ్యకే జాత్యాదావతివ్యాప్తేః । సత్తాభావవత్సమవేతత్వస్యాప్రసిద్ధ్యా యత్త్వేన తదుపాదానాసంభవాత్ ।

వస్తుతస్త్వేవం వివక్షణే సాధారణ్యాదేరపి తాదృశతయా సాధారణ్యాదేరపి తాదృశ యావద్ధర్మవత్త్వాభావాదసంభవ ఏవ ।

నచ స్వనిష్ఠ తాదృశ ప్రకారతావచ్ఛేదక యావద్ధర్మవత్త్వ వివక్షణే సాధారణ్యాది వారణం "వ్యాప్యసంశయే" త్యాది గ్రంథ సంగతిశ్చ సంభవతి, సాధారణ్యాదేరసాధారణ్యాది ప్రకారేణ జ్ఞానస్య సంశాయకత్వాత్ ।

ఏతేన సంశయ జనకతావచ్ఛేదకీభూతాయా యా ప్రకారతాయా అవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ నివేశేపి నిస్తారః । తద్ధర్మిత ద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్య స్వనిష్ఠ యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారకజ్ఞాన సహకారేణ సంశయ జనకత్వం తదుభయరూపవత్త్వస్య వివక్షితత్వేపి వ్యాప్యసంశయేత్యాది గ్రంథాసంగతి రశక్యసమాధిరేవ । వ్యాప్యత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారకజ్ఞాన సహకారిణో ధర్మివిశేష్యక స్వనిష్ఠ రూపాంతరావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్యాప్రసిద్ధే రవ్యాప్యత్వమాదాయ వ్యాప్యేఽతిప్రసంగాప్రసక్తేః ।

మైవం యత్కించిత్సాధ్య సందేహ నిరూపితాయాం జనకతాయామవచ్ఛేదికాయా ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపిత ప్రకా

రతా తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వం సవ్యభిచారిత్వం । సాధారణ్యాది విశిష్ట హేతుమత్తా జ్ఞానజన్య సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకీ భూతా తాదృశీ ప్రకారతా సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాద్యవచ్ఛిన్నేతి తదవచ్ఛేదకవత్త్వాభావాన్న వ్యాప్యత్వాదావతిప్రసంగః । యత్కించిత్సంశయ నివేశాదసాధారణ్యాదేః సాధారణాదావసత్త్వేపి న క్షతిః । వ్యాప్య సంశయస్యాపి వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, నతు వ్యాప్యాభావ ప్రకారకత్వమపి తత్ర నివేశ్యతే, వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయ దశాయాం తస్య ప్రతిబంధకత్వాదేవ సంశయానుత్పత్తి సంభవాత్ । అతో వ్యాప్యాభావ త్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతాయా స్సంశయజనకతానవచ్ఛేదకతయా వ్యాప్యాభావస్య వ్యాప్యత్వేపి తత్ర వక్ష్యమాణాయా అతివ్యాప్తే రప్రసక్తిః ।

నచ వ్యాప్య సంశయ హేతుతాయా మప్రామాణ్య నిశ్చయానాస్కందితత్వస్యైవ నివేశాద్వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయే అప్రామాణ్య శంకానాస్కందితే ద్వ్యాపక సంశయాపత్తిః, తస్య విరోధిత్వాదితి - వ్యాప్య సంశయత్వేనైవ వ్యాపకసంశయ హేతుత్వ మావశ్యకమితి వాచ్యం । యాదృశవిషయే వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయదశాయాం వ్యాపకసంశయస్యాను సకలకారణ సమవధాన తాదృశనిశ్చయే అప్రామాణ్య సంశయమపి కల్ప యతే, తత్రోక్తాతిప్రసంగా సంభవేన నిశ్చయ సాధారణ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేన హేతుతాయా నిష్ప్రత్యూహత్వాత్తాదృశస్థలీయాతివ్యాప్తేః ప్రాయశస్తథైవ తద్గ్రంథస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్ ।

అథవా వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేనయా వ్యాప్య సంశయ హేతుతా తదవచ్ఛేదక కోటి ప్రవిష్టా ప్రామాణ్య నిశ్చయానాస్కందితత్వ ఘటిత నిశ్చయత్వం సాధ్యవ్యాప్యత్వావచ్ఛిన్నాభావ జ్ఞానవిశిష్టా ప్రామాణ్య సంశయాన్యా ప్రామాణ్య జ్ఞానత్వం । తథాచ వ్యాప్యాభావవత్తా జ్ఞాన శూన్య కాలీనా ప్రామాణ్య సంశయస్యాపి యథోక్త నిశ్చయత్వాత్తద్విశిష్ట వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానకాలే ఆపత్తే రభావాత్ ।

నచ తథాపి వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేన వ్యాపక సంశయహేతుతా నసంభవతి, తథాసతి ధర్మితావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్య మాత్రా

గాహి వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయాత్తదవచ్ఛేదేన వ్యాపకవత్తాం తత్సామానాధికరణ్య మాత్రేణ వ్యాపకాభావ మవగాహమానస్య సంశయస్యాపత్తేః, తాదృశ సంశయే తాదృశ నిశ్చయస్యా విరోధిత్వాదితి వాచ్యం । ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన వ్యాప్యవత్తావగాహినః సంశయాదేవ తదవచ్ఛేదేన వ్యాపకవత్తా వగాహి సంశయోదయాత్తాదృశవ్యాపకవత్తా వగాహి సంశయే తాదృశ వ్యాప్యవత్తావగాహి జ్ఞానత్వేనైవ హేతుత్వోపగమాదుక్తాపత్తే రప్రసక్తేః ।

అథవా సంశయ జనకతా'వచ్ఛేదక ప్రకారతాయాం సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా వచ్ఛిన్నత్వ నివేశస్యావశ్యకతయా వహ్నివ్యాప్య ధూమవాన్నవేతి సంశయీయాభావ ప్రకారతాయా స్సంయోగాది సంబంధా నవచ్ఛిన్నతయాతత్సంబంధావచ్ఛిన్న వ్యాప్యప్రకారతైవ సంశయ జనకతా వచ్ఛేదికే త్యతివ్యాప్తి ప్రసక్త్యా నవ్యాప్య సంశయస్యేత్యాదె రసంగతిః ।

అథ సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశయ జనకత్వే ధర్మైక్యస్యా ప్రయోజకతామతే తత్సంబంధైక్యస్యా ప్యప్రయోజకతయా తన్మతే సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక యావత్ప్రకారతాసు ప్రత్యేక మవచ్ఛేదకీభూతానియా నిరూపాణి తద్వత్త్వ నివేశే అయమాత్మా జ్ఞానాదిత్యాదౌ విషయతయా ఆత్మత్వాభావ సమానాధికరణ జ్ఞానవత్తా జ్ఞాన సహకారేణ సాధ్యసందేహ జనకం యత్సమవాయేన సాధ్యసహచరిత జ్ఞానాది మత్తా జ్ఞానం తదీయప్రకారతా మాదాయ సమవాయేన జ్ఞానాదె స్సవ్యభిచారితాపత్తిః । విషయతా సంబంధేనాభావ కోటిసహచరిత తద్వత్తా జ్ఞానీయ ప్రకారతాయా స్సమవాయ సంబంధాన వచ్ఛిన్నతయా సవ్యభిచారితా ఘటకసంబంధా వచ్ఛిన్న యావత్ప్రకారతా నంతర్గతత్వా దితిచేత్సత్యం, యత్కించి త్సాధ్యసంశయ నిరూపిత జనకతా వచ్ఛేదకీభూతా ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నాయాయా విశేష్యతా తన్నిరూపిత సవ్యభిచారితా ఘటకసంబంధా వచ్ఛిన్నాయాయా ప్రకారతాతత్తదవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయం । తథాచసతి ఉక్తస్థలెవిషయతా సంబంధా వచ్ఛిన్నజ్ఞాన ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతాయా అపి నిరుక్త యావ

ద్విశేష్యతాంతర్గతత్వాత్, తన్నిరూపిత సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రకారతాయాః ప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిః । ఏవమపి సంశయ సముచ్చయ వైలక్షణ్యాయ ఉభయప్రకారతా నిరూపితైక విశేష్యతా స్వీకర్తృమతే వ్యాప్యసంశయీయ కోటిద్వయ ప్రకారతానిరూపిత విశేష్యతానిరూపిత వ్యాప్యతా ఘటకసంబంధావచ్ఛిన్న ప్రకారతా వచ్ఛేదక వ్యాప్యత్వమాత్ర మాదాయాతివ్యాప్తి స్సంభవతీత్యాశంక్య వ్యాప్య సంశయేత్యాదిక మభిహితం ।

వస్తుతస్తు జనకతావచ్ఛేదక యావత్ప్రకారతావచ్ఛేదకవత్త్వాది నివేశే ధూమతదభావ సహచరిత కాంచనమయ వహ్నిమానిత్యాది జ్ఞానీయ ప్రకారతాయా అపి ధూమసహచరిత వహ్నిమానిత్యాది జ్ఞాన జన్య సంశయ జనకతావచ్ఛేదక ధూమసహచరిత వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతాత్వాదినా నివేశేన నిరుక్త యావత్ప్రకారతాంతర్గతతయా తదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యనధికరణ కాంచనమయత్వాది ఘటితధర్మవత్త్వాయా వహ్న్యాదౌ దురుపపాదతయా అసంభవ ఇతి యత్కించిత్సంశయ నిరూపితా ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్నాయాయా జనకతా తదవచ్ఛేదకీభూత తాదృశ విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతావచ్ఛేదకతా పర్యాప్తి మద్ధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయం । ఏవంచ కాంచనమయత్వా ద్యవగాహి తదనవగాహి జ్ఞానసాధారణ కారణతాయా ఐక్యాత్తదవచ్ఛేదకీభూతకాంచనమయత్వాద్యనవగాహిజ్ఞానీయ ప్రకారతావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ మాదాయైవ ధూమాది సాధ్యక వహ్న్యాదౌ లక్షణ సమన్వయః । సంశయం ప్రతి తత్తత్కోటి సాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వేన సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్త్వా జ్ఞానస్య కారణతాద్వయీతి వ్యాప్యవిరుద్ధయో రతిప్రసంగ నిరాసః । ఏవంచ వ్యాప్య సంశయత్వావచ్ఛిన్నాయా ఉభయ కోటి ప్రకారకత్వావచ్ఛిన్నాయా జనకతాయా ఐక్యాత్తదవచ్ఛేదకీభూత వ్యాప్యప్రకారతావచ్ఛేదక వ్యాప్యత్వమాదాయ వ్యాప్యేఽతిప్రసంగో దుర్వార ఏవేత్యాశంక్య వ్యాప్య సంశయస్య పృథక్కారణతామతే జ్ఞానపదస్య నిశ్చయపరత్వ ముపదర్శితం ।

సచ వ్యాప్యసంశయస్య ఉభయప్రకారకత్వేన, నైకహేతుతా, విశేష్యవిశేషణభావే వినిగమనావిరహాత్ । అపితు ప్రత్యేకప్రకారతాన్నివేశ్య హేతుతాద్వయమేవ కల్పనీయమితి నాతివ్యాప్తిప్రసక్తిరితి వాచ్యం। హేతుతాద్వయకల్పనేయతో వ్యాప్యవత్తానిశ్చయస్యాప్యంశే అప్రామాణ్యసంశయాత్మకస్యాసత్త్వదశాయాం వ్యాప్యాభావవత్తానిశ్చయస్తదుత్తరక్షణే వ్యాపకసంశయాపత్తేః ।

ఏతేన యావత్ప్రకారతానివేశపక్షేఽపి సవ్యభిచారితాఘటకసంబంధావచ్ఛిన్ననిరుక్తజనకతావచ్ఛేదకప్రకారతానాం యావత్త్వేన నివేశః, అయమాత్మాజ్ఞానాదిత్యాదావతివ్యాప్తేః, అపితు నిరుక్తజనకతావచ్ఛేదకీభూతాయాః సత్యాః ప్రకారతాయాః సవ్యభిచారితాఘటకసంబంధావచ్ఛిన్నాయాః తాసాం ప్రత్యేకావచ్ఛేదకరూపవత్త్వం నివేశ్యం। ఏవంచాయమాత్మాజ్ఞానాదిత్యాదౌ నోక్తక్రమేణాతివ్యాప్తిసంభవః। విషయితాసంబంధావచ్ఛిన్ననిరుక్తజనకతావచ్ఛేదకజ్ఞానాదిప్రకారతానామపి నిరుక్తయావత్ప్రకారతాంతర్గతతయా సవ్యభిచారితాఘటకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వస్య తత్రాసత్త్వేన తేనరూపేణ తదుపాదానాసంభవాత్। తథాచ తావతా వ్యాప్యసంశయహేతుతామాదాయ ప్రతిప్రసంగవారణసంభవేన విశేష్యతాయా యావత్త్వేన నివేశనం, జ్ఞానపదస్య నిశ్చయపరత్వంచ నయుక్తమితి పూర్వపక్షస్యావకాశః ।

అథవా వ్యాప్యసంశయస్య సాధారణధర్మవత్తాజ్ఞానాంతర్భావమతే ఏకైకకోటిసామానాధికరణ్యమాదాయ సద్ధేతావతిప్రసంగవారణాయ యత్కించిత్సంశయజనకతావచ్ఛేదకయావత్ప్రకారతాపర్యంతం నివేశనీయం। వ్యాప్యసంశయస్య పృథక్కారణతామతేతు నోక్తక్రమేణ సద్ధేతావతిప్రసంగశంకావకాశః, తన్మతే కోటిద్వయసామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్నత్వేనైవ ప్రకారతాయా జనకతావచ్ఛేదకత్వోపగమాత్ । ఏకైకకోటిసాహచర్యావచ్ఛిన్నప్రకారతాయాః సంశయజనకతానవచ్ఛేదకత్వాత్ । అతో యావత్ప్రకారతానివేశనం సంశయే యత్కించిత్త్వనివేశనంచ నకర్తవ్యం । అపితు వ్యాప్యసంశయహేతుతామాదాయ అతిప్రసంగవారణాయ జ్ఞానపదమేవ నిశ్చయపరమిత్యవగంతవ్య

మిత్యేన వ్యాప్యవృత్తిసంశయస్యత్వాదినా అభిహితం

నచ ధర్మిణ్యేకస్య సంశయజనకయోః తన్త్రతా మతేపి కోటిద్వయసామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్నత్వం నైకత్ర నివేశ్యతే విశేష్యవిశేషణభావే వినిగమనావిరహాత్ । అపితు ప్రత్యేకసామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్నత్వం ప్రత్యేకం నివేశ్య కారణతాద్వయమేవకల్ప్యతే। ధూమసహచరితవహ్నిమత్త్వజ్ఞాన ధూమాభావసహచరితవహ్నిమత్త్వజ్ఞానయోః పరస్పరసహకారిత్వాచ్చ కోటిద్వయసహచరితవిభిన్నధర్మవత్తాజ్ఞానాత్సంశయప్రసంగః । ధూమసహచరితవహ్నిమాన్ తదభావసహచరితవహ్నిమాన్ ఇతి జ్ఞానద్వయాదితోఽపి సంశయస్స్వీక్రియతే । తథాచ సద్ధేతావతిప్రసంగవారణాయ ఉభయవత్త్వప్రకారతా నివేశనం సంశయే యత్కించిత్త్వనివేశనం చావశ్యకమితి వాచ్యం । విభిన్నహేతుద్వయసహచరితధర్మితావచ్ఛేదకవహ్నిత్వద్రవ్యత్వాదిధర్మాణాం విశేష్యానివేశే కోటిద్వయసహచరితధర్మవత్తాజ్ఞానయోః పరస్పరసహకారిత్వోపగమేపి విభిన్నధర్మవత్తాజ్ఞానాత్సంశయోత్పత్తేర్మతాన్తరీయతాదృశధర్మాణాం విశేష్యనివేశనీయతయా కారణతానన్త్యాపత్తేరితి సంక్షేపః ।

అథ ద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వాదిత్యాదేః సవ్యభిచారితాప్రసంగః । విశిష్టస్యానతిరిక్తతయా విశిష్టసత్త్వాదౌ సాధ్యతదభావసహచరితత్వతద్వ్యావృత్తిత్వయోః సత్త్వాదితి చేన్న । గుణకర్మాన్యత్వసామానాధికరణ్యరూపం తద్వైశిష్ట్యంహి క్వచిదుపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకం క్వచిద్విశేషణతయా । ఆద్యం యథా — అనుమిత్యాదిలక్షణప్రవిష్టమితరభేదానుమాపకతావచ్ఛేదకం యత్కిఞ్చిత్సమవేతత్వాదికం । తద్విశిష్టానుమిత్యాదిజాతేర్వ్యక్త్యంతరే సత్త్వేన భాగాసిద్ధేస్తస్య విశేషణత్వాయోగాత్ । అతఏవ తాదృశజాతావనుభవత్వత్వాదివిశేషణం వ్యభిచారవారకతయా సార్థకం । ద్వితీయం యథా — శబ్దో నిత్యః బాహ్యకరణకప్రత్యక్షత్వే సతి సత్త్వాదిత్యాదౌ సత్యంతార్థః, తస్య విశేషణత్వే ఏవసద్ధేతుత్వనిర్వాహాత్ । తథాచ ద్రవ్యత్వస్య వైశిష్ట్యస్య ఉపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకత్వే సవ్యభిచారిత్వేష్టమేవ, విశేషణత్వే విశిష్టనిరూపితసమవాయాదికేన హేతుతావచ్ఛేదక

సంబన్ధో వాచ్యః । అన్యథా యద్ధర్మవిశిష్ట నిరూపితత్వా నవచ్ఛిన్న సమవాయాది హేతుతా వచ్ఛేదక సంబంధః తస్య హేతు ప్రకారస్య ఉపలక్షణతయా హేతుతా వచ్ఛేదకత్వా ద్విశేషణత్వా నుపపత్తేః ।

నచ విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదె హేతుతా వచ్ఛేదక సంబంధత్వే తేనశుద్ధసత్తాదెరప్య వ్యభిచారితయా తద్విశేషణ వైయర్థ్యమితి గుణకర్మాన్యత్వేసతి సత్వాదితి హేతుప్రయోగె నిగ్రహాపసంగ ఇతివాచ్యం। విశిష్టవిశేషణక బుద్ధావేవ విశిష్ట నిరూపితత్వస్య సంబన్ధతా వచ్ఛేదకతయాతద్రూప విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదినా తద్రూపా నవచ్ఛిన్నస్య హేతుత్వా సంభవాత్ । ఏవంచ విశిష్ట నిరూపిత సమవాయాదినా సంబంధేన సద్ధేతో ర్విశిష్ట సత్త్వాదెర్నతేన సంబంధేన సవ్యభిచారిత్వ ప్రసంగః । యాదృశేనసంబంధేన పక్షధర్మతావిషయకం యత్ జ్ఞానం తస్య తాదృశేన సంబంధేన కోటిద్వయ సహచారా వగాహితాయా స్సంశయ జనకతా ప్రయోజకత్వాత్, సమవాయ సామాన్య సంబంధేన సాహచర్యావగాహిను దర్శితవిశేష సంబంధేన పక్షధర్మతా జ్ఞానస్యచ సంశయ జనకత్వ విరహాత్ । తాదృశవిశేష సంబంధేన ద్రవ్యత్వా ద్యభావ సాహచర్యస్య సత్త్వాదా వభావాత్, తాదృశ సాహచర్యావగాహి భ్రమమాదాయా తిప్రసంగా నవకాశాత్ ।

అథ యథాహేతుతా వచ్ఛేదకోపలక్షితే వ్యాప్తిజ్ఞానస్థలెపి పక్షె తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యజ్ఞానా దనుమితి రధికంత్వి త్యాది న్యాయాత్, తథావిశిష్ట సత్త్వాత్వోపలక్షితె సహచారో యత్రగృహ్యతె తత్రతద్విశిష్టస్య పక్షధర్మతా జ్ఞానాదపి సంశయోత్పత్తి రుచితేతిచెన్న । ఉభయోస్థలయోర్విశేషాత్ । తథాహి— సామాన్య రూపేణ సామాన్య సంబంధేనవా వ్యాప్తిగ్రహె సామాన్య ఘటితేన విశేషరూపేణ విశేషసంబంధేనవా పక్షధర్మతా జ్ఞానాదనుమితి ర్యుజ్యతె, హేతో స్తత్సంబంధస్యవా సంకోచె వ్యాప్తె రవ్యాఘాతాత్ । సామాన్య రూపేణ సామాన్య సంబంధేనవా సహచారగ్రహె విశేషరూపేణ విశేషసంబంధేనవా పక్షధర్మతాజ్ఞానె తు నసంశయః, సంకోచస్య సాధారణ్య వ్యాఘాతకత్వాత్ । అతఏవ వహ్నిత్వాదినా ధూమతదభావాది సహచారాదిగ్రహె ఆర్ద్రేంధన ప్ర

భవ వహ్నిత్వాదినా ధర్మిణవృత్తిత్వ జ్ఞానాన్న ధూమాది సంశయః, నవా సంయోగ సామాన్యేన ధూమతదభావసహచరిత వహ్న్యాదిమః హేః నసా ద్యనుయోగిక సంయోగేన ధర్మిణి జ్ఞానాత్తత్సంశయః, నచ తతో సాధార ణ్య ప్రసంగ ఇతి ।

అథ ద్రవ్యం గుణకర్మాన్యత్వేసతి సత్త్వాదిత్యత్ర సద్ధేతౌ, ద్రవ్యం గుణత్వేసతి సత్త్వాదిత్యత్ర విరుద్ధేచాతివ్యాప్తిః, విశేష్యసాధ్యతదభావో భయ సామానాధికరణ్య సత్త్వేన విశిష్టేపి తత్సత్త్వాదితిచెన్న । సాధ్యతద భావవద్వృత్తితా వచ్ఛేదక విశిష్టవత్తా జ్ఞానస్యైవ సాధారణ ధర్మ ద ర్శనవిధయా సాధ్యసందేహ జనకత్వాత్ । యత్కించిత్సాధ్యసంశయజన కతావచ్ఛేదకీభూతా యా యా ప్రకారతావచ్ఛేదకతా తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవిశిష్ట ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదకవత్త్వ వివక్షణే నాతిప్రసంగ విరహాత్ । విశిష్టసత్తాత్వరూప ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదక స్యోభయవద్వృత్తితా వచ్ఛేదకత్వ విరహాత్ । ఉభయ సహచరితవృత్తి తావచ్ఛిన్న ప్రకారతా వచ్ఛేదకతాక జ్ఞానస్య సంశాయకత్వేపి నోక్తాతి ప్రసంగః । తథాసతి యాదృశ యాదృశ ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యా వగాహి జ్ఞానత్వేన యత్కించిత్సాధ్య సంశయ జనకతా తాదృశ తాదృశరూప విశిష్ట తద్వత్త్వస్య వివక్షణీయత్వాత్। యత్రోభయ సహచరిత తద్వృత్తిత్వం ప్రకారతా వచ్ఛేదకే భాసతే తత్ర తదుపలక్షిత తద్వత్తాజ్ఞానస్యాపి కారణతయా తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యావ గాహిత్వేనా జనకత్వాత్ । ఉభయవద్వృత్తితా వచ్ఛేదకత్వేన ప్రకా రతా వచ్ఛేదకస్య యత్రభానం తత్రోభయ సహచారఘటక తదవ చ్ఛిన్న నిరూపితా ధికరణతావగాహి జ్ఞానస్యైవ హేతుతయా తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యా వగాహిత్వేన హేతుత్వ మావశ్యకమితి తాదృశ హేతుతా మాదాయ సాధారణే, ఉభయవద్వృత్తితా నవచ్ఛేదక విశిష్ట వైశిష్ట్య బోధత్వేన హేతుతామాదాయవా సాధారణే లక్షణం సంగమనీయం ।

ప్రకృతపక్షధర్మతాజ్ఞానానివెశేఘటజ్ఞానంసవిషయకంతత్త్వవృత్తి వాజ్ఞానత్వాదిత్యాదావతివ్యాప్తిః,తథాహి–ఘటజ్ఞానంసవిషయకమిత్యాది నిశ్చయ కాలీన ఘటజ్ఞానం సవిషయకన్నవేత్యాది సంశయంప్రతి ఘట

తద్రూపం సాధారణత్వాదితి సిద్ధాంతే స్ఫుటీభవిష్యతి । ఇదం సవిషయక మాత్రవృత్తినా జ్ఞానత్వాదిత్యాదా ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యసంశయస్య తద్ఘటకీభూత సాధ్యతదభావ విషయకతయా కోట్యుపస్థితిరూపస్య జనకీభూత జ్ఞానవిషయే జ్ఞానత్వేతు నాతిప్రసంగశంకాపి । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య తజ్జన్యకోట్యుపస్థితేర్వా సంశయ జనకతయా తజ్జ్ఞానస్య తాదృశ సంశయే హేతుత్వాత్ ।

జ్ఞాన ధర్మిక సవిషయకత్వజ్ఞానం ప్రమాణవత్త్వాద్యాకారక సంశయే హేతుః, అర్థనిశ్చయోత్తరార్థ సంశయే తద్ధర్మిక ప్రామాణ్య సంశయస్య కారణత్వాత్ । సచ ప్రామాణ్య సంశయః సవిషయకత్వ తదభావా(త్మ) రూప కోటిద్వయోపస్థిత్యాత్మకః । సవిషయకత్వ వతి సవిషయకత్వ ప్రకారకత్వ రూపప్రామాణ్యస్య సవిషయకత్వేన తదభావవతి తత్ప్రకారకత్వ రూపా ప్రామాణ్యస్యచ తదభావేన ఘటితత్వాత్ । తాదృశ ప్రామాణ్య సంశయేచ సవిషయకత్వాదిజ్ఞానధర్మిక ప్రామాణ్యాప్రామాణ్య సహచరితజ్ఞానత్వాదిమత్తాజ్ఞానం హేతురితి సవిషయకత్వాదిరూపసాధ్య సందేహజనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకధర్మివృత్తితా జ్ఞానవిషయత్వం జ్ఞానత్వాదౌ వక్షత మేవేతి పరిష్కృతపక్షధర్మతా జ్ఞానవిశేష ఆవశ్యకః। తద్విశేషేచ సవిషయకత్వాది జ్ఞానధర్మిక జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానస్య తాదృశజ్ఞానవిషయసుఖజ్ఞానాది రూపపరిష్కృతపక్షధర్మతాత్వ విషయకత్వాన్నాతివ్యాప్తిరితి మిశ్రమతం దూషయతి (ఇదం సవిషయకమితి) సవిషయకత్వస్య స్వరూపసంబంధాత్మకత్వేనానుగతతయా తన్నిష్ఠసాధ్యజ్ఞానత్వాదికం వ్యభిచార్యేవేత్యత ఆహ (ఆత్మవృత్తినేతి) అప్రామాణ్యా ప్రమత్వం సతు ప్రమాత్వాభావః, తస్య సాధ్యాభావ ఘటితత్వాత్ । (తజ్జన్యకోట్యుపస్థితేర్వేతి) మతభేదేన। తజ్జ్ఞానస్య- ప్రామాణ్యా ప్రామాణ్య సహచరిత జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానస్య । తాదృశ సంశయే హేతుత్వాత్- సవిషయకత్వాది సంశయ జనక కోటిద్వయోపస్థిత్యా జనకత్వాత్ । ప్రామాణ్య సంశయాత్మక కోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వేపి ప్రామాణ్య సంశయస్య కథితార్థసంశయ జనకతయా అప్రామాణికతయా తాదృశకోట్యుపస్థితే స్సాధ్య సంశయా జనకత్వాదితి భావః ।

[౭] ఇదం సవిషయక మాత్ర వృత్తి వా జ్ఞానత్వా దిత్యాదౌ ప్రామాణ్య ప్రామాణ్య సంశయస్య తద్ఘటకీభూత సాధ్యతదభావ విషయకతయా కోట్యుపస్థితిరూపస్య జనకీభూతజ్ఞానవిషయె జ్ఞానత్వేతు నాతిప్రసంగశ్శఙ్కాపి । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య తజ్జన్యకోట్యుపస్థితేర్వా సంశయజనకతయా తజ్జ్ఞానస్య తాదృశ సంశయాహేతుత్వాత్ । ప్రామాణ్యసంశయస్థలేతుజ్ఞానత్వ లక్షణసాధారణధర్మదర్శనాత్ జ్ఞానె ప్రామాణ్యస్య, జ్ఞానవిషయతాత్మక సాధారణ ధర్మదర్శనాచ్చవిషయె తద్వత్త్వస్య సందేహః । అప్రామాణ్య శంకా ద్యన్వయా నువిధానన్తు ప్రమిత్వ జ్ఞాన శూన్య విరోధి జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా తదపసారణ ప్రయుక్త మిత్యస్యాకరె వ్యక్తత్వాత్ । వ్యాప్య సంశయస్య పృథగ్వ్యాపక సంశయ

---

[౫] ననువినాపి సాధారణాది ధర్మజ్ఞానం ప్రామాణ్య సంశయస్థలె విషయసంశయోదయాత్ సాధారణాదిధర్మజ్ఞానవత్ప్రామాణ్య సంశయస్య సంశయ జనకత్వ మావశ్యక మిత్యత ఆహ (ప్రామాణ్య సంశయేతి) జ్ఞానత్వ లక్షణసాధారణధర్మదర్శనాత్-ప్రామాణ్యా ప్రామాణ్య సహచరిత జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానాత్ । ప్రామాణ్యస్య సందేహ ఇతి యోజనా । ఏతచ్చ దృష్టాంత విధయొక్తం । జ్ఞానవిషయతాత్మక సాధారణ ధర్మదర్శనాత్ - తత్ప్రకారక జ్ఞానవిశేష్యత్వరూప తత్తదభావ సహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానాత్ । విషయె-ఘటజ్ఞానాదౌ । తద్వత్త్వస్య - సవిషయకత్వాదెః । సందేహః । తాదృశ ధర్మవత్తా జ్ఞానాసత్త్వేచ సంశయోఽసిద్ధ ఏవేతి భావః । నన్వేవ మర్థనిశ్చయ దశాయాం సత్యపి సాధారణాది ధర్మజ్ఞానె ప్రామాణ్య సంశయోర్థ సంశయః అసతితు తస్మిన్నేత్యన్వయ వ్యతిరెకా నువిధానన్నో పపద్యత ఇత్యతఆహ (అప్రామాణ్య శంకేతి) తదపసారణ ప్రయుక్తం- తాదృశవిశిష్ట ప్రతిబంధకాభావ సంపాదకత్వ నిబంధనం । తథాచ ప్రయోజకత్వేనైవాన్వయ వ్యతిరెకానువిధానొ పపత్తేర్నతత్కారణతా సాధకమితిభావః. (వ్యాప్యసంశయస్యేతి) వ్యాప్య తదభావయో ర్వ్యాపక తదభావ సహచరితతయా సాధారణ ధర్మదర్శన విధయైవ వ్యాప్యసంశయొ వ్యాపక సంశయహేతుః, ధర్మస్యైకతాయా

[దీ] హేతుత్వపక్షే జ్ఞానపదం నిశ్చయపరం । హేతుత్వాభిమత విశే
షణన్తు యేన సంబన్ధేన తదుభయ సాహచర్యం తేన సంబన్ధేన
తద్వత్త్వాజ్ఞానస్య సంశయాది జనకతా సూచనార్థం । తేనాత్మత్వ
కపాలత్వాది సాధ్యకే సమవాయేన హేతౌ జ్ఞాన ఘటాదౌ విష
యత్వ సంయోగాదినా తత్సన్దేహ జనకేనా తిప్రసంగ ఇతి ।

[గ] జ్ఞానస్య నిశ్చయతాయాశ్చ ప్రయోజకత్వాత్ । యదాచవ్యాప్యాభా
వస్యవ్యాపకాభావ సాహచర్యన్న ప్రతిసంధత్తే తదాధర్మిణి తద్వ్యాప్య
ధర్మం సంశయానోపి నతంసందిగ్ధఇతి స్వీయమతే సాధ్యసంశయ జనక
తావచ్ఛేదక ప్రకారతావచ్ఛేదక సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వస్య వ్యాప్యే
అసత్త్వేనా తివ్యాప్త్య నవకాశాత్ “పృథగితి” హేతుత్వ విశేషణం ।
పృథక్కారణతామతే వ్యాప్తిమాదాయా తివ్యాప్తిః ప్రాగేవోపపాది
తా । (జ్ఞానపదం నిశ్చయపరమితి) తాదృశ జనకతాయాం నిశ్చయత్వా
వచ్ఛిన్నత్వం సంశయత్వ న్యూనవృత్తిత్వంవా విశేషణం దేయమిత్యర్థః ।
సద్ధేతావతివ్యాప్తే ర్వాస్తవ సాధారణ్యాదిమత్త్వా భావేనా ప్రసక్తేర్హే
త్వభిమత పదోపాదానమనర్థకమిత్యాశంకాయామాహ (హేత్వితి)
తేన సంబంధేన – సవ్యభిచారత్వ ఘటకతయాఽభిమత సంబంధేన। జన
కతా సూచనార్థం – జనకతాయా లక్షణ ఘటకతా లాభార్థం । తథా
చ తాదృశపదోపాదాన స్వారస్యాత్ యాదృశరూపావచ్ఛిన్న యత్సంబ
న్ధావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానం సాధ్యసందేహ జనకం తాదృశ రూప
వాంస్తేన సంబన్ధేన సవ్యభిచార ఇత్యేవలక్షణం కర్తవ్యమితిభావః । సమ
వాయేన హేతౌ – సమవాయేన వ్యాప్యే । ఏతేనాలక్ష్యత్వం దర్శితం ।
జ్ఞానఘటాదౌ నాతిప్రసంగఇతి యోజనా । నసమవాయేన సవ్యభిచారత్వ
ప్రసంగ ఇత్యర్థః । అతిప్రసంగ ప్రసంజకం విశేషణమాహ (విషయ
త్వ సంయోగాదినా తత్సందేహ జనకఇతి) విషయత్వ సంయోగాది సంస
ర్గ ఘటిత సాధ్యతదభావ సాహచర్య ప్రకారేణ తాదృశ సంబంధేన
స్వప్రకారకం యత్సంశయజనకం జ్ఞానం తద్విషయ ఇత్యర్థః ।

నచ తేనసంబన్ధేన తద్వత్త్వాజ్ఞానస్య లక్షణ ఘటకత్వేపి సమవా
యేన విషయతాసంయోగాది ఘటిత కోటిద్వయ సామానాధికరణ్యా వ

[మ] విప్రతిపత్తిస్తు ప్రత్యేకం నతథా, నవాపక్షవృత్తిః ।

[దీ] విప్రతిపత్తేః ప్రత్యేకం కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాభావాత్ లక్షణస్థ ద్వయపదేన తద్వారణాత్ । మిళితస్య తముపస్థాపకత్వేపి తద్వత్తాజ్ఞానం నతథా । నవామిళితాద్వయో ర్జనకత్వం । .

[గ] చ్ఛిన్నజ్ఞానఘటాది ప్రకారకజ్ఞానమాదాయాతిప్రసంగ ఇతివాచ్యం। తేనసంబన్ధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య తత్సంబన్ధఘటిత తత్సహచారవిషయకస్యైవ సంశయజనకతయా సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్నాయాం సంశయజనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతాయాం సమవాయ సంబంధ ఘటిత సాధ్య తదభావ సాహచర్యస్యైవావచ్ఛేదకతయా తద్వత్తాయా జ్ఞాన ఘటాదావసత్త్వేనాతివ్యాప్త్య నవకాశాత్ । విప్రతిపత్తిస్త్విత్యాదిమూలే తథాపదస్యకోట్యుపస్థాపక పరత్వేఽసంగతిః, తద్ఘటకసాధ్య తదభావోపస్థాపక పదయోః ప్రత్యేకం ప్రత్యేకోపస్థాపకత్వాత్ । ప్రత్యేక మతథాత్వేపివా కథం తత్రలక్షణాసత్త్వమిత్యపి నస్ఫుటమితి తద్గ్రంథమధృత్వైవ తదర్థం పూరయిత్వా వ్యాచష్టే (విప్రతిపత్తేరితి) విప్రతిపత్తి ఘటక తత్తత్పద జ్ఞానస్యేత్యర్థః । తత్తత్పదవిషయక ప్రత్యేకజ్ఞానయోః కోటిద్వయోపస్థాపకత్వ విరహేపి సమూహాలంబన జ్ఞానస్య తథాత్వాత్తమాదాయైవాతివ్యాప్తిర్భవిష్యతీత్యాశంకాయాం నవాపక్షవృత్తిరితి మూలావతార ఇతి సూచయితుం పూరణ సంవలితం తదర్థమాహ (మిళితస్యేతి) మిళిత విషయక జ్ఞానస్యేత్యర్థః। తముపస్థాపకత్వేపి- కోటిద్వయోపస్థాపకత్వేపి । తద్వత్తాజ్ఞానం - తాదృశవాక్య ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తథా- కోటిద్వయోపస్థాపకం । తథాచ పక్షధర్మతా పదోపాదానాదేవ నతత్రాతివ్యాప్తిరితిభావః । పక్షధర్మతాపదానుపాదానేపి నతత్రాతివ్యాప్తిస్సంభవతి, పదద్వయ విషయకజ్ఞానస్య కోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వేపి విషయభేదేన విషయతాభేదాన్నిత్యపదనష్పద విషయతయోః ప్రత్యేకం కోటిద్వయోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకత్వ విరహాల్లక్షణేచ కోటిద్వయోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకైక విషయతాయాఏవ నివేశాదిత్యాహ (నవేతి) మిళితాద్వ - ఏకవిషయతాశ్రయీభూయాద్వయోః - పదయోః। జనకత్వం- జనకతావచ్ఛేదక ఘటకత్వం । కోటిద్వయోపస్థితి జనకతా

[మ] సాధారణమన్వయేన, అసాధారణం వ్యతిరేకేణ, అనుపసంహారీ పక్ష ఏవోభయ సాహచర్యేణ, కోటిద్వయోపస్థాపకః ।

[దీ] తథాత్వేపివాయేనసంబంధేన తద్వత్తాజ్ఞాన ముభయకోట్యుపస్థాపకం తేన సంబన్ధేన హేతుత్వేఽవశ్యం సవ్యభిచారత్వమితి। (అనుపసంహారీ పక్షఏవేతి) అనుపసంహారితా దశాయాం సాధ్యతదభావ సహితత్వనిర్ణయాభావేప్యుక్త క్రమేణ వాస్తవ తత్సహచరితత్వ మాదాయైవ లక్షణ సమన్వయ ఇతిభావః ।

[గ] వచ్ఛేదకీభూతా యా విషయతా తదాశ్రయత్వమితి పర్యవసితార్థః । నను విప్రతిపత్తి ఘటక పదానాం ప్రతిపాద్యత్వాది సంబంధేన కోటిద్వయ సహచరితతయా తేన సంబంధేన తద్వత్తా జ్ఞానస్య సంశయ హేతుత్వాత్తేషాం ప్రత్యేకం సందేహజనక కోటిద్వయోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదక విషయతాశ్రయ త్వమక్షతమేవేత్యతఆహ (తథాత్వేపీతి) విప్రతిపత్తిఘటకపదానాం ప్రత్యేకం తాదృశవిషయతాశ్రయత్వేపీ త్యర్థః । (అవశ్యంసవ్యభిచారత్వమితి) తథాచలక్ష్యత్వమేవనతత్రాతివ్యాప్తిరితిభావః।

నన్వనుపసంహారీపక్ష ఏవేతి మూలమసంగతం, సంబంధ నిశ్చయస్యైవ సంబంధిస్మారకతయా పక్షేసాధ్యస్య తదభావస్యచ సందిగ్ధతయా తదన్తర్భావేణహేతౌ తత్సామానాధికరణ్యస్య నిశ్చేతుమశక్యత్వేన హేతోః కోటిద్వయోపస్థాపకత్వా సంభవాత్, అతోఽభిప్రాయంవ్యాచష్టే (అనుపసంహారితేతి) అనుపసంహారితా దశాయాం పక్షేసాధ్య సందేహ దశాయాం । ఉక్తక్రమేణలక్షణ సమన్వయఇతి యోజనా । యద్రూపవిశిష్టవత్తాజ్ఞానం సాధ్యసందేహ జనకం వాస్తవ తద్రూపవత్త్వస్యైవ లక్షణార్థతయోపవర్ణితత్వాత్, సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా దిత్యాదౌ పక్షఏవ క్వచిత్సాధ్యస్య క్వచిత్సాధ్యా భావస్య నిశ్చయదశాయాం నిత్యత్వ తదభావ సహచరిత ప్రమేయత్వవ త్సర్వమిత్యాది జ్ఞానస్య సమ్భవేన తద్విషయతా వచ్ఛేదకోభయ సాహచర్యమాదాయ సాధ్యసన్దేహ దశాయామపి లక్షణ సమన్వయ ఇత్యర్థః । అనుపసంహారితోత్తీర్ణతా దశాయాం తదుభయ సాహచర్య సత్త్వేపి తదానీం తాదృశహేతోరసాధారణతయా నసామాన్య లక్షణాతి వ్యాప్తిరితిభావః ।

[దీ] కేచిత్తు వ్యాప్త్యాది ధర్మేఽపి సాధారణ్యజ్ఞానాత్సంశయోదయాత్, తదజ్ఞానేచ వస్తుతస్సాధారణ జ్ఞానేఽప్యనుదయాత్, సాధారణ్య జ్ఞానం హేతుః । తత్ర నిశ్చయత్వమకించిత్కరం గౌరవాత్ । తథాచ పక్ష ఏవ తత్సంశయాత్మక తదుభయసాహచర్యజ్ఞానాద్భవతి తథాత్వమితి భావ ఇత్యాహుః, తచ్చింత్యం ।

నను కేవలాన్వయి సాధ్యకానుపసంహారిణి సాధ్యాభావాప్రసిద్ధ్యా తత్సంశయాద్యభావాదవ్యాప్తిః ।

[గ] సాధారణ్య విషయక జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ సంశయాన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్ తేనరూపేణసంశయహేతుత్వం, నతు తద్విషయక నిశ్చయత్వేన, తదవచ్ఛిన్నస్యాన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయితాయా అసిద్ధత్వాత్ । తథాచసాధ్యసంశయకాలే సాహచర్యనిశ్చయాసంభవేపితదంశే సంశయాత్మక సంశయ జనకజ్ఞాన మాదాయ లక్షణసమన్వయస్సంభవతీతి కేచిదాహుః । తన్మత ముపన్యస్యతి (కేచిత్త్వితి) వస్తుతః – వస్తుగత్యా । యత్సాధారణం తజ్జ్ఞానేపి । తత్ర–తద్ధేతుతాయాం । అకించిత్కరం – అనవచ్ఛేదకం । పక్ష ఏవ – పక్షాన్తర్భావేనైవ । (తత్సంశయేతి) సాహచర్యాంశే సంశయేత్యర్థః । సాహచర్యజ్ఞానాత్ – సాహచర్యవిశిష్ట ప్రకార జ్ఞానాత్ । తథాత్వం – సవ్యభిచారత్వం । (తచ్చిన్త్యమితి) సంబంధాంశే నిశ్చయాత్మకం సంబంధిజ్ఞానం సంబంధ్యన్తర స్మారకం, శక్త్యాదిసంశయాత్ పదార్థస్మరణాద్యనుత్పత్తేరితి సాధారణ్య సంశయే కోట్యుపస్థాపకత్వంనసంభవతి । ఏవం సంశయ సాధారణ సహచార జ్ఞానస్య హేతుత్వే అప్రామాణ్య నిశ్చయానాస్కందితత్వమేవావచ్ఛేదక కోటౌ నివేశనీయం, తన్నిశ్చయత్వేన హేతుత్వేతు అప్రామాణ్య జ్ఞానానాస్కన్దితత్వమేవేతి లాఘవాత్ సంశయాత్మక సహచారజ్ఞానం నహేతుః । ఏవ మనుపసంహారితా దశాయాం సంశయజనక జ్ఞానసంపాదనప్రయాసోపి విఫలః । తాదృశ జ్ఞానాసత్త్వ దశాయాం సాధారణావ్యాప్తిభయేన తాదృశ జ్ఞానస్యాపి లక్షణ విధయైవ లక్షణ ఘటకత్వాదిత్యాది చిన్తాబీజమూహనీయం । కేవలాన్వయీత్యాది మూలమవతారయతి (నన్విత్యాదినా) అయం ఘట

[దీ] ఏవం యత్రస్థిరే ధర్మిణి పూర్వం ఘటత్వం గృహీతం, ఉత్తర దశాయాం తత్రైవ దోషాద్ఘటత్వాగ్రహే తద్ఘట భిన్నోఽయమితి భ్రమేచ ఘటత్వ నిశ్చయ విషయీభవ ద్ధర్మి వ్యావృత్తత్వేన గృహ్యమాణతయాఽసాధారణే ఇదంత్వేపి వస్తుత స్తద్వ్యావృత్తత్వాభావేన

[గ] ఏతత్త్వాదిత్యాది స్థలె పక్షతా దశాయాం సంశయ ప్రయోజకనిశ్చిత సాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వస్యసత్త్వా దవ్యాప్త్య ప్రసక్తై స్తస్యా లక్ష్యతయాఽవ్యాప్తి పరిహారోపి నసఙ్గచ్ఛత ఇత్యత స్తత్ర నిశ్చితసాధ్యవ ద్వ్యావృత్తిత్వంసంపాదయతి (ఏవమితి) హేతుభూతేద స్త్వవతిపూర్వంఘటత్వ గ్రహఏవతస్మాలకాత్ సఘటఇతి స్మరణాత్ తద్ఘటత్వేనైవ తద్ఘటభేదోత్ర ఘటేగృహీతుంశక్యతేనాన్యథాప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకప్రతియోగి జ్ఞానవిరహాదితి ధర్మిణిపూర్వం ఘటత్వ గ్రహస్యా నుసరణం । తద్ఘట భిన్నోయమితి భ్రమపర్యన్తం తద్ఘటానవస్థానె తాదృశభ్రమఏవ నసంభ వతి విశేష్యవిరహాదతః "స్థిర" ఇత్యుక్తం । తద్ఘటభిన్నోయమితి భ్రమ దశాయాం ఇదంత్వానచ్ఛిన్నే ఘటత్వగ్రహ ఇదంత్వస్య సాధ్యసహచరిత త్వేన నిశ్చితతయాఽసాధారణ్యం నశంకాస్పద మపీత్యతఆహ (తత్రైవ దోషాద్ఘటత్వాగ్రహ ఇతి) తత్ర- ఇదంత్వావచ్ఛిన్నే । తద్ఘటభిన్నోయ మితి భ్రమానుధావనం ఇదంత్వస్య నిశ్చిత సాధ్యవద్ధర్మి వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానసంపాదనాయ। తదాధర్మిణిఘటత్వనిశ్చయసత్త్వఏవ సంశయ ప్రయో జకస్య తత్కాలీన తత్పురుషీయ సాధ్యనిశ్చయ విషయ వ్యావృత్తత్వస్యే దంత్వేఽ సత్త్వమతః కేవలతద్వ్యక్తిత్వేన ప్రతియోగివిధయా తద్ఘటభాన ముపేక్ష్య తద్ఘటత్వేన తద్భానానుసరణం । తథాసతి తాదృశ భ్రమఏవ తద్వ్యక్తిత్వ విశిష్టె ధర్మిణి ఘటత్వస్య నిశ్చయ ఇతి తన్నిష్ఠేదన్త్వే దర్శి త సంశయ ప్రయోజక రూపాభావా దవ్యాప్తి ప్రసక్తిః। ఇదంత్వ విశిష్టే ఘటసామాన్య భేదభ్రమె ఇదంత్వే విపక్షవృత్తిత్వ నిశ్చయ సంభవాత్ తద్వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాసంభవాదసాధారణ్యం నశంకాస్పదమపీతిప్రతియోగి కోటౌ తత్త్వభానా నుధావనం (ఇదంత్వేపీతి) అవ్యాప్తిరి త్యనుషజ్యతే। వస్తుత స్తద్వ్యావృత్తత్వా భావేన- వాస్తవికస్య సాధ్య నిశ్చయ విషయీ

[మ] కేవలాన్వయిని సాధ్యకా నుపసంహారీ, అయం ఘటపతత్వాదిత్య సాధారణశ్చ సద్ధేతురేవ । తదజ్ఞానం దోషః పురుషస్య । అతఏవా సాధారణ ప్రకరణ సమయో రనిత్య దోషత్వం ।

[దీ] తత్రలక్షణాయోగాదిత్యత స్తయోర్లక్ష్యత్వాభావేనపరిహరతి(కేవలాన్వయినీతి) (అతఏవేతి) యతఏవ పురుషదోషాధీనం తద్దోషత్వం అతఏవతస్యానిత్యదోషత్వం । సాహజికదోషత్వే కాదాచిత్కత్వానుపపత్తేః । ఏవంచ యత్రదోషతా ప్రయోజకం వస్తుతో హేతౌ, తత్రానిత్యదోషత్వమపి । యత్రపురుషస్య తద్భ్రమోనతత్రాతదపి।

[గ] భూతధర్మవ్యావృత్తత్వస్యాభావేన(లక్షణాయోగాదితి) వాస్తవసంశయ ప్రయోజక రూపవత్త్వస్య లక్షణఘటకత్వా దితిభావః । " అతఏవేత్యత్ర " ఇదంపదేన పూర్వాభిహితాయాః సద్ధేతుత్వాజ్ఞానస్య పురుషదోషతాయాః పరామార్శో అసంగతిః, తస్యాః అసాధారణ్యాదేరనిత్య దోషతాయా మనుపష్టంభకత్వాత్, అతస్తత్పరామర్శనీయంవ్యాచష్టే (అతఏవేతీతి) పురుషదోషాధీనం- పురుషస్య హేతుమతి పక్షేచ సాధ్య తదభావ నిశ్చయ సాధ్యాభావ వ్యాప్యవత్తాభ్రమాధీనం । తద్దోషత్వం - తాదృశ హేతో రసాధారణ్య సత్ప్రతిపక్షరూప దోషవత్త్వం । తస్య - అసాధారణ్యస్య, సత్ప్రతిపక్షస్యచ । అనిత్య దోషత్వం _ దశావిశేష ఏవ హేతో ర్దుష్టతా సంపాదకత్వం । సాహజిక దోషత్వే - తాదృశ పురుషదోష విరహదశాయామపి హేతోర్దుష్టతా సంపాదకత్వే । కాదాచిత్కత్వం- కదాచిదేవహేతో ర్దుష్టతా సంపాదకత్వం ।

ఏతావతాఽయం ఘటపతత్వా దిత్యాదౌ దశావిశేషే పురుషదోషాధీన దుష్టత్వ శంకాయా అనివృత్తే స్తన్నివృత్త్యర్థ మన్యథాత్వాది గ్రంథ సంగమనాయచా భిప్రాయం పూరయతి (ఏవంచేతి) దోషతా ప్రయోజకం- నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వాదికం, హేతౌ తిష్ఠతీతి శేషః । (తత్రా నిత్యదోషత్వమపి - అనిత్య దోషత్వమపి తత్రైవ ।

[మ] అన్యథా సద్ధేతౌ బాధాదిజ్ఞాన హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తిః ।

[దీ] భ్రమమాత్రాద్దుష్టత్వేతి ప్రసంగమాహ (అన్యథేతి) ఇతి కేచిత్ ।
పరేతు అయంఘట ఏతత్త్వా దిత్యాదావ వ్యాప్తిః, సాధ్యాఽసిద్ధౌహి
ప్రయోజకంహితస్య సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వం । నహ్యేకస్య
ధర్మస్య తదుభయ వ్యావృత్తత్వం సమ్భవతి । అసాధారణ్యాస్తు
తస్య పక్షమాత్ర వృత్తితయా । అతస్తస్య లక్ష్యతయోత్తరయతి
(అయంఘట ఇత్యాది) ఏవంచావృత్తిగగనాదికమేవా సాధారణం
పక్షవృత్తితా భ్రమదశాయాఞ్చ సాధారణ్యస్యా సఙ్కరః ।

[గ] భ్రమః,దోషతాప్రయోజక రూపస్యేతి శేషః (అన్యథాపదార్థం వ్యా
చష్టే(భ్రమమాత్రాదితి) తాదృశ రూప భ్రమమాత్రా దిత్యర్థః ।

కేచిదిత్యస్వరససూచనాయ, సచ – నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యా
వృత్తత్వస్య సంశయప్రయోజకతాయా అగ్రిమఖణ్డనీయత్వాత్, అసాధార
ణ్యాదేః పురుష దోషాధీన దోషతాయాః ప్రకృతా నుపయోగితయా
మూలానుక్తతయాచ అతఏవేత్యుత్తరదంపదేన తత్పరామర్శే సందర్భ
విరోధాచ్చేతి । తస్య– అసాధారణ్యస్య । ధర్మస్య–వృత్తిమతః ।

నను తాదృశ హేతోస్సంశయ ప్రయోజక రూపశూన్యత్వేఽ సా
ధారణ్యమేవ కథంబీజాభావా దిత్యతఆహ (అసాధారణ్యంత్వితి) అతః–
ఇత్యాశంకాతః ।

నన్వయం ఘటఏతత్త్వా దిత్యాదేరివతుల్యయుక్త్యాశబ్దోఽనిత్యశ్శబ్ద
త్వాదిత్యాదేరపి సద్ధేతుత్వమేవ, శబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదికమపి విరుద్ధ
మేవ, నత్వసాధారణం, సాధ్య సాధ్యాభావ వద్వ్యావృత్తత్వాభావా దిత్యు
దాహరణాభావా దసాధారణ హేత్వాభాసస్యైవా ప్రసిద్ధిరిత్యతఆహ ।
(ఏవఞ్చేతి) (అవృత్తీతి) వృత్తిమతః సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వా
సంభవాదితిభావః । ననుపక్ష ధర్మతా జ్ఞానవిరహాదేవ గగనాది హేతు
కస్థలే అనుమిత్య నుత్పాద నిర్వాహాద సాధారణ్య జ్ఞానస్యానుమిత్య
నుత్పాదప్రయోజకత్వమేవ నాస్తీతికథం తస్యహేత్వాభాసతేత్యతఆహ ।
(పక్షవృత్తితేతి) అసంకరః – ఇతరానధీనానుమిత్య నుత్పాదప్రయోజక
జ్ఞానవిషయత్వం ।

[ది] నచోభయ వ్యావృత్తత్వ వృత్తిమత్త్వయోః స్వరూపతో విరోధః। నిశ్చిత సాధ్యతదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వంచ సందేహ ప్రయోజకం, తథాసతి తుల్యన్యాయతయా నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వస్యాపి తథాత్వే సద్ధేతావపి సాధ్యాభావవత్త్వ భ్రమవిషయ వృత్తిత్వ గ్రహదశాయా మతిప్రసంగాత్ । నచ తాదృశ నిశ్చయ విషయస్య ధర్మిణో వాస్తవం సాధ్యాభావాదిమత్త్వమపి తంత్రం, మానాభావాత్ । కించ సందేహ జనకతా వచ్ఛేదక రూపస్య

[గ] నను ఉభయవ ద్వ్యావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ విరుద్ధతయా తదుభయజ్ఞానస్య నైకదా సంభవః, మిథః ప్రతిబంధకత్వాత్ । నచైవం పక్షధర్మతా జ్ఞానాభావ సంపాదకత్వేనైవ తస్య హేత్వాభాసత్వం నిష్ప్రత్యూహం, తథాసత్య సిద్ధావేవాంతర్భావేణ సవ్యభిచార ప్రభేదత్వానుపపత్తేరితఆహ (నచోభయేతి) స్వరూపతో విరోధః- పరస్పరాభావ వ్యాప్యత్వే విశేషితయోః పరస్పరజ్ఞాన ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానవిషయత్వం । వాస్తవవిరుద్ధ విషయకస్యాపి జ్ఞానస్య విరోధా విషయకస్యా ప్రతిబంధకత్వాదితిభావః । నను నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వ రూప సంశయ ప్రయోజక ధర్మస్యోక్త హేతౌ సత్త్వాత్ కథం తత్రావ్యాప్తిశంకా; కథంవా లక్ష్యత్వా భ్యుపగమేన తత్పరిహార ఇత్యతఆహ (నిశ్చితేతి) సాధ్య తదభావ నిశ్చయ విషయీభూత ధర్మి వ్యావృత్తత్వం ససాధ్య సందేహ జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేదక మిత్యర్థః । నిశ్చిత సాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వస్య- సాధ్యతదభావ నిశ్చయ విషయ వృత్తిత్వస్య । తథాత్వే- సంశయ ప్రయోజకత్వే । సద్ధేతౌ - వహ్న్యధికరణ వృత్తితయా నిశ్చితే ధూమాదౌ । ధర్మివృత్తిత్వగ్రహ దశాపర్యంతా నుధావనం సంశయ జనకజ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణఘటకత్వే హ్యతివ్యాప్తిస్సంభవతీ త్యభిప్రాయేణ। వస్తుతోయదా హేతుమతి సాధ్యాభావ భ్రమో వర్తతే తదా హేతౌ తదధికరణ వృత్తిత్వ గ్రహే హ్యతివ్యాప్తిస్సంభవతి, తాదృశ జ్ఞానస్యాపలక్షణత్వాదితి ధ్యేయం । (తాదృశేతి) సాధ్యతదభావ విషయకేత్యర్థః। తంత్రం-సంశయప్రయోజకరూపఘటకం (కించేతి) సన్దేహ జనకతావచ్ఛేదక రూపస్య- సన్దేహజనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేద

[దీ] విశేషణత్వే వ్యభిచారిణి రాసభాదౌ మహానసాది వృత్తితా దశాయా మవ్యాప్తిః । ఉపలక్షణత్వేఽసాధారణ్యోత్తీర్ణతా దశాయామతివ్యాప్తిః।

[గ] కస్య।విశేషణత్వే-ధర్మివిశేషణతయాసవ్యభిచారపదప్రతిపాద్యత్వే। మహానసాది వృత్తితాదశాయా మవ్యాప్తిః-తత్కాలాంతర్భావేణాసవ్యభిచారిత్వ వ్యవహారాపత్తిః । తదానీం సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వాభావస్య తత్రాక్షతత్వా త్తాదృశ వ్యవహార విషయస్యా బాధితత్వా దితిభావః ।

నచద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వా దిత్యాదా వతివ్యాప్తి వారణాయసాధ్య సందేహ జనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా వచ్ఛేదక ధర్మవ త్త్వనిష్కృత హేతుతా వచ్ఛేదకవత్త్వమేవ వ్యభిచార పదార్థో వాచ్యః, సాధారణ స్థలేచ తాదృశో ధర్మః సాధ్యతదభావవ ద్వృత్తితా వచ్ఛేదకత్వమేవ । తద్విశిష్ట హేతుతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న హేతుమత్తా జ్ఞానస్యాపి సందేహజనకతోపగమాత్ । ఏవఞ్చ రాసభాదే ర్మహానసాది వృత్తితా దశాయాం పక్ష్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ విరహేఽపి తదవచ్ఛేదక రాసభత్వాది సత్త్వేన తాదృశ వ్యభిచారాభావో నాస్తీతి కథముక్త వ్యవహారాపత్తిరితి వాచ్యం । ఏవమప్య నిత్య ధర్మస్య హేతుతా వచ్ఛేదకత్వే తదసత్త్వదశాయా మాపత్తితా దవస్థ్యాత్ । విశేషణత్వే-కాలవిశేషా వచ్ఛిన్నతయా తదానీం వ్యభిచారిత్వాది వ్యవహార విషయత్వే । అవ్యాప్తిః - తత్కాలాంతర్భావేణ అనుపపత్తివ్యవహారాపత్తిరితి నార్థః । సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతయా కాలవిశేషాన్తర్భావేణ వ్యభిచారిత్వ వ్యవహారా జనకతాయా స్త్వత్సిద్ధత్వాత్ । ఉపలక్షణత్వే - అత్యంతాయోగ వ్యవచ్ఛేద పరిచాయకతయా సవ్యభిచారి పద ప్రతిపాద్యత్వే, తాదృశరూపా త్యంతాయోగ వ్యవచ్ఛేదస్య తత్పదార్థతోపగమ ఇతి యావత్ । అసాధారణ్యోత్తీర్ణతా దశాయాం-హేతుమతి సాధ్యతదభావయోరన్యతరనిశ్చయదశాయాం । అతివ్యాప్తిః-కాలాంతరీణ మసాధారణ్య మాదాయ తత్కాలాన్తర్భావేణ సవ్యభిచార వ్యవహారాపత్తిః ।

[దీ] అసాధారణ ప్రకరణ సమయోః – తత్త్వేన భ్రమవిషయయోః ।

[గ] ఇదం పునరిహావధేయం । శబ్దోఽనిత్య శ్శబ్దత్వా దిత్యాదౌ పక్షతాదశాయాం సవ్యభిచార వ్యవహార నియామకం యద్ఘట గగనాది వ్యావృత్తత్వరూప మసాధారణ్యం తచ్ఛబ్దాదౌ సాధ్యాది నిశ్చయ దశాయా మక్షతమేవేతి విశేషణత్వేప్య తద్దోషతా దవస్థ్యం । అథసంశయ ప్రయోజకరూపస్య తథాత్వేన సవ్యభిచారపద ప్రతిపాద్యతా, కిన్తుసాధ్య తదభావవద్వృత్తిత్వత్వనిశ్చితసాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వత్వరూపేణైవ, విభాజకమాత్ర ముక్తానుగతం రూపం । ఏవఞ్చ సాధారణ్య ముపలక్షణ మసాధారణ్యం విశేషణమి త్యవిరోధః । నిశ్చయ ఘటిత రూపావచ్ఛిన్న పరవాక్యాచ్చ కాలవిశేషనిశ్చయాంశ ఏవాన్వేతి; సాధ్యతదభావనిశ్చయాదౌ ఖండశక్తి స్వీకారేణాన్వయ బలాత్ సాధ్యతదభావ నిశ్చయవిషయ వృత్తిత్వ సామాన్యాభావ భిన్నస్యాపి తత్కాలీన తన్నిశ్చయ విషయవృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావస్య లాభః । వ్యభిచార పదస్య సాధారణ్యాసాధారణ్యాది రూపనానార్థత్వ మిష్టమేవేతిచేదుచ్యతే । తదోపలక్షణత్వేపినోక్త దోషావసర ఇతి । ఏవఞ్చ నిశ్చయా ఘటితం సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమేవ సంశయ ప్రయోజకం, తదవచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్య విశేష దర్శనతయా సంశయ ప్రతిబంధకత్వేపి, తత్కోటివిశిష్ట బుద్ధౌ తత్కోటి మద్వ్యావృత్తత్వా వచ్ఛిన్న ప్రకారకజ్ఞాన ప్రతిబంధకతాయాం విపరీతకోటిమ ద్వ్యావృత్తత్వా వచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్యోత్తేజకతయా సత్ప్రతిపక్షస్థలఇవ సంశయనిర్వాహః । తథాచాయం ఘటఏతత్త్వాదిత్యాదౌ సాధ్యతదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వస్య సత్త్వేనా వ్యాప్త్యా శంకాయా అలక్ష్యత్వా భ్యుపగమేన తత్పరిహారస్యచ నాసంగతిరితి సముదిత తాత్పర్యార్థః । సంశయ ప్రయోజక రూపఞ్చేదాసీ ముపలక్షణ విధయైవ సవ్యభిచార వ్యవహార నియామకం, అతోమహానసాదౌ రాసభాది వృత్తితా దశాయాం నావ్యాప్తిః, అసాధారణశ్చ హేతుః సర్వదైవ తథతినాతిప్రసక్తోపీతి ధ్యేయం । అదుష్టహేతోర్వాస్తవా సాధారణ ప్రకరణసమత్వాభావాత్ "అసాధారణ ప్రకరణసమయో" రితి వ్యాచష్టే (అసాధారణేతి) భ్రమవిషయస్య నవ్యమతే దోషత్వాభావాదనిత్య దోషత్వమితివ్యాచష్టే

[మ] నచ ప్రమేయత్వేనభేదానుమానే శబ్దోఽనిత్యః శబ్దాకాశాన్యతర
త్వా దిత్యత్రచ సాధారణే వ్యాప్తిః, తయో స్సాధ్యవద వృత్తిత్వేన
విరుద్ధత్వా దితిచేత్ ;

[దీ] అనిత్య దోషత్వం - విశేషా దర్శన దశాయా॥ మను మిత్యను
త్పాద ప్రయోజకత్వం । నతు వాస్తవం హేతుదోషత్వం । అన్య
థా - అనుమి త్యనుత్పాద ప్రయోజక జ్ఞాన విషయతా మాత్రేణ
వాస్తవదోష త్వే । ఇత్యాహుః ॥ అనవగతసాధ్యసహచార త్వేఽతి
అవగత సాధ్యాభావ సహచారతయా విరుద్ధత్వమేవ " తయోరితి "

[గ] (విశేషేతి) ప్రయోజకత్వం-ప్రయోజకజ్ఞానవిషయత్వం। అతఏవేత్యత్రి
ఇదం పదార్థస్య సద్ధేతోస్సర్వదాఽదుష్టత్వస్య భ్రమ విషయస్యానుమి
త్యనుత్పాద ప్రయోజకతాయా మనుపష్టంభకతయా తదుపష్టంభ్యం పూర
యతి (నత్వితి) తథాచ యతఏవ సద్ధేతుః సర్వదైవతథా నతుకదాచిదపి
దుష్టలక్షణలక్ష్యః, అతఏవతత్పక్షీయానుమితివిరోధీ యో భ్రమరూపోగ్రహ
స్తస్యానుమిత్యనుత్పాద ప్రయోజకత్వేపి తద్విషయో న హేతు దోషః। భ్ర
మదశాయాంసద్ధేతోర్దుష్టత్వే భ్రమవిషయస్యదోషత్వమావశ్యకంస్యా
దిత్యత ఏవేత్యాది మూలస్య పర్యవసితోఽర్థః । నను భ్రమస్యానుమిత్యను
త్పాద ప్రయోజకత్వే తద్విషయస్య దోషత్వమపీష్యత ఏవేతి భ్రమవిష
యోనదోష ఇత్యేవా సిద్ధమిత్యాశంకాయా మన్యథేత్యాది మూలావతా
రా త్తాదృశ శంకోద్ధారం స్ఫుటీచికీర్షు రన్యథాపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి)
మూలె (బాధాది జ్ఞానఇతి) పక్షవిశేష్యక సాధ్యాభావాది భ్రమదశాయా
మిత్యర్థః । హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తిః-అతిరిక్త హేత్వాభాస స్వీకారా
పత్తిః । బాధాదే ర్నిత్యదోషతాయా స్సర్వవాది సిద్ధతయా భ్రమ విష
యస్య తదంతర్భావా సంభవాదితి భావః । అభేదే సాధ్యే ప్రమేయత్వ
స్య, అనిత్యత్వే సాధ్యే శబ్దాకాశాన్యతరత్వస్యచ, వాస్తవ సాధ్యవద వృ
త్తిత్వ విరహేణ విరుద్ధత్వా సంభవాత్ ప్రాచీన మతాభిప్రాయకతయా
తయోర్విరుద్ధత్వోక్తి ముపపాదయతిదీధితౌ (అనవగతేతి) ఏవఞ్చ "సాధ్య
వద వృత్తిత్వేనే"తి మూలస్య సాధ్యవద్వృత్తితయా అనవగతత్వేనేత్యర్థః।
నను తాదృశస్థలే పక్షతాదశాయాం హేతౌ సాధ్యతదభావోభయ సహ

[మూ] న, ఏతదజ్ఞానేపి సాధారణ్యా దిప్రత్యేకస్య జ్ఞానా దుద్భావ నాచ్చస్వపరానుమితిప్రతిబంధాత్ । ఉద్భావితైత న్నివాః హార్థం

[దీ] ఇదంచాభ్యుపగమ వాదేన । వస్తుతో యథోపవర్ణిత లక్షణస్య నతత్రావ్యాప్తిరితి ధ్యేయం ।

యద్రూపజ్ఞాన మనుమితి ప్రతిబంధకం తదేవవిభాజకం,

[గ] చారస్యాశక్యనిర్ణయత్వేపి కాలాంతరేణతన్నిర్ణయ విషయవా స్తవ తమభయ సహచారమాదాయ లక్షణగమన సంభవా దలక్ష్యతయాఽవ్యాప్తిపరిహారో నఘటత ఇత్యతఆహ (అభ్యుపగమేతి) సంశయ జనక పక్షధర్మతా జ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణ ఘటకత్వ మభ్యుపగమ్యే త్యర్థః । యథాశ్రుతలక్షణే వ్యాప్త్యాదిగ్రహ దశాయాం సద్ధేతౌ అతివ్యాప్తి వారణాయ తాదృశజ్ఞానం విశేషణవిధయైవ నివేశనీయం, తాదృశజ్ఞాన దశాయాం అతిప్రసఙ్గశ్చాస్త్యేవ, తత్ర తాదృశజ్ఞాన విరహ దశాయాఞ్చాగత్యా సాధారణస్యాపి సవ్యభిచారత్వం నోపగంతవ్యమేవేత్యతః (యథోప వర్ణితేతి) యథావ్యాఖ్యాతేత్యర్థః । అనుమితివిరోధిజ్ఞానా విషయస్యాపి హేత్వాభాస విభాజకత్వే క్షతివిరహాత్ " ఏతదజ్ఞానేపీ " త్యాది నోక్త విభాజక ధర్మజ్ఞానస్యా నుమిత్య విరోధిత్వ కథన మకించిత్కర మిత్యా శంకా మభిప్రాయోపవర్ణనేన నిరాకురుతే (యద్రూప జ్ఞానమితి) యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకజ్ఞానమిత్యర్థః । తదేవ-తద్రూపావచ్ఛిన్నమేవ।

ఏతేన నిరుక్తపక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయతా వచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వస్యైవ విభాజకతయాఽ సాధారణ్యాదిరూప తాదృశధర్మ విషయకజ్ఞానస్యచానుమితి విరోధితయా తాదృశనియమొపగమేపి తథావిధ ధర్మస్య నవిభాజకత్వా నుపపత్తిరితిపరాస్తం। సాధారణ్యత్వాదినైవ సాధారణ్యాది జ్ఞానస్య విరోధితయా తాదృశపక్షధర్మతాజ్ఞాన విషయతావచ్ఛేదకత్వేన తస్య విభాజకత్వానుపపత్తేః । ఏవఞ్చ తదజ్ఞానేపీతి మూలస్య నిరుక్తవిభాజకతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నా జ్ఞానేపీత్యర్థః । సాధారణ్యాది ప్రత్యేకస్యేత్యస్య సాధారణ్యత్వాది రూపప్రత్యేకధర్మావచ్ఛిన్నస్యేత్యర్థ ఇత్యవధేయం।

[మ] సాధారణాదే రవక్షో్య ద్భావ్యత్వేన తస్యైవ దోషత్వాచ్చ ।

[దీ] అన్యథా అతిప్రసంగ ఇత్యభిప్రేత్య దూషయతి (నైతదితి)
వస్తుతస్తు ఉపస్థాపకత్వాది జ్ఞానమనుమితౌ స్వజనకస్యవా
నప్రతిబంధకం, విరోధి విషయకత్వాభావాత్ ।

[గ] అన్యథా - తాదృశ రూపావచ్ఛిన్నస్యాపి విభాజకత్వే । అతిప్రసఙ్గః - అనుమితికారణీభూత జ్ఞానవిరోధి ధర్మవత్త్వాదినా అన్యతమ ధర్మవత్త్వాదినావా సవ్యభిచార విరుద్ధాదీనా మైక్యప్రసఙ్గః । మూలే " ప్రతిబన్ధాదిత్యస్య నిరుక్తసామాన్య ధర్మజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వాదితి శేషః । "తస్యైవ దోషత్వా" దిత్యస్య ప్రత్యేకధర్మస్యైవ విరోధిత్వాదిత్యర్థః। తత్రైవాయం హేతురితినసత్, " దోషత్వాచ్చేతి " చకారా సఙ్గతేః । తస్యైవదోషత్వాచ్చేత్యస్యాభిమతః తస్యైవ దోషతయా ఉద్భావయితుముచితత్వాత్, నతు అనుగత ధర్మస్యేత్యర్థః । ఏవఞ్చ దోషవిధయా యాదృశధర్మ ఉద్భావ్యతే సఏవ విభాజకః, ఉక్తానుగతధర్మస్యచదోషవిధయా అనుద్భావనీయతయా నతథాత్వమితి హృదయం । నను తదజ్ఞానదశాయాం అన్యజ్ఞానాదనుమితి ప్రతిబన్ధస్య తజ్జ్ఞానీయానుమిత్యవిరోధితాబీజత్వంమణికృతాభిహితంనఘటతే, తథాసతిసత్ప్రతిపక్షాదిజ్ఞానస్యానుమితివిరోధితయా బాధాదిజ్ఞానస్యాస్య తథాత్వాపత్తేః, అతస్స్వయంతద్బీజమాహ (వస్తుతస్త్వితి) (ఉపస్థాపకత్వాదీతి) కోటిద్వయోపస్థాపక జ్ఞానవిషయత్వాదీత్యర్థః । ఆదిపదాత్ స్వయంనిష్కర్షిత తాదృశ జ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వపరిగ్రహః । విరోధివిషయకత్వాభావాత్ - గ్రాహ్యనిరూపిత ప్రతియోగితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న తదాశ్రయత్వా వచ్ఛిన్నావిషయకత్వాత్ ।

ఇదంత్వవధేయం - మూలే " ప్రతిబంధా " దిత్యనంతరం మానాభావేన నిరుక్తధర్మ జ్ఞానస్యానుమిత్య ప్రతిబంధకత్వా దితిశేషః । ఏవఞ్చ ప్రత్యేక జ్ఞానస్యానుమితి ప్రతిబంధకత్వం నానుగత ధర్మజ్ఞానస్యానుమిత్య ప్రతిబంధకతా సంపాదకతయా మూలేఽభిహితం, కింతు తథాత్వేన ప్రమాణాభావే కథితే అనంతరం ప్రత్యేకం నానా ధర్మజ్ఞానస్యానుమితి విరోధిత్వ కల్పనాపేక్షయా విరోధ్యవిషయకస్యాపి అనుగత

[మూ] ఏతేన పక్షవృత్తిత్వే సతి అనుమితివిరోధి సంబంధావ్యావృత్తిరనైకాన్తికః,

[దీ] ఏవముత్తరత్రాపి (పక్షవృత్తిత్వే సతీతి) విరోధిత్వం – విరోధిజ్ఞాన విషయత్వం । అవ్యావృత్తిసం అత్యన్తాయోగ వ్యవచ్ఛేదార్థకం, తేన సంయోగ సంబన్ధేన వ్యభిచారిణిద్రవ్యే హేతౌ వ్యభిచారాభావదశాయాం నాప్రసఙ్గః । సాధ్యవదవృత్తిస్తు నాసాధారణ ఇతి హృదయం । అపక్ష ధర్మహూమాది వారణాయ సత్యంతం ।

గ]ఽనర్థజ్ఞానస్యైకస్య తథాత్వేఽపి శేష దర్శినాం స ధారణాది హేతుకానుమితి వారణాయ కల్పయితు ముచితమిత్యాశంకావతారా త్తత్పరిజిహీర్షయా ప్రత్యేకజ్ఞానస్యానస్య కల్పనీయ ప్రతిబంధకతాకత్వం దోష త్వావచ్ఛేద్యం తేనాభిహితమితి। ఏవం-పదాదృశయుక్తేః ఉత్తరత్రాపి- నిర్వక్ష్యమాణాను గతధర్మాన్తరేపి। అనుమితివిరోధిజ్ఞానవిష యత్వంబోధ్యమితిశేషః। విరోధిపదస్య ప్రతిబంధకార్థకత్వే సంగతిః. సాధారణ్యాదేర తథాత్వాదతో వ్యాచష్టే (విరోధిత్వమితి) (విరోధిజ్ఞానేతి) ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానేత్యర్థః। అనుమితి విరోధిసంబన్ధ నివేశేనైవ ఉపపత్తౌ అవ్యావృత్తిపద మనర్థక మిత్యాశంకాం నిరాచికీర్షుస్తస్య వ్యభిచారిణి సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వాది విరహదశాయాం అవ్యాప్తివారకతయా సార్థకతా సంపాదనాయ తద్వ్యాచష్టే, (అవ్యావృత్తీతి) అత్యన్తాయోగః – ప్రతియోగి వైయధికరణ్యావచ్ఛిన్నాభావః (నాప్రసంగ ఇతి) రాసభాదామహానసాది వృత్తితా దశాయాం సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వాసత్త్వేపి ప్రతియోగి వైయధికరణ్యానవచ్ఛిన్న తదభావస్య తత్రాసత్త్వేన తద్వ్యవచ్ఛేదస్య తదానీమపి సత్త్వాదిభావః ।

నను అవ్యావృత్తిపదస్య అత్యన్తాయోగ వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వే శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదావసాధారణ్యోక్తిర్నతాదశాయామతిప్రసఙ్గ ఇత్యతఆహ. (సాధ్యవదవృత్తిస్త్వితి) (నాసాధారణ ఇతి) నిశ్చయాగృహీతస్య సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వస్యైవాసాధారణ్య పదార్థత్వాదితి శేషః । తథావోక్తస్థలే కదాచిదప్యసాధారణ్యస్యాసత్త్వాన్నాతిప్ర

[మ] సపక్ష విపక్ష వృత్తిత్వం ఉభయవ్యావృత్తత్వం అనుపసం
హారిత్వంచానుమితి విరోధి, తత్సంబన్ధః ప్రత్యేకమస్తి ।

[దీ] పక్షః – సందిగ్ధసాధ్యో ధర్మీ, విశిష్టహేతౌ తద్వృత్తిత్వగ్రహ
విరోధిత్వం తదర్థః । తథాచ పక్షతావచ్ఛేదకరూపేణ పక్షే సాధ్య
తావచ్ఛేదకరూపేణ సాధ్యస్య హేతుతావచ్ఛేదకరూపేణ
హేతోర్వా యజ్జ్ఞానం తదవిరోధిత్వస్య లాభాత్

[గ] సంగ ఇతి భావః । బాధాదివారణాయ వివక్షణీయస్య పక్షసాధ్యవైశి
ష్ట్యగ్రహావిరోధిత్వస్య లాభాయ పక్షపదం వ్యాచష్టే (పక్ష ఇతి) సందిగ్ధ
సాధ్యః– సందిగ్ధసాధ్యవిశిష్టః । ధర్మీ– పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నః ।
విశిష్టహేతౌ – హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే । (తద్వృత్తిత్వేతి) తాదృశ
సాధ్యవిశిష్ట పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న పక్షవృత్తిత్వేత్యర్థః । వైశిష్ట్యఞ్చ
వైజ్ఞానికం, తేన బాధాది సఙ్కరస్థలే సాధ్యవిశిష్టపక్షాప్రసిద్ధావపి నక్ష
తిః । బాధాది జ్ఞానస్య సాధ్యవిశిష్ట పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విషయక
జ్ఞానవిరోధిత్వాన్న బాధాదికమాదాయ హ్రదో వహ్నిమాన్ ధూమాది
త్యాదావతివ్యాప్తిరితి భావః ।

అత్రచ సాధ్యవదవృత్తిత్వరూపాసాధారణ్యస్యాసంగ్రహః, తద్
జ్ఞానదశాయాం హేతౌ సాధ్యవిశిష్ట పక్షవృత్తిత్వజ్ఞానానుదయాత్ ।
ఏవం సాధ్యాంశే సంశయ విషయత్వరూప విశేషణ మనర్థకమిత్యతస్త
త్పరిత్యజ్య నిష్కృష్టార్థమాహ (తథాచేతి) (పక్షతావచ్ఛేదకేతి) పక్ష
తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న పక్షవిశేష్యతా నిరూపితా యా సాధ్యతావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్న సాధ్యప్రకారతా యాచ తాదృశీ హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న
హేతుప్రకారతా తన్నిరూపిత లౌకికసన్నికర్షాద్యజన్య జ్ఞానావిరోధిత్వస్య
లాభాదిత్యర్థః । తాదృశజ్ఞానావిరోధిత్వఞ్చ తాదృశజ్ఞాన సామాన్యనిరూ
పిత ప్రతిబంధకతానతిరిక్త వృత్తివిషయితా నిరూపకత్వం, హేతుమ
న్నిష్ఠ సాధ్యాభావాదిరూప వ్యభిచారస్యాపి పక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదినా
బుద్ధేస్తాదృశజ్ఞానంప్రతి ప్రతిబంధకత్వాత్తాదృశ విషయితా నిరూపక
త్వేనాసంభవస్స్యాత్ । కింతు తాదృశ విషయితా నిరూపకతానవచ్ఛే
దక ధర్మవత్త్వం, తదనవచ్ఛేదకత్వంచ – తదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్య

[దీ] పక్ష సాధ్య సాధనా ప్రసిద్ధి స్వరూపాసిద్ధి బాధ ప్రతిరోధానాం నిరాసః, అసిద్ధిసంకీర్ణ సంగ్రహః ।

[గ] సధికరణత్వం, తేన హేతుమన్నిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదేస్తాదృశప్రతిబన్ధకతానతిరిక్తవృత్తివిషయితా నిరూపకతావచ్ఛేదకపక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదితో నతిరిక్తత్వేపి నక్షతిః । బాధాది నిష్ఠానామనుమితి విరోధితానవచ్ఛేదక ధర్మాణాం ప్రమేయత్వాదీనాన్తాదృశ విషయితా నిరూపకతానవచ్ఛేదకత్వేపి తాదృశవిషయితా నిరూపకతానవచ్ఛేదకీభూతానుమితి విరోధితావచ్ఛేదక రూపావచ్ఛిన్నత్వస్య సముదాయార్థత్వాన్నాతిప్రసఙ్గః । తాదృశ యత్కించిజ్జ్ఞానం యాదృశరూపావచ్ఛిన్న విషయకనిశ్చయ సామాన్య ప్రతిబధ్యం తాదృశో౽నుమితి విరోధితావచ్ఛేదకో యో ధర్మస్తదవచ్ఛిన్నత్వంవా సముదాయార్థః ।

వస్తుతస్తు నిరుక్తతాదృశ జ్ఞానావిరోధిత్వమనుమితి విరోధినితాదృశ జ్ఞానవిరోధితానవచ్ఛేదకత్వంవా౽నుమితివిరోధితావచ్ఛేదక కేననివేశనీయం పరన్తుఅనుమితివిరోధితాఘటకానుమితినిష్ఠ ప్రతిబధ్యతాయామేవతాదృశ జ్ఞానత్వన్యూనవృత్తిత్వన్నివేశనీయం, లాఘవాత్ । బాధాదిజ్ఞాననిరూపిత ప్రతిబధ్యతాయాశ్చ తాదృశ సకలజ్ఞాన సాధారణతయా నతాదృశ జ్ఞానత్వన్యూనవృత్తిత్వమతో౽నాతిప్రసంగః । వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబధ్యత్వాశ్చ తన్న్యూనవృత్తిత్వేన, వ్యాప్త్యవిషయక తాదృశజ్ఞానావృత్తిత్వాత్ । అత్రాపి సర్వత్రైతాదృశదిశా నిష్కర్షణీయమితి ।

అత్రచ యత్ర ప్రకృతపక్షే వ్యభిచారాభావో నివిష్టస్తత్ర వ్యభిచారో౽ సిద్ధిమధ్యేపన నివేశ్యతఇతి హృదయం । (పక్షసాధ్యసాధనాప్రసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధిబాధప్రతిరోధానాంనిరాసఇతి) తేషాంజ్ఞానస్యయథోక్తజ్ఞానప్రతిబంధకత్వాదితిభావః । అసిద్ధిసంకీర్ణః- హ్రదాదౌ ధూమాదిసాధనే వహ్న్యాది హేతుః, తత్సంగ్రహః । తత్ర యథాశ్రుత పక్షవృత్తిత్వాసత్త్వేపి, యథోక్తజ్ఞానావిరోధిత్వ విశిష్టానుమితి విరోధిసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వ మాదాయ లక్షణ సమన్వయ సంభవాదితి భావః ।

నను విరోధ్యాపియథోక్తజ్ఞానావిరోధీఅనుమితివిరోధీచేత్యతిప్రసంగః।

[వి] విరోధీ పి ఫలతః ప్రతిరోధఏవ, తదన్యత్వేనవా విరోధివిశేషణీయం।

[గ] నచ విరుద్ధో హేతుః సాధ్యవదవృత్తితయాఽ సాధారణ ఏవేతి నతత్ర సవ్యభిచార లక్షణాతివ్యాప్తి ప్రసక్తిరితి వాచ్యం, యథోక్తజ్ఞానా విరోధిత్వ విశిష్టానుమితి విరోధిత్వస్య విరోధ సాధారణ్యైతస్య వ్యభిచారపద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వా సంభవాత్, తదవచ్ఛిన్నవత స్సవ్యభిచారపదార్థత్వే తత్పదస్య పారిభాషికత్వా పత్తేః, వ్యభిచార లక్షణా తివ్యాప్తేశ్చా శక్యపరిహారత్వాదతఆహ (విరోధీపీతి) ఫలతః - తదభావవ్యాప్యవత్తా జ్ఞానవిధయా అనుమితి ప్రతిబంధరూప ఫలప్రయోజక జ్ఞానవిషయత్వేన। ప్రతిరోధఏవ _ ప్రతిరోధ తుల్యఏవ। తథాచ పక్షే సాధ్యవత్తాజ్ఞాన ప్రతిబంధకత్వా న్నతత్రా తిప్రసంగ ఇతిభావః। పక్ష వృత్తిత్వే సతి సాధ్య వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వం విరోధః, తాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వఞ్చ సాధ్యా భావస్య వ్యతిరేక వ్యాప్తిరితి తజ్జ్ఞానం తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానవిధయా పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానం విరుణద్ధీతి హృదయం। సాధ్యాసామానాధికరణ్యస్యైవ చింతామణికారమతే విరోధతయా తస్య పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానావిరోధితయాఽతివ్యాప్తిర్దుర్వారైవేత్యత స్తన్మతాభిప్రాయేణ తద్వారణాయ ప్రకారాంతర మనుసరతి (తదన్యత్వేనవేతి) విరోధాన్యత్వేనవేత్యర్థః। విరోధి - అనుమితి విరోధి।

అథైతన్మతేకిమ సాధారణ్యం! నతావత్ పక్షవృత్తిత్వేసతి సాధ్య వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వం, తజ్జ్ఞానస్య పక్షే సాధ్యవత్తా జ్ఞానం ప్రతిసాధ్యాభావ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానముద్రయా విరోధిత్వేన సత్యంతార్థ విరహాత్। నాపి నిశ్చిత సాధ్యవదవృత్తిత్వం, తజ్జ్ఞానస్యానుమితౌ తత్కారణీభూత జ్ఞానేవా ప్రతిబంధకతా విరహేణ హేత్వాభాస సామాన్యలక్షణస్య ఏతల్లక్షణస్యచ తత్సాధారణ్యా విరహాత్। అనుమితి కారణీభూత సాధ్యసామానాధికరణ్య జ్ఞానం ప్రతిసాధ్యవద్వ్యక్తివిశేషావృత్తిత్వజ్ఞానస్యా ప్రతిబంధకత్వాత్। కథంచిత్ప్రతిబంధకత్వే సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహావిరోధిత్వరూప విరోధాన్యత్వస్య తత్రాసత్త్వేన ప్రకృత

[౫] లక్షణస్యత్తత్సాధారణ్యాసంభవాత్ । నాపి పక్షవృత్తిత్వా విశేషితం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వం, తజ్జ్ఞానస్యా ప్యనుమితౌ తజ్జనక జ్ఞానేవా అవిరోధిత్వాత్ ।

యదిచ-ధర్మిణిప్రకృతహేతుమత్తాజ్ఞానసహకృతంప్రకృతహేతౌ సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానమనుమితింప్రతిబధ్నాతి, స్థాణుత్వాభావవ్యాప్యంకరాది కరాది మాంశ్చాయమిత్యాది జ్ఞానదశాయామపి అయంస్థాణురితి జ్ఞానానుదయాత్ ధర్మివిశేష్యక తద్వత్తాజ్ఞానవిశిష్ట తద్ధర్మిక గ్రాహ్యాభావ వ్యాప్యత్వ నిశ్చయత్వేనైవ తదభావ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వా దిత్యుచ్యతే, తదా తాదృశధర్మస్య పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరోధిత్వాత్ సత్యంతార్థ విరహ ఇతిచేత్ ।

అత్ర కేచిత్-పక్షవృత్తిత్వ విశేషితం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వమేవా సాధారణ్యం, సత్యంతదళేచా విరోధితా ఘటక ప్రతిబంధకతాయాం తాదృశాసాధారణ్యవిషయకత్వా నవచ్ఛిన్నత్వవిశేషణం ప్రక్షిప్య తత్సాధారణ్యం ప్రకృతలక్షణస్యా పపాదనీయం, ఇత్యాహుః ।

పరేతు-హేతునిష్ఠ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వమేవాసాధారణ్యం, తద్విషయకత్వస్య పక్షధర్మిక హేతుమత్తా జ్ఞాన విరహకాలీనానుమిత్య ప్రతిబంధకజ్ఞాన సాధారణతయా అనుమితి ప్రతిబన్ధకతాతిరిక్త వృత్తిత్వేపి, పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ విశిష్ట యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి ప్రతిబంధకతా నతిరిక్తవృత్తి తాదృశత్వస్య సామాన్యలక్షణే అత్రచ వివక్షణీయతయా సామాన్య లక్షణస్య ప్రకృత లక్షణవిశేష్య దళస్యచ తత్సాధారణ్య నిర్వాహః। పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టపక్షే సాధ్యతా వచ్ఛేదక విశిష్ట సాధ్యవత్తాజ్ఞానా విరోధిత్వస్యచ తాదృశ యత్కించిజ్జ్ఞానం యాదృశ ధర్మా వచ్ఛిన్న విషయక నిశ్చయ సామాన్యా ప్రతిబధ్యం తాదృశ ధర్మవత్త్వ రూపస్య శరీరే నిశ్చయాంశే పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ వైశిష్ట్యా నివేశా త్తాదృశ నిశ్చయ విరహకాలీన హేతునిష్ఠ సాధ్యవ్యాప భూతాభావ ప్రతియోగిత్వవిషయక నిశ్చయస్యాపి తద్విషయకనిశ్చయ సామాన్యాంతర్గతత్వేన

[दी] वक्ष्यतिचसिद्धान्ते " विरुद्धान्स्ये " ति.

[ग] पक्षे साध्यवत्ताज्ञानस्यच तदप्रतिबध्यतया तद्दलस्याप्यतत्सा धारण्यापत्तिः, इत्याहुः ।

वस्तुतो यादृशविशिष्ट विषयक निश्चयत्व मनुमिति प्रतिबन्ध कता शून्यपक्षधर्मताज्ञानकालीनज्ञानावृत्ति तादृशत्वं बोध्यं ।

अथवा स्वव्यापकतत्कत्व रूपानतिरिक्त वृत्तित्व निवेशेयादृश विशिष्ट विषयक निश्चयत्व व्यापकः पक्ष धर्मता ज्ञान कालीन त्वानुमित्य प्रतिबंधकत्वोभयाभावः तादृशत्वमेव विवक्षणीयं। अन्यथा स्वरूपासिद्धि वारकस्य हेतुमत्ताग्राहो विरोधित्व दलस्यैव वैयर्थ्यापत्तेः । पक्षधर्मिक हेतुमत्ता निश्चयकालीन तद्विषयक निश्चयस्या प्रसिद्ध्या यादृश विशिष्टविषयक पदेन तस्योपादाना संभवात्, एवं सामान्य लक्षणस्यास्य व्याप्तिः । यथाविवक्षितेतु तद्विषयक निश्चयत्वस्या नुमिति प्रतिबंधकता शून्य पक्ष धर्मिक हेतुमत्ता निश्चय कालीन ज्ञानावृत्तित्वेन तत्राति व्याप्ति वारकतया तत्सार्थक्यात् । सामान्यलक्षणस्यापि संगमाच्च। अत्र वदंतीत्यादि निष्कृष्टकल्पेच पक्षवृत्तित्वा सहितोक्तरूपस्य स्वविषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्ये उभयाभाव सत्त्वात् सामान्य लक्षणा क्रांतत्वं विशेषलक्षणा क्रांतत्वंच्च निर्वहति । हेतौ साध्यव्यापकी भूताभाव प्रतियोगित्व ज्ञानानंतरं हेतुमान् साध्यवा नित्यनाहार्य ज्ञानस्य कदाप्यनुदयात् । एतादृश विशेषण प्रक्षेपे मूलकृत स्सम्मतिमाह (वक्ष्यतीति)

ननु हेतुनिष्ठसाध्य सामानाधिकरण्या त्यंताभाव तद्वद्भेद साध्यनिष्ठहेतुसामानाधिकरण्याभावादिसाध्यासामानाधिकरण्यविशिष्ट साधनादिरूप विविध विरोधाना मेकस्य भेदनिवेशे न्यत्रातिव्याप्ति दुर्वारैव, एवं साध्यासामानाधिकरण्य विशिष्ट साधनादि रूपविरोधभेदनिवेशेसाध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्ट साधनादिरूपविरुद्धस्थलीयव्यभिचारस्या संग्रहः । गोत्ववदवृत्तित्वविशिष्टाश्वत्वादेर्गोत्वाभावव

[దీ] హేతుసాధ్య సామానాధికరణ్యగ్రహ విరోధ్యర్థకం । సంబంధ
పద బలేన ప్రకృతహేతు సంబన్ధితయా విరోధిత్వే

[గ] ద్వ్యవృత్తిత్వవిశిష్టాశ్వత్వాదితోఽనతిరిక్తత్వాదిత్యత ఆహ (హేత్వితి) హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నధర్మికసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యప్రకారకజ్ఞానావిరోధ్యర్థకమిత్యర్థః। తేనవిరోధగ్రహదశాయామపిరూపాంతరేణ సాధ్యహేతువిషయక సామానాధికరణ్య గ్రహసత్త్వాత్తావపినక్షతిః। న వా ఽ వృత్తిహేతుకస్థలేతదుభయసామానాధికరణ్యాప్రసిద్ధ్యాతత్స్థలీయాసాధారణ్యా సంగ్రహః । సామానాధికరణ్యేపి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నీయత్వం వైజ్ఞానికం, నతు వాస్తవం । తేన నావృత్తి సాధ్యక సాధారణ్యా సంగ్రహః । అవిరుద్ధ హేతుకస్థలీయ వ్యభిచార లక్షణేచైతద్విశేషణ మనుపాదేయమేవ । తేన తత్రహేతుసాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధ్య ప్రసిద్ధావపి నక్షతిః ।

వస్తుతస్తు తాదృశ సామానాధికరణ్య గ్రహత్వ న్యూన వృత్తిత్వస్యైవానుమితివిరోధిత్వ ఘటకానుమితినిష్ఠప్రతిబధ్యతాయాం నివేశనీయతయా ధూమవాన్వహ్నే రిత్యాదౌ సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధినో ప్రసిద్ధావపి నక్షతిః ।

కేచిత్తు- సత్యంతస్య విశిష్టహేతౌ విశిష్టపక్షవృత్తిత్వగ్రహ విరోధిత్వ మేవార్థం వర్ణయంతో బాధాది వారణాయ పంథానమన్యమేవాశ్రియంతే తన్మతమనూత్క్షిపతి (సంబన్ధపదేతి) ప్రకృతహేతుసంబంధితయా విరోధిత్వం - ప్రకృత హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలినిశ్చయత్వం అనుమితి ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం । యత్కించిద్రూపావచ్ఛిన్న హేతువిశేష్యతా నివేశే ద్రవ్యం వహ్నిమత్ ధూమాదిత్యాదౌ పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధే రుద్దేశ్యతాయాం ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్ఛిన్న ధూమాది విశేష్యతా నిరూపిత సాధ్యాభావాది ప్రకారతా శాలినిశ్చయత్వస్యానుమితి ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వాత్ సాధ్యాభావాది వారణా సంభవ ఇత్యతః "ప్రకృతే"తి, ప్రకృతహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేత్యర్థకం।

అత్రైవం హేత్వఘటిత సాధ్యాభావవ ద్వ్యవృత్తిత్వాదికమేవ వ్యభి

[दी] तात्पर्योपवर्णनेन प्रायश इत्यादि बाधादिवारणेऽपि घटत्वे घटतत्वं घटत्वादित्यादावतिव्याप्ति वारणाय साध्यस्य पर्याप्ति सम्बन्धावच्छिन्नत्वं विवक्षितमित्याह इति भावः।

[ग] चारस्याऽऽपत्तेः। नचेष्टापत्तिः तस्य सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्न हेतुनिष्ठत्वस्य विरोधि विशेषणत्वोपगमे तादृशशालिप्रसंग वारणेऽपि साध्याभाववद्वृत्तित्वादि विशिष्ट साधनादेः साध्याभाव निष्ठ साधन सामानाधिकरण्यादेश्च संग्रहः।

नच हेतुतावच्छेदकावच्छिन्न घटितत्वे सति विरोधित्वमेव प्रकृत हेतु संबन्धितया विरोधित्वं। तच्च विशेषण विशेष्यभाव भेदभिन्न सकल व्यभिचार साधारणमेवेति वाच्यं। तथासति ह्रदो वह्निमानभावादित्यादौ वह्न्यभाववद्ध्रदादि रूप बाधादौ गगनवानभावादित्यादौ अवृत्तित्ववद्गगनादि रूपव्याप्यत्वासिद्धौ चातिव्याप्त्यापत्तेः।

नैवं व्यभिचार लक्षणस्य नैतादृशरीत्या परिष्कारः। अपितु सव्यभिचारलक्षणस्यैवेति नसाध्याभावनिष्ठसाधन सामानाधिकरण्यादेरस्य संग्रहे हेत्वघटित साध्याभाववद्वृत्तित्वादेः संग्रहेऽव्याप्तिः।

अथवा हेतु निष्ठत्व विशेषित तादृश विरोध्येव व्यभिचार पदार्थः। अन्यविधो प्रदर्शित व्यभिचारास्तु तन्मते व्याप्यत्वासिद्धावेवान्तर्भवन्तु, तावताक्षतिविरहात्। प्रायश इत्यस्य प्रयोजनं स्वयमेव प्रकाशयिष्यते। बाधादीत्यादिना सत्प्रतिपक्षादि परिग्रहः। तत्साध्यक तद्धेतुकानुमिति सामान्यंप्रति हेतु संबन्धितया विरोधित्व विवक्षणे तादृश बाधादिवारण संभवादसाध्यत्वमुपेक्ष्य प्रयत्न साध्यत्व कथनं।

नचैवं हेतुसंबन्धितयेत्यस्य वैयर्थ्यमिति वाच्यं, तदनुपादाने साध्यनिष्ठावृत्तित्वरूप व्याप्यत्वासिद्धावतिप्रसंगापातात्। तस्य तत्साध्यकानुमितिमात्र एवविरोधित्वात्।

नच तदुपादानेऽपि हेतुनिष्ठा वृत्तित्वेऽतिप्रसंगो दुर्वार इति वाच्यं। सत्यंतदलेनैव तद्वारणात्। अत एव हेतुनिष्ठ

[దీ] వస్తుతస్తు అనుమితిపదం తత్కారణజ్ఞానపరం । ఆశ్రయాసిద్ధ్యాది వారణాయ సత్యంతం, తాదృశ పక్షక తాదృశ హేతుక గ్రహావిరోధ్యర్థకం । అనయాచ వాచోభంగ్యా వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వమేవాభిధిత్సితం । తేన వహ్నిమాన్ వహ్నిమాన్ హ్రదత్వాదిత్యాదౌ హేతౌ స్వానాశ్రయపదవృత్తిత్వాదినా సంగ్రహః ।

[గ] పక్షావృత్తిత్వాదేస్తాదృశానుమితి సామాన్యావిరోధిత్వాదేవ వారణే సత్యంత వైయర్థ్యమిత్యపి పరాస్తం । కాఞ్చనమయ వహ్నిమాన్ వహ్నేరిత్యాదౌ సాధ్యాప్రసిద్ధి వారణన్తు విశిష్టసాధ్య గ్రహావిరోధిత్వ విశేషణ ప్రక్షేపేణైవ సంభవతీతి హృదయం । తత్ - బాధాదివారణం । అత్రచ వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృత సాధ్యానుమిత్యవిరోధితయా అనుమితిపదస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృతసాధ్య తద్వ్యాప్య ప్రకృతహేతు వైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితి పరత్వమావశ్యకం । తత్ర నిష్ప్రయోజనకం సాధ్య వైశిష్ట్యావగాహిత్వంనివేశ్య తన్నిబంధనబాధాద్యతివ్యాప్తివారకవిశేషణ ప్రక్షేపః ప్రక్షాళనాద్ధీతి న్యాయేనాయుక్త ఇత్యతో జ్ఞానేసాధ్య వైశిష్ట్యావగాహిత్వం విరోధిని బాధాధి వారక విశేషణంచ పరిత్యజతి (వస్తుతస్త్వితి) ఆశ్రయాసిద్ధీత్యాదినా స్వరూపాసిద్ధి సాధనాప్రసిద్ధి పరిగ్రహః । యథాశ్రుతే ఆశ్రయాసిద్ధ్యాది వారణాసంభవాత్ అసిద్ధిసంకీర్ణ వ్యభిచారాసంగ్రహాచ్చసత్యంతార్థంవ్యాచష్టే (తాదృశేతి, ప్రథమంతాదృశేతి పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టేత్యర్థకం। ఉదీచ్యం తద్ధేతుతావచ్ఛేదక విశిష్టార్థకం।

ననువహ్నిమాన్ వహ్నిమాన్ హ్రదత్వాదిత్యాదౌ హేతునిష్ఠసాధ్యసామానాధికరణ్యాదిరూపాసాధారణ్యాసంగ్రహః, తజ్జ్ఞానస్యసాధ్యాత్మక పక్షతా వచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుమత్తాగ్రహవిరోధిత్వాత్, అతఆహ (అనయేతి) అనుమితి కారణీభూతం వ్యాప్తేః పక్షధర్మతాయాశ్చ జ్ఞానం। తథాచ పక్షధర్మతా జ్ఞానావిరోధిత్వ కథనేన పరిశేషాద్వ్యాప్తి గ్రహ విరోధిత్వమేవ లభ్యత ఇతిభావః । నన్వేతత్ సాధ్య సాధనయోరప్రసిద్ధావతివ్యాపకం, అత్యంతాన్యోన్యాభావ గర్భవ్యాప్త్యోరేకతరోపాదానే అన్యతరాసంగ్రాహకం, సాధ్యావ్యభిచరితత్వవిశిష్టసాధ్య సామానాధి

[మ] విరుద్ధోప్యనేన రూపేణ సవ్యభిచార ఏవ । ఉపాధేశ్చైన సంకర ఇతి వక్ష్యత ఇతి నిరస్తం । ఏతదజ్ఞానె జ్ఞానేపిచావశ్యక ప్రత్యేకజ్ఞానస్య దోషత్వాత్ ।

[దీ] వివేచయిష్యతె చైవముపరిష్టాత్ । "సపక్షే" తి సంపాతాయాతం । అత ఏవానుపదం విరుద్ధోపీత్యాదికం ।

[గ] కరణ్యాభావరూపవ్యాప్యత్వాసిద్ధావతివ్యాపకం చేత్యత ఆహ (వివేచయిష్యత ఇతి) విశిష్టసాధ్యసాధన గ్రహావిరోధిత్వ న్నివేశ్యసాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదికం వారయిష్యతె । విశిష్ట సాధనగ్రహ విరోధీ వ్యభిచారోఽసిద్ధావేవాంతర్భావనీయః । సమూహాలంబనాత్మక నానావిధ వ్యాప్తి జ్ఞానమాదాయాత్యంతాన్యోన్యాభావ గర్భవివిధ వ్యభిచారాః సంగ్రహీష్యంతె । వ్యాప్త్యభావో వ్యభిచార ఏవాంతర్భావయిష్యతె । తస్య బహిర్భావనీయత్వే విశకలితయోరేవా వ్యభిచార సామానాధికరణ్యయో ర్జ్ఞాన ముపాదేయమితి నకస్యచిదపి దోషస్యావకాశ ఇతి భావః ।

నను సపక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానస్యానుమిత్యవిరోధితయా సపక్ష విపక్ష వృత్తిత్వస్యానుమితి విరోధిత్వోక్తి ర్నసంగచ్ఛతె । నచ విపక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానస్యానుమితి ప్రతిబంధకతయా తద్ఘటిత విశిష్టస్యానుమితి విరోధిత్వ మక్షతమెవేతి వాచ్యం । తథాసత్యపి విపక్షవృత్తిత్వ మాత్రస్యాపి తథాత్వోక్తావాదాయైవ లక్షణ గమన సంభవె విశిష్టమాదాయ లక్షణ సంగమనస్య సందర్భ విరుద్ధత్వాత్ । విపక్షవృత్తిత్వమాత్రస్య తథాత్వే తదాదాయవిరుద్ధేఽతి వ్యాప్తేరప్రసక్తేః విరుద్ధోపీత్యగ్రిమ గ్రంథా సంగతిశ్చేత్యత ఆహ (సపక్షేతీతి) తథాచ విపక్షవృత్తిత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః । అతఏవ- సపక్షవృత్తిత్వస్యా వివక్షితత్వాదేవ । మూలె "ఏతద జ్ఞాన ఇతి" దృష్టాంతవిధయోక్తం । తథాచఏతాదృశానుగత ధర్మాజ్ఞాన దశాయామివ తజ్జ్ఞానదశాయామపి అవశ్యకల్ప్య ప్రతిబంధకతాక జ్ఞానస్యైవ దోషత్వాత్, అనుమిత్యనుత్పాద ప్రయోజకత్వా దిత్యర్థః । తథాచానుగత ధర్మజ్ఞానదశాయాం ప్రత్యేకజ్ఞానస్యాసత్త్వే అనుమితి రిష్టైవ, తత్సత్త్వే తతఏవానుమిత్యనుత్పాద ఇతి తజ్జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాయా

సవ్యభిచారసామాన్య నిరుక్తిః.

[మూ] అసాధకతానుమితౌ వ్యర్థవిశేషణత్వాచ్చ।

అతఏవ సాధ్యావ్యాప్యత్వేసతి సాధ్యాభావావ్యాప్యహేత్వాభాసత్వం, సాధ్యవన్నిష్ఠవృత్త్యన్యత్వేసతి సాధ్యాభావవన్నిష్ఠవృత్త్యన్యత్వంచేతి పరాస్తం।

[దీ] (వ్యర్థేతి) విశేషణం - పక్షవృత్తిత్వం. (సాధ్యావ్యాప్యత్వ ఇతి) హేత్వాభాసత్వం-హేతువదాభాసమానత్వం। వత్యర్థశ్చ వృత్తిమత్త్వం। ఏవఞ్చ సాధ్యతదభావవ్యాప్యత్వగ్రాహివిరోధివృత్తిమత్త్వగ్రాహివిరోధిరూపవత్త్వమిత్యర్థః। సాధ్యతదభావవద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యం, నిశ్చితసాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమసాధారణ్యం। తచ్చ వ్యాప్తిద్వయగ్రాహివిరోధీతి హృదయం।

[గ] అప్రామాణికత్వాన్న తస్యవిభాజకత్వమితిభావః।"వ్యర్థవిశేషణత్వా" దితిమూలేవిశేషణపదస్యానుమితివిరోధిత్వరూపవిశేషణపరత్వేన్నసంభవతి, తదనుపాదానేసద్ధేతౌవ్యభిచారాత్, అతో వ్యాచష్టే (విశేషణమితి) స్వరూపాసిద్ధాది హేతోరప్యసాధకతయా తత్ర వ్యభిచారాపత్తిస్తద్వారకంవిశేషణం వ్యర్థమితిభావః। సద్ధేతోస్సాధ్యవ్యాప్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యాపత్తిహేత్వాభాసపదం వ్యర్థమిత్యాశంకాన్నిరాచికీర్షుః దోషలక్షణె అసిద్ధివిశేషాత్మకావృత్తిత్వాతివ్యాప్తివారకతయా తత్సార్థకీకర్తుం తదర్థమాహ (హేతువదితి) దశావిశేషే వ్యాప్యవిరుద్ధయోరప్యసాధారణత్వాత్ తయోః ప్రత్యేకం యథాశ్రుతలక్షణఘటకదళద్వయ విరహాదవ్యాప్తిః। ఏవం హేత్వాభాసపదస్య వృత్తిమదర్థకత్వే వృత్తేరపి సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వేనాసాధారణతయా తత్రావ్యాప్తిరతః పర్యవసితార్థమాహ (ఏవంచేతి) నను సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యం, సాధ్యవదవృత్తిత్వంచాసాధారణ్యం, తచ్చసాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రాహఏవవిరోధి, నతు సాధ్యాభావవ్యాప్తిగ్రాహిపీతి కథం తత్సంగ్రహ ఇత్యతఆహ (సాధ్యేతి) సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వే విరుద్ధతయా తజ్జ్ఞానం వృత్తిమత్వగ్రాహప్రతిబన్ధకమిత్యభిప్రేత్యాహ (నిశ్చితేతి) తచ్చ-తాదృశ సాధారణ్యమసాధారణ్యంచ.(వ్యాప్తిద్వయేతి)సాధ్యవ్యాప్తిసాధ్యాభావవ్యాప్తీఇత్యర్థః।సాధ్యస్య

[దీ] అసిద్ధివిశేషస్త్వవృత్తిత్వం వృత్తిమత్త్వగ్రహవిరోధి। సాధ్యతద
భావవద్వ్యావృత్తత్వమపి యదీదృశం తదాఽసిద్ధిరేవ। నోచేదిద
మేవాసాధారణ్యం బోధ్యం।

[గ] సాధ్యాభావాభావతయా సాధ్యాభావనిరూపితవ్యాప్తిగ్రహే సాధ్య
వద్వృత్తిత్వస్య జ్ఞానం ప్రతిబంధకమితి తద్ఘటితస్య సాధారణ్యస్య సాధ్యా
భావ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వం, ఏవం సాధ్యాభావవదవ్యావృత్తత్వస్య జ్ఞాన
మపి సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్య ఘటిత సాధ్యాభావ వ్యాప్తి గ్రహే
ప్రతిబంధకమితి తద్ఘటితస్యాసాధారణ్యస్యాపి తథాత్వమితి భావః। ("హృ
దయ) మిత్యా' స్వరస సూచనాయ। తద్బీజన్తు, సాధ్యాభావాభావత్వేన సాధ్య
విషయక తద్వద్వృత్తిత్వ జ్ఞానస్యైవ సాధ్యాభావాభావవదవృత్తిత్వ ఘ
టితస్య సాధ్యాభావే హేతుసమానాధికరణాభావాప్రతియోగిత్వఘటితస్య
వా సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వస్య గ్రహే ప్రతిబంధకతయా సాధ్యతావచ్ఛే
దక రూపేణ సాధ్యవిషయకతద్వృత్తిత్వజ్ఞానస్య తదప్రతిబంధకత్వం, నిశ్చిత
సాధ్యాది మదవ్యావృత్తత్వజ్ఞానస్య సాధ్యాదిసామానాధికరణ్యసామాన్యా
భావావిషయకతయాసాధ్యాదివ్యాప్తిగ్రహాఽప్రతిబంధకత్వంచ। విశేష్యదళ
ప్రయోజనం స్ఫుటయతి (అసిద్ధివిశేషస్త్వితి) స్వరూపాసిద్ధిర్వ్యాప్యత్వా
సిద్ధిర్వేత్యర్థః। ఏతచ్చాలక్ష్యతాలాభాయ। నను నిశ్చయాఘటితస్య
సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధితయా ఏత
దనంతర్భావే తస్యాధిక హేత్వాభాసతాపత్తిరిత్యతఆహ (సాధ్యేతి) యదీ
దృశం- యదివృత్తిమత్త్వగ్రహవిరోధి। వృత్తిమత్త్వగ్రహే గ్రాహ్యాభా
వావగాహితయా తత్సామాన్యాభావావగాహి జ్ఞానమేవ విరోధి, నత్వేక
విశేషాభావ విశిష్టాపర విశేషాభావరూప సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వ
జ్ఞానమిత్యస్వరసాత్ "యదీ"తి। నిష్కృష్టమతాభిప్రాయేణాహ (నోచేదితి)
ఇదమేవ-నిశ్చయాఘటితం సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమేవ। ఏవకారేణ
నిశ్చయ ఘటితస్య వ్యవచ్ఛేదః।

నన్వత్ర సాధ్యాది వ్యాప్యత్వం యది సాధ్యాది మదవ్యావృత్తిత్వే
సతి సాధ్యాది మద్వృత్తిత్వం తదాద్వితీయ లక్షణాభేదః, సాధ్యవన్మాత్ర

[ది]సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదివారణాయ విశిష్టసాధ్య సాధనగ్రహ విరోధిత్వం వాచ్యం। వ్యాపక సామానాధికరణ్యమిహ వ్యాప్యత్వం, తేనద్వితీయస్య భేదః। కీతిస్తుత్యేవ। కేచిత్త్వ సాధారణ్యాభావ కాలావచ్ఛిన్న సాధ్యతదభావ వ్యాప్తిశూన్యత్వం వివక్షితం,

---

[గ]వృత్త్యాదిపదస్యాపి తాదృశవ్యాప్తిమదర్థకత్వాదిత్యత ఆహ (వ్యాపకేతి) ద్వితీయ లక్షణస్యాపి యథాశ్రుతార్థపరత్వే పూర్వవద్వ్యాప్య విరుద్ధయోర్దశావిశేషే అసాధారణయోరసంగ్రహ ఇత్యత ఆహ (కేచిదితి) తత్రాపి సాధ్యతదభావవన్నిష్ఠ గ్రహవిరోధి వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధిధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయమిత్యర్థః। ఉపాధ్యాయమతమాహ (కేచిత్త్వితి) అసాధారణ్యాభావకాలః – ప్రకృతహేతునిష్ఠస్యాసాధారణ్యాభావస్యావచ్ఛేదకక్షణః। తేన యదా శబ్దత్వాదేరసాధారణ్యం తాదృశక్షణస్య ఘటత్వాది నిష్ఠాసాధారణ్యాభావావచ్ఛేదకత్వేపి నక్షతిః।

అథ శబ్దాదౌ సాధ్యసందేహ దశాయాం శబ్దత్వాదౌ అసాధారణ్య వ్యవహార ప్రయోజకస్య తత్కాలీన సాధ్యాది నిశ్చయ విషయీభూత ఘటాది వృత్తిత్వ విరహస్య శబ్దాదౌ సాధ్యనిశ్చయదశాయామపి తత్ర సత్త్వాత్ ప్రకృతహేతునిష్ఠా సాధారణ్యాభావస్య ప్రసిద్ధ్యా అవ్యాప్తిః,

నచ తత్కాలీన సాధ్యాదినిశ్చయ విషయీభూతధర్మి వ్యావృత్తత్వరూపా సాధారణ్య ఘటక తత్కాలాది విరహాత్ తదానీం తద్ఘటితా సాధారణ్య విరహోఽక్షత ఏవేతి వాచ్యం। ప్రతియోగికోటి ప్రవిష్టవిశేషణాసత్త్వస్య భావీయ విశిష్టాభావ ప్రయోజకత్వాత్। అన్యథా దణ్డాద్యసత్త్వే దణ్డవిశిష్ట పురుషాభావాదేరివ దండవిశిష్ట పురుషాభావాభావస్యాపి సత్త్వప్రసంగాత్।

యదిచ ప్రకృతహేతుమద్విశేష్యక సాధ్యతదభావాన్యతర నిశ్చయక్షణ ఏవా సాధారణ్యాభావకాలత్వేన వివక్షిత ఇత్యుచ్యతే। తదా శబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదౌ యదా క్వచిదపి సాధ్యస్య సాధ్యాభావస్య వా నిశ్చయో నాస్తి తదా సవ్యభిచారత్వ ప్రసంగః, తాదృశస్య క్షణస్య ప్రకృతహేతుమద్విశేష్యక సాధ్యాది నిశ్చయస్యాప్యనధికరణత్వేన తదా తాదృశ

[దీ] విశేషణా భావా ద్వ్యాప్తత్వో వ్యాప్యస్య విరుద్ధస్యవా సాధారణస్య సంగ్రహాణిత్యాహుః

[గ] నిశ్చయక్షణావచ్ఛిన్న సాధ్యాదివ్యాప్త్యభావస్య హేతౌ సత్త్వాత్, తదా చాసాధారణ్యఘటకసాధ్యాదినిశ్చయాసత్త్వేనాసాధారణ్యస్య సాధారణ్యస్య చవిరహేణేష్టాపత్తే రయోగాత్ । పరికృతహేతునిష్ఠాసాధారణ్యఘటకయోః, తదన్యక్షణస్యవినక్షణేతు యాదృశసాధ్యకస్థలే యాదృశసాధారణస్య హేతోఃకదాపి నా సాధారణ్యం తత్రావ్యాప్తిః, పరికృతహేతు నిష్ఠ సాధారణ్యస్యా ప్రసిద్ధేః ।

మైవం-తత్తత్కాలా వచ్ఛిన్నత్వ విశిష్టస్య తత్కాలీన సాధ్యాది నిశ్చయ విషయ వ్యావృత్తత్వరూపా సాధారణ్యస్య పరికృతహేతు నిష్ఠా భావా వచ్ఛేదక కాలఏవా సాధారణ్యాభావ కాలః, హేతుమతి సాధ్యాది నిశ్చయ దశాయాం కాలాంతరావచ్ఛిన్నస్య కాలాంతర ఘటితా సాధారణ్యస్యాభావ కూటో హేతౌ సులభఏవ । యాదృశ సాధారణ హేతోః కదాపినా సాధారణ్యం తత్రాప్యంతతో గగనాది నిష్ఠ పరికృత సాధ్యకా సాధారణ్యస్యాభావః ప్రసిద్ధఏవేతి నదోషః ।

అథవా-పరికృతహేతుమద్విశేష్యకసాధ్యతదభావాన్యతరనిశ్చయానధికరణత్వ కించిద్విశేష్యక సాధ్యతదభావనిశ్చయవత్త్వోభయాభావవాన్ క్షణఏవా సాధారణ్యాభావకాల ఇత్యనేన వివక్షితః । శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ యదాక్వచిదపి సాధ్యస్య తదభావస్య వానిశ్చయః, తత్క్షణే పరికృతహేతుమద్విశేష్యక సాధ్యతదభావాన్యతర నిశ్చయానధికరణత్వ సత్త్వేపి సాధ్యతదభావ నిశ్చయవత్త్వాభావేనోభయాభావ క్షత ఏవేతి తదాన సవ్యభిచారతా ప్రసంగః ।

పరికృతహేతునిష్ఠాసాధారణ్యఘటకో యోఃక్షణస్తదన్యక్షణఏవ వివక్షణీయః । యత్సాధ్యకస్థలే యస్య సాధారణస్య హేతోః కదాపినా సాధారణ్యం తత్సాధ్యకస్థలీయ లక్షణేఽసాధారణ్యాభావకాలావచ్ఛిన్నత్వంనుపాదేయమేవ । సాధ్యసాధన భేదేన లక్షణభేదాత్ । ఇత్యపి కేచిత్ ॥

విశేషణా భావాత్-అసాధారణ్యాభావ కాలావచ్ఛిన్నత్వ రూపం తదవ్యాప్తి ద్వయస్య విశేషణం, తదభావాత్ । సంగ్రహః - తాదృశ

[మ] వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ ।

[దీ] తచ్చింత్యం । (వ్యర్థేతి) విరోధాదె ర్వారకం సాధ్యాభావేత్యాదికం వ్యర్థం, తస్యపార్థక్యే మానాభావా దిత్యర్థః ।

[గ] విశేషణ విశిష్ట వ్యాప్తి ద్వయాఽభావవత్త్వం । ఏతన్మతేచ పూర్వలక్షణె సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వ ఘటితాయా ఉత్తరత్రతద్వదన్యావృత్తిత్వ ఘటితాయా వ్యాప్తె రనుప్రవేశా ల్లక్షణయోర్భేదః । స్వవ్యాపక సామానాధికరణ్య రూపవ్యాప్తె రభావశ్చ నివేశయితు మశక్యః, తాదృశ వ్యాప్తేః స్వత్వఘటితతయా హేతుభేదేన భేదాత్ । సాధారణ హేతుకస్థలె తస్య ప్రసిద్ధ్యాఽసంభవప్రసంగాత్ ।శిరోమణివ్యాఖ్యాయాంచ తాదృశవ్యాప్తె రప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకపదార్థానాం పరస్పరోప శ్లేషావగాహి జ్ఞానవిరోధితాయా ఏవ నివేశనా నుపపత్త్య భావాత్, వ్యాపక సామానాధికరణ్యఋహ వ్యాప్యత్వ మిత్యుక్తత్వాత్ । ఏవమేతన్మతే దుష్టలక్షణపర ఏవాయం గ్రంథః, నతు దోషలక్షణ పరోపి, తాదృశవ్యాప్తిద్వయ శూన్యత్వస్య వ్యభిచార పదార్థత్వాభావా దిత్యవధేయం । (తచ్చింత్యమితి)

చిన్తాబీజన్తు అసాధారణ్యశరీరే తత్తత్పురుషీయ నిశ్చయనివేశస్యావశ్యకతయా సామాన్యలక్షణే పురుషవిశేష నియంత్రితత్వం, నచేష్టాపత్తిః, తథాసతి సాధారణ హేతావప్యసాధారణ హేతువత్ అముకం ప్రత్యయం వ్యభిచారీతి వ్యవహార ప్రసంగాత్ । ఏవం సవ్యభిచారపదస్య పారిభాషికత్వమపిత ఘతి ।

ఇతరభేదానుమానే వైయర్థ్యా సంభవేఽ సాధకత్వానుమానే వైయర్థ్యపరతయా "వ్యర్థవిశేషణత్వా"దితి మూలవ్యాఖ్యాన మనుచిత మిత్యాశయేన ఇతరభేదానుమానె వైయర్థ్యపరతయైవ మూలం వ్యాచష్టే (వ్యర్థేతి) విరోధాదె రిత్యాదినా అవృత్తిత్వ పరిగ్రహః । (సాధ్యాభావేత్యాదీతి) సాధ్యాభావ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వం వృత్తిమత్త్వ గ్రహావిరోధిత్వంచే త్యర్థః । తస్య – విరోధాదేః । పార్థక్యే – వ్యభిచార పదార్థబహిర్భూతత్వే । (మానాభావాదితి) తథాచ విరోధాదేరపి వ్యభిచారపదార్థ రూపపక్షేతర భేదసత్త్వేన తద్వ్యావర్తక విశేషణా నవచ్ఛిన్న

[మ] ప్రథమం హేత్వాభాసత్వా జ్ఞానాచ్చ। గగనమనిత్యంశబ్దాశ్రయ త్వా దిత్యాది బాధవిరుద్ధసంకీర్ణా సాధారణా వ్యాప్తి రితి కేచిత్।
నాపి సపక్షవిపక్షగత సర్వసపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తా న్యతరత్వం, వ్యర్థవిశేషణత్వాత్, అనుపసంహార్యవ్యాప్తేశ్చ।
కించ పక్షాతిరిక్త సాధ్యవత స్సపక్షత్వే ప్రమేయత్వేనా భేదసాధనేఽనుపసంహార్యాచా వ్యాప్తిః, పక్షాతిరిక్తసాధ్యవతో ప్రసిద్ధేః।

[దీ] "ప్రథమ" మిత్యాది "గగన" మిత్యాది దూషణం యథాశ్రుతే। (నాపీత్యాది) సపక్ష విపక్షత్వా వచ్ఛిన్న వ్యావృత్తత్వం సర్వత ద్వ్యావృత్తత్వం। (వ్యర్థేతి) సపక్షగతత్వ విపక్షవ్యావృత్తత్వయో ర్దూషకతాయా మనుపయోగా దితిభావః। (పక్షాతిరిక్తేత్యాది) వ్యాప్యవిరుద్ధయోరసాధారణ్యయో స్సంగ్రహాయపక్షాతిరిక్తపదే।

[గ] నైవ ఇతరభేదానుమాపకత్వసంభవాదితిభావః। హేత్వాభాసపదస్యాన్యథా వ్యాఖ్యానాద్దుష్ట హేతుత్వరూప హేత్వాభాసత్వస్య లక్షణాఘటకత్వాత్ 'ప్రథమమి' త్యాది దూషణస్యా సంగతిః। ఏవం గగనమనిత్యం శబ్దాశ్రయత్వా దిత్యాదా హేతోస్సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వేపి సాధ్యాభావ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిదర్శిత ధర్మవత్త్వం తత్రాక్షతమేవేతి తత్రావ్యాప్తి దానమ ప్యసంగతమతో యథాశ్రుతార్థే తాదృశదోషద్వయం సంగమయతి (ప్రథమమితి) ఏకమాత్రె సపక్షవిపక్షస్థలె సర్వసపక్షా ద్యప్రసిద్ధిరిత్యాశంక్య వ్యాచష్టే। (సపక్షేతి) సపక్షవృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావో విపక్షవృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావశ్చేత్యర్థః। సర్వతద్వ్యావృత్తత్వం – సర్వసపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తత్వ పదార్థః। తావతైవయత్కించి త్సపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తయోర్వ్యాప్య విరుద్ధయో ర్నాతివ్యాప్త్యవకాశ ఇతిభావః। సపక్షగతత్వవిపక్షవ్యావృత్తత్వయోర్విశేషణయో ర్విరుద్ధాతివ్యాప్తివారకతయా సార్థక్యం సంభవత్యేవేత్యాశంక్య దూషకతానుపయోగిత్వరూప వైయర్థ్య పరతాం "వ్యర్థవిశేషణత్వాదితి మూలస్యాహ (సపక్షేతి) (వ్యాప్యవిరుద్ధయోరితి) శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ వ్యాప్యస్య హేతో స్సాధ్యవన్మాత్రవృత్తిత్వేపి పక్షేపి వృత్తేః పక్షాతిరిక్త సాధ్యవన్మాత్ర వృత్త్యన్యత్వ మక్షతమేవ, ఏవం శబ్దోనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యత్ర విరుద్ధస్య

[మ] సాధ్యవత స్సపక్షత్వే వివక్షితేఽ ప్రసిద్ధిః, వృత్తిమతో ధర్మస్య సాధ్యవద్విపక్షాన్యతర వృత్తిత్వ నియమాత్ ।

నాపి పక్షాతిరిక్త సాధ్యవన్మాత్ర వృత్త్యన్యత్వేసతి పక్షాతిరిక్త

సాధ్యాభావవ న్మాత్రవృత్తి భిన్నత్వం, అనుపసంహార్య వ్యాప్తేః ।

[దీ] పక్షత్వం సందిగ్ధసాధ్య ధర్మత్వం ।

[గ] హేతోః సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్తిత్వేపి పక్షేపివృత్తేః పక్షాతిరిక్తసాధ్యాభావవ న్మాత్రవృత్త్యన్యత్వ మక్షతమేవేతి ద్వయోః సంగ్రహ ఇతి భావః । "పక్షాతిరిక్తే"త్యత్రపక్షపదస్య తత్తద్ధర్మి-మాత్రపరత్వే పక్షేసాధ్యసాధ్యాభావాన్యతర నిశ్చయదశాయాంశబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదావతివ్యాప్తిః, సిద్ధ్యభావరూప పక్షతావిశిష్టపరత్వే పక్షేసిద్ధి దశాయాం తత్ర, విశిష్టాతిరిక్తత్వ సత్త్వోపగమాత్, అతిరిక్తాం తస్యపక్షతా శూన్యపరత్వోపగమాద్వా అతిప్రసంగ వారణసంభవేపి శబ్దోనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదాబాధనిశ్చయ దశాయా మతిప్రసంగోదుర్వారః, ఏవం సిద్ధిబాధా న్యతరాభావ రూప పక్షతావివక్షణేచ గౌరవం, అతః సంశయ రూప పక్షతా పరతయా వ్యాచష్టే, (పక్షత్వమితి) సందిగ్ధ సాధ్యకత్వం - విషయతా సంబంధేన సాధ్యసందేహ విశిష్టత్వం । కాలాంతరీణ సంశయ విషయేష్వపి సంశయరూప విశేషణా సత్త్వదశాయాం తద్విశిష్ట భేద ఉపగమ్యతే, అతిరిక్తాంతంవా పక్షతా శూన్యపరం, అతః సాధ్యాది నిశ్చయదశాయాం నాతిప్రసంగః । యదాపక్షే సాధ్యతదభావయోర్న నిశ్చయో నాపి సంశయస్తదా శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదె ర్నాసాధారణ్యం, కింతు యథాయథం సద్ధేతుత్వం విరుద్ధత్వంచేతినా వ్యాప్తిప్రసంగ ఇతిభావః । పక్షాతిరిక్తవృత్తి యత్సాధ్య తదభావవ న్మాత్రవృత్తి తదన్యత్వార్థకత్వే వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదా నాతివ్యాప్తిసంభవః, భేదప్రతియోగితా వచ్ఛేదక ఘటకదలద్వయస్యైవ తత్రసత్త్వేన విశిష్టభేదా సత్త్వాదతః పక్షాతిరిక్తత్వస్య సాధ్యాదిమద్విశేషణత్వాభి ప్రాయకతయా మూలం సంగమ

[మ] ధూమాదావతివ్యాప్తేశ్చ । తస్య పక్షే సాధ్యవతి వృత్తేః నాపి పక్షవృత్తిత్వే విరుద్ధాన్యత్వే చ సతి అనుమిత్యౌపయికసంబన్ధశూన్యత్వం, వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ ।

[దీ] "ధూమే"త్యాదిదూషణం యథాశ్రుతే । నతు సప్తమీసమాసాత్పక్షాతిరిక్తవర్తితేయత్సాధ్యవన్నిష్ఠవృత్తి, సాధ్యాభావవన్నిష్ఠవృత్తి చ తద్భిన్నత్వమిత్యర్థః ఇత్యవధేయం । (పక్షవృత్తీత్యాది) విరోధస్సాధ్యాసామానాధికరణ్యం । పక్షవృత్తిత్వసాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధీ యోనుమితౌపయికస్య జనకజ్ఞానవిషయస్య, సంబన్ధస్య సపక్షసత్త్వాదేరభావః తద్వత్త్వమిత్యర్థః । సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తత్వస్య చాసాధారణ్యస్యాసాధారణ్యనిశ్చయే పక్షే సాధ్యసామానాధికరణ్యసందేహాన్న తస్య తజ్జ్ఞానవిరోధిత్వం ।

[గ] యతి (ధూమేత్యాదీతి) యథాశ్రుతే-పక్షాతిరిక్తో యః సాధ్యాదిమాంస్తన్నిష్ఠవృత్తిభిన్నత్వమిత్యర్థే । సప్తమీసమాసాదిత్యర్థే నతు దూషణమితి యోజనా । సప్తమీసమాసలభ్యే ఏతాదృశార్థే న దూషణమిత్యర్థః । హ్రదో ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాది సాధారణే శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదావసాధారణే చ యథాశ్రుత లక్షణస్యావ్యాప్తేర్వ్యాచష్టే (పక్షవృత్తీత్యాదినా) పక్షవృత్తిత్వస్య సాధ్యసామానాధికరణ్యస్య చ యో గ్రహస్తద్విరోధీత్యర్థః । (అనుమిత్యౌపయికస్యేతి) సమాసేన లిఖనం జనకజ్ఞానవిషయేత్యస్య సముదాయవ్యాఖ్యానతాయామేవ సంభవతీత్యతో వ్యాసేన లిఖనం । సపక్షసత్త్వాదేర్నానుమితిజనకత్వం అపితు తజ్జ్ఞానస్యైవేత్యౌపయికపదస్య జనకార్థకత్వం నసంభవతీత్యతో వ్యాచష్టే (జనకజ్ఞానవిషయస్యేతి) 'సపక్షసత్త్వాదే'రిత్యాదినా విపక్షాసత్త్వపరిగ్రహః । తేన ద్రవ్యం సత్త్వాదిత్యాదౌ సపక్షసత్త్వాభావాసత్త్వేపి విపక్షసత్త్వాదేవ లక్షణసమన్వయః । నన్వత్రాసాధారణ్యేऽవ్యాప్తిః, తస్య సపక్షవ్యావృత్తత్వఘటితతయా సాధ్యవద్వృత్తిత్వగ్రహావిరోధిత్వాదిత్యత ఆహ (సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తత్వస్య చేతి) చస్త్వర్థే । సపక్షత్వం - నిశ్చితసాధ్యవత్త్వం । పక్షే - పక్షాంతర్భావేన । తస్య - అసాధారణ్యస్య । తజ్జ్ఞానవిరోధిత్వం - సామానాధి

[మ] ఏతేనా నుగతం సర్వమేవ లక్షణం పరిత్యక్తం, ప్రత్యేక మేవ దూషణత్వా దుద్భావనేవాది నివృత్తేశ్చ ।

[దీ] పక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నేచవర్తతే యస్తాదృశోభావ స్తద్వత్త్వమర్థ ఇతి కేచిత్ ।

[గ] అథాత్ర విరుద్ధ హేతవో యద్యలక్ష్యాస్తదా సపక్ష వృత్తిత్వా ద్యభావాదిక మాదాయ సర్వేషు తేష్వతివ్యాప్తిః, తేషాంలక్ష్యత్వే సాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రహావిరోధిత్వోపాదాన మనర్థకమితి చేన్న । దుష్ట హేతులక్షణే విరుద్ధాలక్ష్యా ఏవ, ఉక్తవిశేషణోపాదానంచ దోషలక్షణే విరోధాతివ్యాప్తి వారణాయైవ । "సపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తత్వస్యా సాధారణ్యస్య" త్యత్ర విపక్షపదం సంపాతాయాత మిత్యవధేయం ।

అత్రచ యద్రూప విశిష్ట విషయకత్వేనా నుమితిజనకతా తద్రూపా వచ్ఛిన్నాభావోప్యవశ్యం వివక్షణీయః । అన్యథా సపక్షసత్త్వాదే ర్ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావ మాదాయా తిప్రసంగా పాతాత్ । ఏవంచ నిశ్చిత సాధ్యవద్వృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావా సంగ్రహః, నిశ్చయాంశ జ్ఞానస్యా నుమిత్య హేతుతయా తద్ఘటిత తాదృశవిశిష్ట విషయతావత్త్వేనా నుమితి హేతుత్వాభావాత్ । యెనకేనాపి రూపేణ యద్రూపాశ్రయ నిరూపిత విషయితావత్త్వేన జనకతా వివక్షణేచ ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావ వారణమశక్యమేవేతి దూషణమశక్య సమాధానమిత్యవధేయం ।

ఉపదర్శిత సాధారణా సాధారణయో స్సంగ్రహాయ మిశ్రా అస్యైవైతల్లక్షణం వ్యాచక్షతే తముపన్యస్యతి (పక్షవృత్తావితి) పక్షావృత్తిత్వంచ సపక్షవృత్తౌ విరోధశ్చ సవిరుద్ధభిన్నే వర్తతే తథాచ సపర్వతో వహ్నిమాన్ మహానసత్వాత్ హ్రదో వహ్నిమాన్ హ్రదత్వాద్వా, ఇత్యాద్యోః, స్వరూపాసిద్ధ విరుద్ధయో రతివ్యాప్తిః, సపక్షవిపక్ష వృత్తిత్వంతద్వ్యావృత్తత్వంచపక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నేచ వర్తత ఇతి తదాదాయ ఉపదర్శిత సాధారణా సాధారణయోః సంగ్రహః ।

ఏతత్కల్పేపి పూర్వవద్విరుద్ధా లక్ష్యా ఏవ, విరోధస్య వ్యభిచారితా వారణాయైవ విరుద్ధాన్య వృత్తిత్వోపాదాన మిత్యవధేయం ।

[దీ] పూర్వోక్త లక్షణానాం యథామతం నావ్యాప్త్యాదిసంభావనా । పరన్తు తద్జ్ఞానస్యానుమిత్య ప్రతిబంధకతయా తేషాం హేత్వాభాసతావచ్ఛేదకత్వం నఘటతే, నఘటతాంకిన్తైన, తేషాం హేత్వాభాస విభాగమాత్రోప యోగిత్వాత్

[గ] అత్రచ హేతుతావచ్ఛేదక సంబంధేన పక్షవృత్తిత్వ వివక్షణమావశ్యకం, అన్యథా హేతుతావచ్ఛేదక సంబన్ధేన పక్షావృత్తేరపి యేనకేనచిత్సంబన్ధేనపక్షవృత్తితయాస్వరూపాసిద్ధేరపి పక్షవృత్తివృత్తితయాతద్వారణా సంభవాత్ । ఏవంచ హేతుతావచ్ఛేదక సంబన్ధేన పక్షవృత్తిత్వం యత్రాప్రసిద్ధం తాదృశ వ్యభిచారిణ్యా వ్యాప్తిః, ఏవం గగనే సాధ్యనిశ్చయదశాయాం ఘటః శబ్దవాన్ ఘటత్వాదిత్యాదౌ అసాధారణే వ్యాప్తిః, సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య విరుద్ధ ఏవ వర్తమానత్వాదిత్య స్వరసః కశ్చిదిత్యనేన సూచితః ।

నను పూర్వపక్ష గ్రంథోక్త లక్షణావలంబనేన సిద్ధాంత ప్రణయనమసంగతం, తత్తద్దోషాణాం జాగరూకత్వా దిత్యాశంకాం నిరాకరోతి (పూర్వోక్తేతి) (యథామతమితి) యద్యన్మతమాలంబ్య యద్యల్లక్షణమభిహితం తత్తన్మతే తత్ర తత్ర నావ్యాప్త్యాది సంభావనేత్యర్థః । తత్రాసాధారణ్యస్య సాధారణ్యస్యచ సంశయకతామతే ప్రథమలక్షణం, వ్యాప్తిగ్రహాది విరోధితామతేచ తాదృశవిరోధితా ఘటితలక్షణం । తేనవిరోధిత్వ ఘటితలక్షణ లక్ష్యే విరుద్ధే సంశయ ప్రయోజకస్య సపక్ష వృత్తిత్వ ఘటిత సాధారణ్యస్య విపక్షవ్యావృత్తత్వ ఘటితా సాధారణ్యస్యచ విరహేపి ప్రథమ లక్షణస్య నావ్యాప్తిః, ప్రథమలక్షణా లక్ష్యే తస్మిన్ విరోధితాఘటిత లక్షణస్యవా నాతివ్యాప్తిరితిభావః । తేషాం – కోటిద్వయోపస్థాపకతావచ్ఛేదకత్వాది రూపానుగత ధర్మావచ్ఛిన్నానాం తాదృశ రూపాద్యాత్మక లక్షణానాం । హేత్వాభాసతావచ్ఛేదకత్వం – అనుమితి ప్రతిబంధకతాయాం విషయతయాఽవచ్ఛేదకత్వం । (విభాగమాత్రేతి) మాత్రపదేన దుష్టవ్యవహార వ్యవచ్ఛేదః । దుష్ట వ్యవహార నియామకోఽనుమితి ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదక ధర్మ ఏవ విభాజక ఇతి నియమే మానాభావా దితిభావః । నన్వత్రలక్షణే పక్ష ధర్మతా పదానుపాదానా

[మూ] ఉచ్యతే । ఉభయకోట్యుపస్థాపకతావచ్ఛేదక రూపవత్త్వం తత్త్వం ।

[దీ] ఇత్యాశయేనాహ (ఉచ్యత ఇతి) సందేహం ప్రత్యేవ సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన హేతుతా, తజ్జనక కోట్యుపస్థితిం ప్రతితు తాదృశ ధర్మ జ్ఞానత్వ మాత్రేణ, ఇత్యభిప్రేత్యాహ (ఉభయేతి)

[గ] న్నిత్యత్వాది సాధ్యకస్థలే కోటిద్వయోపస్థాపక సాధారణధర్మవత్తా జ్ఞాన విషయీభూతే ద్వ్యణుకాదావతివ్యాప్తిరిత్యాశంకాం నిరాచికీర్షు రభిప్రాయం వర్ణయతి (సన్దేహమిత్యాదినా) ఏవకారేణ కోట్యుపస్థితౌ తాదృశ రూపేణ హేతుతా వ్యవచ్ఛేదః (తాదృశ ధర్మేతి) సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మేత్యర్థః । మాత్రపదేన ధర్మివిషయకత్వస్య కోటిద్వయోపస్థితిజనకతావచ్ఛేదక ఘటకత్వ వ్యవచ్ఛేదః । తథాచ కోటిద్వయోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకీభూతా యా విషయతా తదవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వం నోక్తస్థలే ద్వ్యణుకాదౌ, అణుత్వాది విషయతాయా ఏవ తథాత్వాదితి నాతివ్యాప్తిరితిభావః ।

అథైతన్మతే సంశయం ప్రతిసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన హేతుతాయా ఆధిక్యాత్ గౌరవమితిచేన్న, భవన్మతేపి కోటిద్వయోపస్థితిం ప్రతి తేన రూపేణ హేతుతాయా ఆధిక్యాత్ । సంబంధి హస్త్యాదివిశేష్యక జ్ఞానాద్ధస్తిపకాదిస్మృతేరివ తత్కోటిసహచరితధర్మవిశేష్యకజ్ఞానాదపి తత్కోటి స్మృతేర్నిర్వివాదతయా సాధారణ ధర్మవిషయక జ్ఞానత్వేన కోట్యుపస్థితి హేతుతాయా ఉభయవాది సిద్ధత్వాత్ । తస్మాత్కోట్యుపస్థితౌ సాధారణధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన సంశయం ప్రతిచ సాధారణధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేనచ హేతుత్వమితి పూర్వపక్షలక్షణోపష్టంభక మతాపేక్షయా సంశయం ప్రతిసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేనచ హేతుతామతమేవ సయుక్తికం ।

అథాస్తు కోట్యుపస్థితౌ సాధారణధర్మజ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, తథాపి సంశయే ధర్మిజ్ఞాన నియమాయ తత్ర సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి

[౫] జ్ఞానత్వేన హేతుత్వమఫలం, కోట్యుపస్థితేః సంశయహేతుతాయాం సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్యత్వ నివేశస్థానే సాధారణధర్మవద్ధర్మిజ్ఞాన జన్యత్వ నివేశనాదేవ తన్నియమోపపత్తేః, స్వతంత్రకారణతా కల్పనాపేక్షయా క్లృప్తకారణతాయా మవచ్ఛేదక గౌరవస్యైవౌచితత్వాత్ ।

నచ ధర్మిజ్ఞానస్య సంశయే సాక్షాద్ధేతుతాయా అపి క్లృప్తత్వాత్తత్ర సాధారణధర్మ ప్రకారకత్వమాత్రం నివేశ్యత ఇతి నాస్మాకమపి స్వతంత్రకారణతా కల్పనం, మానసేపి విప్రతిపత్తి వాక్యాధీన సంశయే కోట్యోరివ ధర్మిణోపి పదజన్యైవోపస్థితిః కారణమితిపదజన్యత్వేనధర్మిజ్ఞానస్య విప్రతిపత్తి వాక్యాధీన సంశయే పృథక్కారణతాయా ఆవశ్యకత్వాత్తన్య సంశయకారణతాయాం సాధారణధర్మాది విషయకత్వాంతర్భావేబాధకాభావాదితివాచ్యం । సంశయే సాధారణాసాధారణ ధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన హేతుతాద్వయస్యతాదృశధర్మజ్ఞానజన్యకోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతాద్వయస్యచ కల్పనాపేక్షయా తాదృశ తాదృశ ధర్మవిషయకత్వ మనంతర్భావ్య ధర్మిజ్ఞాన హేతుతాయా స్తాదృశ తాదృశధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతాద్వయస్యచ కల్పనాయాం స్ఫుటతర లాఘవాత్ ।

మైవం, కోట్యుపస్థితికారణతాయాం తత్తత్కోటిసహచరితధర్మవద్ధర్మి విశేష విషయక జ్ఞానజన్యత్వ నివేశే ధర్మిభేదేన గురుధర్మావచ్ఛిన్న కారణతాయా అనంత్యాపత్తే స్తదపేక్షయా ధర్మివిశేష మనంతర్భావ్య తత్తత్కోటి సహచరిత ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన ధర్మివిశేష మంతర్భావ్య సాధారణధర్మవ ద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన లఘుశరీరేణ హేతుత్వస్యచ కల్పయితుం యుక్తత్వాత్ ।

నచోపస్థితి కారణతావచ్ఛేదక శరీరే ధర్మిణో నంతర్భావేపి కార్యతా వచ్ఛేదకీభూత సంశయత్వస్య ధర్మి విషయతా ఘటితత్వాత్ కోట్యుపస్థితే ర్ధర్మిభేదేన కారణతాభేద ఆవశ్యకఇతివాచ్యం। సంశయత్వశరీరే ధర్మి విషయతాయా విశేష్యతాత్వేన కించిద్ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యతాత్వేనైవవా సామాన్యతో నివేశనీయతయాధర్మిభేదేనకారణతాభేదానావశ్యకత్వాదితి దిక్ ।

[దీ] సాధ్యసందేహా జనకేతి పరిష్కృతం।

యథాకథఞ్చిత్కోటి ద్వయోపస్థితిః—

[గ] పూర్వపక్ష లక్షణోక్తాతిప్రసఙ్గవారణాయ సాధ్యసందేహ జనకత్వస్య కోట్యుపస్థితి విశేషణతాయా ఆవశ్యకత్వా త్తదుపస్థాపక పదానుపాదాన నిబంధనంతదనివేశభ్రమం నిరాకురుతే (సాధ్యసందేహేతి) పరిష్కృతం-ప్రకరణవశాత్ సామాన్య శబ్దస్య విశేష పరతయా ప్రాప్తం, తథాచ సాధ్య సందేహ జనికా యా సాధ్యోపస్థితి స్తజ్జనకతా వచ్ఛేదికాసతీ తథావిధ సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూతా యా విషయతా తదవచ్ఛేదక తాపర్యాప్త్యధికరణధర్మః వత్త్వం తత్త్వమితిపూర్వోక్తదిశాలక్షణార్థో నిష్కర్షణీయః।వహ్నిసాహచర్యవహ్న్యభావవద్వ్యావృత్తత్వావచ్ఛిన్న ధూమాది విషయతాయాః పూర్వోపదర్శితరీత్యా తథావిధ సాధ్యసాధ్యాభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకత్వేపి తా మాదాయాతిప్రసంగః పూర్వవదేవ వారణీయః। సమవాయాది ఘటితసాధారణ్యమాదాయ సంయోగాదినా ధూమాదే ర్వహ్న్యాది సాధ్యక సవ్యభిచారతా వారణాయ పరిష్కృత హేతుతా వచ్ఛేదక సంబన్ధేన యత్సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వం సాధ్యాభావ వద్వృత్తిత్వఞ్చ తద్ఘటితత్వేన విషయతా వచ్ఛేదకధర్మో వివక్షణీయః। అసాధారణ్య శరీరేప్యభావ ప్రతియోగితయా తేనసంబంధేన సాధ్యాది మ ద్వృత్తిత్వ నివేశాన్నతదసంగ్రహః ।

సాధారణ ధర్మవ ద్ధర్మి జ్ఞానసత్త్వే ఉద్బోధకాంతరాధీన కోటి స్మరణా దనుభవాత్మక కోట్యుపస్థితేర్వా సంశయోపగమేక్షతి విరహాత్, విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా కోట్యుపస్థితి హేతుతయైవోపపత్తేః, సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన స్వతంత్ర హేతుతాకల్పన మనర్థక మితి వ్యాఖ్యాతకల్పే సాధ్యసందేహ జనకత్వరూప కోట్యుపస్థితి విశేషణస్య వ్యావర్తకతయా విలక్షణ జనకతాయాశ్చ సత్త్వేన నివేశనా సంభవా దుక్తాతిప్రసంగో దుర్వారఏవే త్యభిప్రేత్య తాదృశ నిష్కృష్ట మతే ప్రకారాంతరేణ లక్షణం వ్యాచష్టే (యథా కథంచిదితి) సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్యా తదజన్యా వేత్యర్థః । విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా క్లృప్తకారణ తయైవ నిర్వాహో నతు స్వాతంత్ర్యేణ తద్ధేతుత్వ

[మూ] స్మృత్యనుభవ సాధారణీ సంశయ జననీ । నియామకంతు సాధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానం । అతఏవ ధారావాహీసందేహ ఇతి మతేతు —

[గ] మితిసూచయితుం (స్మృత్యనుభవసాధారణీతి) నన్వేవం సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానశూన్యకాలే కథంనసంశయ ఇత్యతఆహ (నియామక మితి) నియామకం – తాదృశధర్మ దశాయామేవ సంశయ నిర్వాహకం । "సాధారణ్యాదీ" త్యస్య సాక్షాత్సంశయ హేతుభూతమిత్యాదిః। ఆది పదా దసాధారణ్య పరిగ్రహః । అతఏవ – అనుభవ సాధారణ్యాః కోట్యుపస్థితే ర్హేతుత్వాదేవ । ధారావాహీ సందేహః – అవిరళ క్రమో త్పన్నసందేహత్రితయాదికం । సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన సంశయ హేతుత్వే స్మరణాత్మక కోట్యుపస్థితేరేవ తథాత్వాత్ సాధారణ ధర్మవద్ధర్మివిష యకతథావిధైక కోట్యుపస్థిత్యాసంశయద్వయజననసంభవేపి సంశయాంతరోత్పత్తౌ తథావిధ స్మృత్యాత్మకోపస్థిత్యంతరస్యాపేక్షణీయత యా అవిరళక్రమోత్పన్న సంశయత్రితయాదికంనోపపద్యతే, ఏతన్మతేతు సంశయాత్మక కోట్యుపస్థిత్యాదేరపి సంశయాంతరోత్పాద సంభవేనాంతరా కోటిస్మరణా నపేక్షణాత్ సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి విషయక ద్వితీయాది సంశయాత్తదగ్రిమ క్షణేషు సంశయాంతరోత్పాదే బాధకాభావః ।

నచాస్మన్మతేపి సంశయాత్మక కోటిజ్ఞానస్యాపి సాధారణ ధర్మజ్ఞాన జన్యతయాంతరా కోటిస్మృతింవినైవ సంశయాంతరోత్పాదః సంభవతీతి వాచ్యం । అవచ్ఛేదక భేదేన భిన్నయోః స్మృతిసంశయ నిష్ఠ తాదృశజ్ఞాన జన్యతయో రననుగతతయా స్మృతినిష్ఠ జన్యతాయా ఏవ నివేశనీయతయా స్మరణాపేక్షాయా ఆవశ్యకత్వాదితిభావః ।

స్వసామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్న స్వావ్యవహితోత్తరత్వసంబన్ధేన సాధారణధర్మజ్ఞాన విశిష్టోపస్థితిత్వేన హేతుత్వోపగమే సంశయాదపి సంశయః సంభవతీతి గౌరవమేవోపస్థితేః స్వతంత్ర హేతుతాయాం బాధక మిత్యవధేయం॥

[దీ] ధర్మితావచ్ఛేదక విశిష్టే ధర్మిణి యద్రూప విశిష్ట జ్ఞానం సాధ్య సందేహ జనకం తద్రూపవత్త్వమేవవక్తవ్యం ।

[గ] (ధర్మితావచ్ఛేదకేతి) ధూమవాన్ పర్వతో వహ్నిమాన్న వేతి సంశయే ధర్మితావచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానముద్రయా పర్వతత్వా ద్యవచ్ఛిన్న విశేష్యక ధూమత్వాది విశిష్టవత్తా జ్ఞానస్య జనకతయా ధూమత్వాదిమత్త్వమాదాయాతిప్రసంగ వారణాయ "ధర్మితావచ్ఛేదకవిశిష్ట" ఇతి। ధర్మితావచ్ఛేదకపదం ఫలీభూత సంశయ ధర్మితావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మపరం । అన్యథా పర్వతత్వాదేరపి దర్శితసంశయ ధర్మితావచ్ఛేదక ఘటకతయా ఉక్తాతిప్రసంగవారణా సంభవాత్ । ఏవఞ్చ తద్ధర్మపర్యాప్త ధర్మితావచ్ఛేదకతాక యత్కించిత్సంశయ నిరూపితాయాం జనకతాయా మవచ్ఛేదకీభూతా యా తద్ధర్మనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతా నిరూపకప్రకారతా తన్నిరూపితా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వమితి ప్రాఙ్నిరుక్తార్థః పర్యవసితః । తేనసత్తావాన్ జాతేరిత్యాదౌ సత్తాభావవత్త్వమవేతత్వా ప్రసిద్ధ్యా యద్రూపపదేన సత్తావత్త్వమవేతత్వ మాత్రోపాదాన సంభవే నాతివ్యాప్తిరితి పరాస్తం । వక్తవ్యం - వ్యాఖ్యేయం । ఏవంచ మూలస్థ ముభయ కోట్యుపస్థాపక పదం సంశయార్థకమిత్యభిప్రాయః ।

మూలము పెక్కు నిష్కృష్టమతె స్వాతంత్ర్యేణై వైతల్లక్షణమితి కేచిత్ । ప్రాచీనాస్తు సాధారణ్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వేన నసంశయ జనకతా, పురుషత్వ తదభావ సహచరితత్వే నయదా కదాచిత్ జ్ఞాతస్యోర్ధ్వత్వాదేరూర్ధ్వత్వత్వాదిమాత్రేణజ్ఞానాదప్యయం పురుషోనవేతి సంశయాత్,కింత్వనుద్బుద్ధసంస్కారాన్యసాధారణ్యాదిప్రకారక విశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వేనైవ । సాధారణ్యాదిప్రకారకత్వంచ సంస్కార జ్ఞానసాధారణం । అతస్తత్ప్రకారక జ్ఞానాసత్త్వేపి తజ్జన్యతథావిధ సంస్కార విశిష్టోర్ధ్వత్వాది జ్ఞానాత్సంశయ నిర్వాహః । వైశిష్ట్యంచ స్వవిశేష్యతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రకారతాకత్వ స్వసామానాధి కరణ్యోభయ సంబన్ధేన । అత ఏకధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారక జ్ఞానాదసహితాత్ అపర

[దీ] కోటి ద్వయ సహచరితత్వాదినా జ్ఞాతస్య ఊర్ధ్వత్వాది రూర్ధ్వత్వత్వాదినా ధర్మిణిజ్ఞానమేవ సంశయజనకం, నతు తదానీం సాహచర్య జ్ఞానమపేక్షితమితి నచైతు యద్రూపవిశిష్టత్వేన గృహీతస్య ధర్మస్య ధర్మివృత్తితాజ్ఞానం తథా తద్వత్త్వమేవ వాచ్యం ।

[గ] ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానాన్న సంశయః । ఈదృశాపత్తి వారణాయైవ ఏకవిశిష్టాపరస్య హేతుతా స్వీక్రియతే నతుతయోః పృథక్కారణతా। ఏకవిశిష్టాపరత్వేన హేతుత్వే విశేష్య విశేషణభావే వినిగమనా విరహేణ కారణతా ద్వయమాత్రం, పృథక్కారణతా మతేతు ఏకధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారకజ్ఞానాది సహితాదన్య ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానాత్ సంశయాపత్తే స్తద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారకత్వేన తద్ధర్మా వచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానత్వేనచ హేతుతాకల్పన మంతరేణ దుర్వారతయా తాదృశహేతుతా స్వీకారే ఊర్ధ్వత్వత్వాది రూప విషయతా వచ్ఛేదకా నంతధర్మ భేదేన హేతుతాయా ఆనంత్యంస్యాదితి వదంతి । తన్మతే యథా వ్యాఖ్యాత లక్షణే శుద్ధధూమత్వా ద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతాయా అపి వహ్న్యాది సన్దేహ జనకతా వచ్ఛేదకత్వాత్ శుద్ధధూమత్వాదిక మాదాయాతిప్రసంగ వారణమశక్యమితి తన్మతే కల్పాంతరమాహ (కోటిద్వయేతి) ఊర్ధ్వత్వత్వాదినేత్యస్య కేవలేనేత్యాదిః। తదానీం- సంశయప్రాక్కాలే (యద్రూపేతి) యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక విశిష్టత్వేన యత్కించి త్సంశయ జనకతా తద్రూపవత్త్వ మిత్యర్థః ।

యత్కించిత్సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక తావచ్ఛేదకత్వ నిరూపితా యా నిరూపకత్వ సంసర్గావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతా తదాశ్రయ విషయతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వం, యత్కించి త్సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకతా వచ్ఛేదక వైశిష్ట్య ఘటకవిశేష్యతా నిరూపితప్రకారతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వమితివా పర్యవసితార్థః ।

"తచ్చే"త్యాది మూలగ్రన్థః సాధారణ్యాసాధారణ్య రూపసంశయ ప్రయోజకరూప మాదాయ లక్షణ సంగమనపరః, తత్ర యాదృశాసాధారణ్యస్యసంశయప్రయోజకత్వం విచారసహంతత్సత్త్వేతు సాధారణమితిగ్రాహిణ

[మూ] తచ్చ సాధారణత్వాది ।

[దీ] (తచ్చేతి) న చ సాధారణ్యం ససాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్త త్వం, వృత్తిమత స్తథాత్వా సంభవాత్ । ఏకకోటి వ్యాప్యస్యైవ ఏకకోటిమద్వ్యావృత్తస్యాపి ధర్మస్య బుద్ధి ర్విశేష దర్శనతయా సంశయ విరోధిత్వాచ్చ ।

[గ] లక్షణాంతర ముత్థాపయితుం తాదృశ గ్రంథం ధారయతి (తచ్చ త్వాదీతి) అసాధారణ్యం-సంశయ ప్రయోజకీభూతా సాధారణ్య పదార్థః (వృత్తిమత ఇతి) తథాచ శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదా వసాధారణేఽ వ్యాప్తిరితి భావః । నను వృత్తిమతోఽనా సాధారణ్య ముపగంతవ్యం కింత్వ వృత్తేరేవేతి నైతద్దోషావకాశ ఇత్యతఆహ (ఏకకోటీతి) వ్యాప్యస్య - వ్యాప్యతయా గృహీతస్య । వ్యావృత్తస్య - తదవృత్తిత్వేన గృహీతస్య । ఏతేన ఏకకోటిమద్వ్యావృత్తస్యైక కోటివ్యాప్యతాయా అవశ్యం త్వేపి న భేద ఘటితేవార్థాఽ సంగతిః । తద్వదవృత్తిత్వంచ సతదభావ వ్యాప్య త్వం, తచ్ఛరీరే తదభావా భావత్వేన తస్యానివేశా దిత్యవధేయం । విశేష దర్శనతయా - విరోధిధర్మ దర్శనతయా । (సంశయ విరోధిత్వాదితి) పురుషత్వాభావాభావ వదవృత్తిశాఖాది మానయమిత్యాకారక నిశ్చయ దశాయామివ పురుషావృత్తి శాఖాదిమా నిత్యాది నిశ్చయదశాయామపి పురుష త్వాది విశిష్టబుద్ధ్యనుత్పాదస్య సర్వానుభవ సిద్ధత్వా త్తద్విశిష్ట బు ద్ధౌ తద్వదవృత్తిత్వేన గృహీత ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాయా ఆవశ్యకత్వాదితి భావః । తథాచ నిరుక్తా సాధారణ్య విశిష్ట ధర్మవత్తాజ్ఞా నస్య సంశయ ప్రతిబంధకతయా సంశయ జనకత్వా సంభవా త్కథం తాదృశా సాధారణ్యస్య సంశయ ప్రయోజకతా ।

సచ తాదృశ జ్ఞానస్య సంశయ ప్రతిబంధకత్వేపి తజ్జన్యకోట్యుప స్థితేః సంశయ జనకత్వం సంభవత్యేవ, తన్నాశానంతరం తజ్జన్యకోట్యుప స్థిత్యా సంశయజనసంభవాత్, అసాధారణధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానస్యాతఏవ బాధ కాత్సాక్షాద్ధేతుత్వాసంభవేనతజ్జన్యకోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతాయాం గౌ రవస్యాకించిత్కరత్వాదితి తాదృశ కార్యకారణభావ ఘటిత లక్షణపరత యైవమూలం వ్యాఖ్యేయమితివాచ్యం । అగ్రిమం చేత్యాదినా నిరాసస్య స్వ

[దీ] సత్ప్రతిపక్షేచ పరామర్శే ప్రామాణ్య సంశయోత్తరమేవ సాధ్య
సందేహాత్ । నాపి నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వం, తద్ధి
యత్ర యత్ర సాధ్యాదిమత్తా నిశ్చయ స్తద్వ్యావృత్తత్వం, యేన
యేన రూపేణ యత్ర యత్ర తన్నిశ్చయ స్త ద్వ్యావృత్తం వా ।

[గ] సాధారణ్యస్య బుద్ధేః సంశయావిరోధితయా తజ్జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్సంశయ జనకత్వసంభవేన గౌరవాదుక్తరూపేణ కోట్యుపస్థితే రహేతుత్వాత్, కోటిస్మృతిజనకతా ఘటితలక్షణస్యా సంభవాత్ । సంశయజనకతా ఘటిత లక్షణకరణేచ తాదృశాసాధారణ్యమాదాయ వ్యాప్యవిరుద్ధయోరతివ్యాప్తేః ।

నను సత్ప్రతిపక్ష సంవలనదశాయామివ కోటిద్వయవ ద్వ్యావృత్త ధర్మవత్తాజ్ఞాన దశాయామపి సంశయోత్పత్తి రనుభవసిద్ధేతి తదభావ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకతాయాం తద్వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్యైవ తత్కోటిమద వృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధకతాయామపి తదభావవదవృత్తి ధర్మవత్తాజ్ఞానస్యోత్తేజకత్వ మగత్యా కల్పనీయమితి కోటిద్వయవ ద్వ్యావృత్త ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశాయకత్వ మవ్యాహతమేవ, యేనరూపేణ ప్రతిబంధకతా తేనైవ రూపేణ జనకత్వాన భ్యుపగమా దిత్యతఆహ (సత్ప్రతిపక్షేచేతి) విరోధికోటిద్వయ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞాన సమయ ఇత్యర్థః । (పరామర్శే ఽప్రామాణ్య సంశయేతి) తథాచ తుల్యయుక్త్యా ప్రకృతేపి తత్తత్కోటిమదవృత్తిత్వ విశిష్టవత్తాజ్ఞానే ప్రామాణ్యసంశయాదేవ సంశయః స్వీక్రియతఇతి నైకకోటిమద్వ్యావృత్త ధర్మవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధకతాయా మపరకోటి మద్వ్యావృత్తధర్మవత్తా జ్ఞానస్యోత్తేజకత్వం ప్రామాణికం, అప్రామాణ్య జ్ఞానోత్తేజక తయైవోప పత్తేః । అప్రామాణ్య జ్ఞానానా స్కందితస్యైవచ జ్ఞానస్య జనకతయా నిరుక్తా సాధారణ్యస్య బుద్ధే ర్జనకత్వోపగమే ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదక రూపేణైవ జనకతా ప్రసంగ ఇతి భావః (నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వమితి) అసాధారణ్యమి త్యనుషజ్యతే । (యేనయేన రూపేణేతి) యద్యద్రూపం ధర్మితావచ్ఛేదకీ కృతేత్యర్థః । తేనతేనరూపేణ తత్తద్వ్యావృత్తత్వం — తత్తద్ధర్మవిశిష్ట తత్తద్ధర్మి వ్యావృత్తత్వం । ప్రమేయత్వాది సామానాధికరణ్యేన ఘటాదౌ సాధ్యాది నిశ్చయదశాయామపి శబ్దోఽనిత్యః శబ్ద

[దీ] ఆద్యే సర్వాణి సాధ్య వ్యాప్యవంతి సాధ్యవన్తి సర్వాణివా సాధ్యవంతి వ్రమేయాణి, ఇత్యాది నిశ్చయే సామాన్యతః పక్షేపి సాధ్యాది నిశ్చయాద తథాత్వప్రసంగః ।

[గ] త్వాదిత్యాదావసాధారణ్యసత్త్వా ద్ధర్మితానివేశః।పరిశమపక్షేవక్ష్యమాణాయా నిర్ధర్మితావచ్ఛేదక కసాధ్యనిశ్చయ విషయవృత్తిహేతో రసాధారణ్యానుపపత్తే ర్వారణాయ, ఘటత్వాదినాసాధ్యాదినిశ్చయదశాయాం రూపాంతరావచ్ఛిన్న ఘటాది వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాత్సంశయా పత్తివారణాయచ ధర్మితావచ్ఛేదకనివేశః। సాధ్యవ్యాప్యవత్త్వేన పక్షాతిరిక్తమాత్రవిషయకసాధ్యనిశ్చయ దశాయామసాధారణ్యా నుపపత్త్యనవకాశా త్పక్షస్యాపి నిశ్చయ విషయత్వ మావిష్కర్తుం (సర్వాణీతి) । సర్వపదేన సర్వత్వావచ్ఛిన్నో ద్దేశ్యతాక బోధః కేవలాన్వయి సర్వత్వా వచ్ఛేదేన విధేయవిషయక ఏవ జన్యతఇతి తథావిధ బోధస్యైవ సర్వాణి సాధ్యవంతీత్యాకారకతా, తథాచ విశిష్యపక్షే సాధ్యనిశ్చయ దశాయామివ సాధ్యసన్దేహ విరోధినః సర్వాణి సాధ్యవంతీతి నిశ్చయస్యసత్త్వే ప్యసాధారణ్యాభావస్యేష్టత్వాత్ (సాధ్యవ్యాప్యవంతీతి) । తథాచైతాదృశనిశ్చయ దశాయాం విశిష్యపక్షే సాధ్యసందేహస్యా నివృత్తే స్తాదృశనిశ్చయస్య నాసాధారణ్యక్షతికారణత్వమితిభావః । పరిశమపక్షే ధర్మితా వచ్ఛేదకా నివేశా త్సామాన్య ధర్మావచ్ఛిన్న ధర్మికం విశేష ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యతాక సంశయా నివర్తకం నిర్ణయమివ నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకతయా అప్రసక్తసంశయ నివర్తకతాక నిశ్చయ మాదాయాపి దోషదానం సంభవతీత్యభిప్రేత్యాహ (సర్వాణివేతి) పూర్వవ త్సాధ్యవత్త్వేన పక్షస్యాపి నిశ్చయ విషయత్వం స్ఫుటీకర్తుం "సర్వాణీ"తి । సాధ్యవత్త్వావచ్ఛిన్నో సర్వత్వ విధేయకస్య సాధ్యవంతి సర్వాణీత్యాకారక జ్ఞానస్య పక్షావిషయకస్యాపి సంభవాత్ సర్వసాధ్యవదుద్దేశ్యక ప్రమేయత్వ విధేయక జ్ఞానానుసరణం । తాదృశజ్ఞానస్య వస్తుత్వ వ్యాపకసర్వత్వా వచ్ఛేదేన సాధ్యవత్త్వా నవగాహితయా తత్సత్త్వేం నపక్షే సాధ్యసందేహ నివర్తకమితి తదానీ మసాధారణ్యమక్షతమేవేతిభావః । ఆదిపదాచ్ఛబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ సర్వాణి సాధ్యాభావ వ్యాప్యవంతి సాధ్యాభావవంతీత్యాది నిశ్చయ పరిగ్రహః ।

[దీ] ద్వితీయేతువిశేష్యపక్షే సాధ్యనిశ్చయం వినైవ శబ్దాదినా సాధ్య వ్యాప్యత్వ నిర్ణయేపి తథాత్వాపత్తిః ।

న చ పదోషః । యాదృశ వ్యాప్తిగ్రహే సతి నాసాధారణ్యం తద్గ్రహాభావేన విశేషలక్షణస్య సాధారణ్యాభావ విశిష్టస్య తద్గ్రహస్యచాభావేన సామాన్యలక్షణస్య విశేషణాదతి వ్యాప్తినిరాసాత్ విశిష్టాభావాదేవచ సాధారణే వ్యాప్తిభ్రమ దశాయాం నావ్యాప్తిః, ఇతిచేత్ ।

ఏవంసతి ఏకేన వ్యాప్తౌ గృహీతాయాంసాధారణస్యనకంచిదపి ప్రతిసవ్యభిచారిత్వంస్యాత్ ।

[గ] సాధ్యాదీత్యాదిపదాత్సాధ్యాభావపరిగ్రహః। అతథాత్వం – అసాధారణ్యాభావః । ద్వితీయపక్షే తత్తద్వ్యక్తిత్వరూపధర్మితావచ్ఛేదక వివక్షణే ప్రథమపక్షోక్తప్రథమదోషస్య ద్వితీయ దోషస్యచ యథాశ్రుతేప్యనవకాశాత్తత్ర) దోషాన్తరమాహ (ద్వితీయేత్వితి) విశేష్య- ధర్మితావచ్ఛేదక పరిష్కారేణ।

సామాన్యతః పక్షే సాధ్యవత్తానిశ్చయం వినాపక్షమాత్రవృత్తిహేతౌ సాధ్యవద్వృత్తిత్వ ఘటితవ్యాప్తినిశ్చయఏవ నసంభవతీత్యభిప్రాయేణైతదభిహితం ।

అథవా, విశేష్య-విశేష ధర్మంధర్మితావచ్ఛేదకీకృత్య। ఉక్తవివక్షణే సామాన్య ధర్మధర్మితావచ్ఛేదక నిశ్చయదశాయామప్యతద్దోషస్య సంభవాత్తాదృశస్థల సంగ్రహాయ విశేషధర్మస్య ధర్మితావచ్ఛేదకత్వానుసరణం (విశేషలక్షణస్యేతి) విశేషణాదిత్యగ్రిమేణాన్వయః । వైశిష్ట్యఞ్చ సామానాధికరణ్య ప్రత్యాసత్త్యా బోధ్యం । తదవిశేషితస్యైవ తస్య సంశయ ప్రయోజకతయా సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణస్యాతివ్యాప్తిం వారయితుమాహ (సాధారణస్యేతి) ఏతచ్చ వ్యాప్తిగ్రహదశాయాం సాధారణ సంగ్రహాయ । వైశిష్ట్యం విశేషణతా విషయతోభయ ఘటిత సామానాధికరణ్యేన బోధ్యం । (కంచిదపీతి) వ్యాప్తిగ్రహ శూన్య పురుషం ప్రత్యపీత్యర్థః ।

[దీ] స్యాద్వాత్తదపి తత్తత్పురుష ఘటిత మసాధారణ్యవత్ । సాధ్యాది వ్యాప్యవత్త్వేన రూపేణ సాధ్యాదిమత్త్వ నిశ్చయేఽ వ్యాప్తి ప్రసంగాచ్చ । నహిఘటోఽ నిత్యో ఘటాద్వ్యావృత్తం శబ్దత్వమితివత్ అనిత్యత్వవ్యాప్యవతో వ్యావృత్తం శబ్దత్వమితి తదానీం నిశ్చయః । అభిహితంచ నిశ్చిత సాధ్య తదభావవద్వ్యావృత్తత్వం నసంశయ ప్రయోజకం । కిన్తు సాధ్య తదభావాభ్యాం సహచరితత్వమివ తత్సహచరితాభావ ప్రతియోగిత్వం ।

[గ] నను తత్పురుషీయ వ్యాప్తిగ్రహాభావః తత్పురుషీయా సాధారణ్యాది లక్షణే నివేశనీయఇతి నాయందోష ఇత్యతఆహ (స్యాద్వేతి) తదపి- సామాన్యసవ్యభిచారత్వమపి (తత్తత్పురుషఘటితమితి) తథాచా సాధారణ ఇవ సాధారణేపి పురుషవిశేష నియంత్రిత సవ్యభిచార వ్యవహారాపత్తిః। ధూమాదౌ సాధ్యే వహ్న్యాది రముకంప్రతి వ్యభిచారీతివ్యవహారా భావేనేష్టాపత్తేరయోగాదితి భావః । యథాశ్రుతే తత్కల్పే ప్రథమ పక్షీయ దోష మప్యాహ (సాధ్యాదీతి) ఆదిపదాత్సాధ్యాభావ పరిగ్రహః । నను తదానీ మసాధారణ్యాభావేపి తద్భ్రమాదేవానుమితి ప్రతిబన్ధఇతి శంకాం నిరాచికీర్షుస్తద్భ్రమాభావ మప్యుపపాదయతి (నహీతి) తదానీం-పక్షేసాధ్య సందేహ దశాయాం । తదానీం తత్ర తద్వ్యాప్యవత్తా సంశయస్యా ప్యుచిత్యా వర్జితత్వాత్తద్వ్యాప్యవద్వృత్తిత్వస్యాపి హేతౌసంశయాదితిభావః।

ఏతేన ఉక్తస్థలె లక్షణా వ్యాప్తివద సాధారణ్యా నిశ్చయ రూప కారణాభావేన సంశయానుపపత్తిరపి ప్రదర్శితా । ఉక్తవివక్షాయా మెతద్దోషానవకాశాత్ సాధారణె పురుష విశేష నియంత్రిత సవ్యభిచార వ్యవహారె కదాచిదిష్టాపత్తే: సంభవాత్ దోషాంతరమాహ । (అభిహితంచేతి) పరత్వేత్యాదినా అయంఘట ఏతత్త్వాదిత్యాది పూర్వపక్షీయ పఙ్క్తి వ్యాఖ్యానావసర ఇతి శేషః (నసంశయ ప్రయోజకమితి) తథాచ తదాదాయా సాధారణే నలక్షణసంగమన సంభవఇతిభావః । నను తర్హి కీదృశ మసాధారణ్యం సంశయ ప్రయోజకమత ఆహ (కింత్వితి) (తత్సహచరితేతి) సాధ్యతదభావ సహచరితేత్యర్థః। ఏతాదృశా సాధారణ్యస్యచ సహేతు దోషతా సంభవః, సద్ధేతుసాధారణ్యాత్, అనుమితి ప్రతిబన్ధక జ్ఞానా

[మ] విరుద్ధాన్య పక్ష వృత్తిత్వే సత్యనుమితి విరోధి సంబంధా వ్యావృత్తిర్వా ।

[దీ] వ్యాప్య విరుద్ధయో స్తు తత్త్వేన నిశ్చితయో ర్దర్శనే విశేష దర్శన వశాదేవ నసంశయఇతి విభావ్య లక్షణాంతరమాహ (విరుద్ధాన్యేతి) విశిష్టసాధ్య హేతు సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధ్యర్థకమర్థతో విరోధి విశేషణం । తేన సాధ్యసాధనయో రప్రసిద్ధే రవృత్తిత్వస్య పరస్పరా సామానాధి కరణ్యాదీనాంచ నిరాసః । పక్షపదంచ ధర్మి మాత్రపరం ।

[గ] విషయత్వేన దోషసామాన్య లక్షణానాక్రాంతత్వాచ్చేతిభావః। నను వ్యాప్యవిరుద్ధ సాధారణస్యైవ తాదృశధర్మస్య సంశయప్రయోజకత్వే వ్యాప్యాది దర్శనాదపి సంశయాపత్తిరిత్యతఆహ (వ్యాప్యవిరుద్ధయోరితి) వ్యాప్త్యాది గ్రహ శూన్యకాలే వ్యాప్యాదిదర్శనస్య సంశయాప్రతిబన్ధకతయా (తత్త్వేననిశ్చితయోరితి) వ్యాప్యత్వాదినా ఽ నిశ్చితస్య వ్యాప్యాదే ర్నిరుక్త రూపజ్ఞానాత్సంశయ ఇష్టఏవేతిభావః । విరుద్ధాన్యత్వస్య హేతువిశేషణత్వే అసాధారణాసంగ్రహః। విరోధపదార్థం సాధ్యాసామానాధికరణ్యత్వాదినా నివేశ్య తదన్యత్వేనానుమితి విరోధివిశేషణేపి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది వారణా సంభవ ఇత్యతఆహ (విశిష్టేతి) సాధ్యతా వచ్ఛేదకాది విశిష్టేత్యర్థః । ఏత దర్థః పూర్వపక్షఏవ వివృతః । యథాశ్రుత మూలతో ధర్మివిశేషణతా యాఏవ లాభాత్, (అర్థతఇతి) తాత్పర్యబలతఇత్యర్థః । విరోధి విశేషణం - అనుమితి విరోధి విశేషణం । అవృత్తిత్వే పరస్పరా సామానాధి కరణ్యే చ సాధ్యసాధనయో రిత్యనుషజ్యతే । పక్షతానివేశే ప్రయోజనా భావా దాహ (పక్షపదమితి) పక్షవృత్తిత్వస్య ధర్మివిశేషణత్వే స్వరూపాసిద్ధస్య వ్యభిచారిణోఽ సంగ్రహ ప్రసంగః, హేతౌ పక్షవృత్తిత్వగ్రహే విరోధి త్వేన విరోధివిశేషణేపి బాధ సత్ప్రతిపక్షా తిప్రసంగ వారణశక్య మేవ, ఏవం పక్షవృత్తిత్వే సత్యనుమితి విరోధిసంబంధా వ్యావృత్తిరితి దలద్వ యేన వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిధర్మవత్త్వస్య వివక్షణేచ మణికార మతసిద్ధస్య సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వ రూపాసాధారణ్యాస్యా సంగ్రహః, విశేషణాంతరం ప్రక్షిప్య బాధాదివారణేచ గౌరవమిత్యభిప్రేత్య పూర్వ

[దీ] తథాచ యద్యద్ధర్మిక వృత్తిత్వం హేతోర్జ్ఞాతం యత్తే తత్తత్త్వత్త్రైవా నుమితివిరోధి యద్రూపంతద్వత్త్వ మిత్యర్థః ।

[గ] పక్షోక్తరీతింపరిత్యజ్యపరిష్కారాంతరేణబాధాదికం వారయితుముక్తవ శబ్దద్వయ నిష్కృష్టార్థమాహ (తథాచేతి) (యద్యద్ధర్మీతి) సధర్మితావచ్ఛేదకక హేతుమత్తానిశ్చయకాలీన యాదృశవిశిష్టవిషయక నిశ్చయసామాన్యం స్వసమానకాలీనహేతుమత్తానిశ్చయసమాన ధర్మితావచ్ఛేదకకానుమితి సామాన్య ప్రతిబన్ధకం తాదృశధర్మవత్త్వమిత్యర్థః । సమూహాలంబనాత్మకస్యో దాసీన పదార్థ విషయక నిశ్చయస్యా ప్యనుమతి ప్రతిబన్ధకతయా ఉదాసీన పదార్థవిషయక నిశ్చయసామాన్యస్యాపితద్విపరీతకోటివిష యక సమూహాలంబనాత్మక ప్రకృతానుమితి ప్రతిబన్ధకతయా తత్రాతివ్యాప్తి వారణాయ సామాన్యపదద్వయం । హేతుమత్తా జ్ఞానాసమాన కాలీనవ్యభిచార నిర్ణయస్య వ్యభిచార నిర్ణయ సామాన్యాంతర్గతస్య స్వసమానకాలీన హేతుమత్తాజ్ఞానా ప్రసిద్ధ్యా సంభవః స్యాదితి ప్రథమం కాలీనాన్తం నిశ్చయవిశేషణం । నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకక హేతుమత్తానిశ్చయకాలీన వ్యభిచార నిశ్చయకాలీన హేతుమత్తాజ్ఞాన ధర్మితావచ్ఛేదకా ప్రసిద్ధ్యా తద్దోష తాదవస్థ్యమతో హేతుమత్తాజ్ఞానె సధర్మితా వచ్ఛేదకత్వ విశేషణం । అనుమితి సామాన్యాంతర్గతాయాం స్వసమానకాలీన హేతుమత్తా జ్ఞానా సమాన ధర్మితావచ్ఛేదకక సాధ్యానుమితౌ పే తు తా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నస్య సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వజ్ఞానం నప్రతిబన్ధకం, నిత్యత్వవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగి శబ్దత్వమిత్యాది జ్ఞానదశాయా మయం నిత్యఇత్యాది జ్ఞానెత్వత్త్రావ వివాదాదిత్యసాధారణా వ్యాప్తిరతః సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకకాంతమనుమితి విశేషణం । తథాచ ఇదంత్వాదిధర్మితా వచ్ఛేదకక నిత్యత్వాది వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వరూపానిత్యత్వీయ వ్యతిరేక వ్యాప్తినిశ్చయ విశిష్టస్య తద్ధర్మితా వచ్ఛేదకక శబ్దత్వాదిమత్తా జ్ఞానస్య తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానముద్రయా ప్రతిబంధకత్వేవ ద్విశేషణ విశేష్యభావె వినిగమనా విరహేణ తాదృశ శబ్దత్వాదిమత్తా జ్ఞాన విశిష్టస్య తథావిధ వ్యాప్తినిశ్చయస్యాపి ప్రతిబన్ధకతయా తాదృశ హేతుమ

[గ] త్తాజ్ఞానసమాన ధర్మితావచ్ఛేదకకానుమితిసామాన్యప్రతిబన్ధకత్వం తథావిధాసాధారణ్యనిశ్చయస్యాక్షతమేవే త్యసాధారణ్యాసంగ్రహః। అనుమితిపదం సాధ్యవ్యాప్యో హేతుః సాధ్యవాంశ్చ పక్ష ఇత్యేతాదృశ సమూహాలంబనానుమితిపరం, తేన సాధారణజ్ఞానస్య సాధ్యవత్తాజ్ఞానా ప్రతిబన్ధకత్వేపిన తదసంగ్రహః।

ఏతేనానుమితి విరోధిత్వం యాదృశవిశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వేనానుమితి ప్రతిబన్ధకత్వంతాదృశత్వం, తత్రచావచ్ఛేదకత్వంప్రాగుక్తయుక్త్యా అనతిరిక్తవృత్తిత్వ రూపమేవ వివక్షణీయం, ఏవఞ్చ సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగీ హేతురితి జ్ఞానస్య హేతుమత్తాజ్ఞానాసమాన కాలీనస్య సాధ్యవత్తాజ్ఞానాప్రతిబన్ధకతయా తాదృశ జ్ఞానవిషయస్య నిరుక్తలక్షణానాక్రాంతత్వేన నాసాధారణ్యరూపత్వ ముపపద్యతే। పక్షవృత్తిత్వవిశేషితస్యచ తస్య బాధాదివద్ధర్మివిశేష ఘటిత మూర్తికతయా నియత పక్షధర్మికానుమితి విరోధిత్వమేవ, నతు యత్ర యత్ర హేతుమత్త్వం జ్ఞాయతే తత్తద్ధర్మికానుమితి సామాన్య విరోధిత్వమితి నతథాత్వ సమ్భవతీతి పరాస్తం।

యత్తు హేతుమత్తాజ్ఞానమనివేశ్య తత్తద్ధేతు ధర్మికసాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వ నిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబన్ధకతా, ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకన్తు ధర్మివిశేషవిషయకత్వాద్యఘటితం తత్తద్ధేతుమత్తాజ్ఞానజన్యానుమితిత్వం, అతః శబ్దత్వం నిత్యత్వవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగీతి నిశ్చయసత్త్వే సమాన ధర్మితావచ్ఛేదకక శబ్దత్వవత్తానిశ్చయస్యచాసత్త్వే నిత్యత్వాద్యనుమితేర్నానుపపత్తిః తదానీం హేత్వంతర జ్ఞానేనైవానుమితిజననాత్, తస్యాశ్చ శబ్దత్వధర్మికతాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వ నిశ్చయాప్రతిబధ్యత్వాత్। ఏవంచ పక్షవృత్తిత్వావిశేషితం నిరుక్తరూపమేవాసాధారణ్యం। లక్షణే అనుమితిపదస్య ప్రకృతహేతుకానుమితిపరతయా ప్రకృతహేతుకానుమితి సామాన్యవిరోధిత్వస్యచానతిరిక్తవృత్తిత్వరూపావచ్ఛేదకత్వ ఘటితస్యాపి తత్రసత్త్వేన తదసంగ్రహః ప్రసక్తఇతి సమాధానం। తన్న, శబ్దత్వాది ధర్మికతాదృశప్రతియోగిత్వ నిశ్చయస్య శబ్దత్వాది హేతుమత్తాధీజన్యానుమితిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిప్రతి బన్ధకత్వే

[దీ] సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వంతు తథా । బాధప్రతి రోధాతు ధర్మివిశేషితత్వాన్న తాదృశౌ । సర్వం సాధ్యాభావవ త్తద్వ్యాప్య వద్వేత్యాదికంచ సాధ్యవత్త్వ గ్రహ విరోధిత్వేన సామానాధికరణ్య గ్రహ విరోధి ।

[గ] తాదృశనిశ్చయసహకృతశబ్దత్వాది ప్రకారకనిశ్చయదశాయాం తత్స మాన ధర్మితావచ్ఛేదకక శాబ్దబోధాద్యాపత్తే రన్యహేతుక తాదృశా నుమిత్యాపత్తేశ్చ దుర్వారత్వాత్ ।.

నచాన్యహేతుకాపి సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకక తద్వత్తా జ్ఞాన కాలీనానుమితి స్తద్వత్తాజ్ఞానజన్యైవేతి నతదాపత్తిసంభవ ఇతి వాచ్యం, వ్యాప్యత్వానవచ్ఛిన్న హేతు ప్రకారతా శాలిజ్ఞానస్యానుమితి జనకత్వే మానాభావాత్, అన్యలింగక పరామర్శ ఘటిత సామగ్ర్యాం తద్ధర్మిక తాదృశ నిశ్చయాభావస్యానం తర్భావేన తద్బలాదాపత్తేః కథామాత్రేణ వారయితు మశక్యత్వాచ్చ ।

ఏతేన సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకక తద్వత్తాజ్ఞానానంతరోత్పత్తిక త్వ నివేశేపి ననిస్తార ఇత్యలమత్యావేశేనైతన్నయె । పక్షవృత్తిత్వా విశే షిత హేతునిష్ఠ సాధ్యాభావీయాన్వయ వ్యాప్తిర ప్యసాధారణమేవేతి న తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యవధేయం ।

తథా – నిరుక్తానుమితి సామాన్యవిరోధి । ధర్మివిశేషితత్వాత్ – ధర్మివిశేష ఘటితత్వాత్ । నతాదృశౌ – నతాదృశానుమితి సామాన్య విరోధినా । నన్వేవమపి సర్వమాకాశవ త్ప్రమేయత్వా దిత్యాది స్థలీయ బాధప్రతిరోధయో రతివ్యాప్తిః, సర్వమాకాశా భావవదిత్యాది నిశ్చయె క్వచిదప్యాకాశా ద్యనుమితే రనుదయాత్ । అనుభవానురోధేనా సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకక జ్ఞానేపి తత్ప్రతిబంధకత్వ కల్పనా త్తయో రనుమితి సా మాన్య విరోధిత్వా దిత్యతఆహ (సర్వమితి) ఇత్యాదికం – ఇత్యాకారక జ్ఞానవిషయ బాధాదికం । అగ్రిమవిరోధి పదద్వయస్యప్రతిబన్ధకపరతయా 'ఇత్యాదిక'మిత్యస్య ఇత్యాకారక జ్ఞానమిత్యేవవార్థః । (సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధీతి) సాధ్య సామానాధి కరణ్యస్య సాధ్యవత్త్వ ఘటితత్వాదితి

[దీ] సాధ్యానుమితిసామాన్యావిరోధిత్వంవావిశేషణం ।

[గ] శేషః।తథాచ అవిరోధ్యం తేనైవతద్వారణమితిభావః। నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకక జ్ఞానస్య బాధాద్య ప్రతిబధ్యత్వే సాధ్యసామానాధికరణ్య జ్ఞానస్య సాధ్యాంశే నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకకతయా తదవిరోధిత్వ ముక్తబాధాదే రక్షతమెవె త్యాశయెనాహ (అనుమితీతి) వ్యభిచారస్యాపి ప్రకృత సాధ్య హేతుకానుమితి విరోధిత్వాత్ (సామాన్యేతి) తథాచ తస్యాన్య హేతుకానుమి త్యవిరోధిత్వాన్న తదసంగ్రహః । ఉక్తబాధాదేశ్చ సర్వ హేతుకానుమితి విరోధిత్వాత్తద్వారణమితి భావః ।

ఇదంత్వవధేయం, సర్వమాకాశాభావ వదిత్యాది జ్ఞానస్యా సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకకానుమితి విరోధిత్వే మానాభావః, తాదృశజ్ఞానకాలె ఇదమపి సర్వాంతర్గత మిత్యాది జ్ఞానసత్త్వఏవ ఇదమాకాశవ దిత్యాద్యను మిత్యనుదయాత్ । తత్రచ తాదృశ జ్ఞానస్యైవ గ్రాహ్యా భావా వచ్ఛేదక ధర్మాదర్శన విధయా తాదృశానుమిత్యభావ నిర్వాహకత్వాత్। తథాచ తాదృశ బాధబుద్ధే ర్నిరుక్తానుమితి సామాన్య విరోధిత్వా భావాదెవ నాతివ్యాప్తిశంకేతి ।

వస్తుతస్తు తద్ధర్మితా వచ్ఛేదకకబుద్ధౌ తత్సామానాధికరణ్యమాత్రేణ గ్రాహ్యాభావావగాహి బుద్ధే రప్రతిబన్ధకతయా గ్రాహ్యాభావాంశే తద్ధర్మితా వచ్ఛేదక వ్యాపకతావగాహిత్వమెవతంత్రం, తథాచగ్రాహ్యాభావె తద్ధర్మ వ్యాపకతా నిశ్చయస్య తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాంశే గ్రాహ్యాభావాప్రకారకస్యాపి తద్ధర్మధర్మితా వచ్ఛేదకకగ్రహ ప్రతిబన్ధకత్వం। తద్ధర్మ వ్యాపకతాచ తద్ధర్మ సమానాధి కరణాభావా ప్రతియోగిత్వం । తజ్జ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వే వృత్తిమత్త్వంతాభావా ప్రతియోగిత్వజ్ఞానమపితథా, సామాన్య ఘటిత విశేషాభావ గ్రహస్య యత్ర ప్రతిబన్ధకత్వం తత్రతత్సామాన్యా భావస్యాపి తథాత్వానుభవాత్। సర్వమాకాశాభావవదితి బుద్ధేశ్చాకాశాభావె వృత్తిమత్త్వంతాభావా ప్రతియోగిత్వం విషయః। సఏవ బాధస్తాదృశానుమితి సామాన్యవిరోధీతి ।

[మూ] తేనైవ రూపేణ జ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వాత్ । పరస్య తథైవ ప్రాదుర్భావాచ్చ । లక్షణానురోధేన ప్రత్యేకమేవ హేత్వాభాసత్వం ।

[దీ] (తేనైవేతి) తేన-అనుమితి విరోధినా విపక్ష వృత్తిత్వాదినా । ఏవ కారేణానుగమకం రూపం వ్యవచ్ఛిద్య తస్య హేత్వాభాసతావచ్ఛేదకత్వం నిరస్యతి (లక్షణానురోధేనేతి)

[గ] మూలస్థేన "తేన" త్యనేన సంశయ ప్రయోజకయో ర్విభాజకీభూత సపక్షవృత్తిత్వ విపక్షవ్యావృత్తత్వ ఘటితసాధారణ్యా సాధారణ్యయోః పరామర్శే ఽసంగతిః, సపక్షవృత్తిత్వాద్యంశ జ్ఞానస్యానుమి త్యవిరోధితయా తద్ఘటితస్య హేత్వాభాసతా విరహాదితి తస్యానుమితి విరోధితయా ప్రక్రాంత విపక్షవృత్తిత్వా ద్యంశమాత్ర పరామర్శకతామాహ (తేనేతి) విపక్ష వృత్తిత్వత్వాదినా అప్రక్రాంతత్వా త్ప్రక్రాంతతా లాభాయ "అనుమితి విరోధినే" త్యుక్తం। అనుమితివిరోధిత్వా వచ్ఛిన్నస్యా నుమిత్య విరోధిత్వా త్తత్పదస్య విపక్షవృత్తిత్వా ద్యవచ్ఛిన్న పరత్వ మావశ్యకమితి తల్లాభాయ (విపక్షవృత్తిత్వాదినేతి) విపక్షవృత్తిత్వత్వా ద్యవచ్ఛిన్నేనే త్యర్థః। "తేనైవే" త్యేవకారస్య విభాజక ధర్మస్యానుమితి ప్రతిబంధక జ్ఞాన ప్రకారత్వ వ్యవచ్ఛేద పరత్వే ఽసంగతిః, తాదృశ జ్ఞాన ప్రకారీ భూత విపక్షవృత్తిత్వాదె రేవానుగత ధర్మ ప్రకారేణ విభాజకత్వాత్। ఏవం "ప్రత్యేకమేవే" త్యేవకారస్యాపి విభాజకధర్మస్య హేత్వాభాసతా వ్యవచ్ఛేద పరత్వం నుపపద్యతే, అతోఽనుమితి విరోధిత్వాది రూపానుగమక విభాజకతా వచ్ఛేదక ధర్మస్య ప్రతిబంధక జ్ఞానప్రకారతా వచ్ఛేదకత్వ హేత్వాభాసపద ప్రతిపాద్యతా వచ్ఛేదకత్వవ్యవచ్ఛేదపరతయా ఏవకారద్వయం వ్యాచష్టె (ఏవకారేణేతి) ప్రథమైవకారేణేత్యర్థః । వ్యవచ్ఛిద్య - ప్రతిబంధక జ్ఞాన ప్రకారతా వచ్ఛేదకత్వ వ్యవచ్ఛేద వత్తయా ప్రతిపాద్య। మూలె హేత్వాభాసస్యేతి పూరణీయం। ఏవంచ "ప్రత్యేకమేవే"తి మూలస్యవిపక్షవృత్తిత్వత్వాది ప్రత్యేకమాత్రవృత్తిరూపావచ్ఛిన్నస్యైవేత్యర్థః। "తేనాసాధారణస్యే"త్యాది మూలస్యానుమితివిరోధితా

[మ] యద్వా సాధ్యవన్మాత్రె వృత్త్యన్యత్వే సతి సాధ్యాభావవన్మాత్ర
వృత్త్యన్యత్వం, తేనా సాధారణ్యస్యసాధ్యతదభావోపస్థాపకతయా
దూషకత్వ పక్షే పినా వ్యాప్తిః ।

[దీ] తేన- అనుమితివిరోధిత్వ ఘటితలక్షణకరణేన । అసాధారణ్యస్య
సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయా దూషణత్వ పక్షేనావ్యాప్తిః । ఇతరథా
పునరవ్యాప్తిరేవ ।

[గ] ఘటితలక్షణం పరిత్యజ్యలక్షణాంతర కరణేనా సాధారణస్యసాధ్యతద
భావోపస్థాపకతయా సంశాయకతయా దూషకత్వ పక్షేనా వ్యాప్తి రిత్య
ర్థకత్వేఽసంగతిః, సంభవత్సంశయ ప్రయోజకతాకసాధ్యతదభావసహచరి
తాభావ ప్రతియోగిత్వరూపా సాధారణ్యస్య సద్ధేతుసాధారణతా ప్రయు
క్తదోష త్వా సంభవ దోషైనైవానుమితి విరోధితా ఘటితలక్షణస్యావతా
రితత్వాత్ ।"తేనే"త్యస్యసంశాయకతాఘటితలక్షణపరిత్యాగపూర్వకాపర
లక్షణద్వయకరణస్యా సాధారణ సంగ్రహప్రయోజకత్వార్థకత్వం, "సాధ్య
తదభావో పస్థాపకతయే"త్యస్యచ సత్ప్రతిపక్షోత్థాపకతయే త్యర్థకత్వమపి
నసాధు, అసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షో పస్థాపకతామతే సాధ్యవ్యాపకీభూ
తాభావ ప్రతియోగిత్వస్యైవా సాధారణ్యతయా తస్య వ్యాప్తిగ్రహవిరో
ధితయా విరుద్ధాది సంకీర్ణ సాధారణానురోధేన వ్యాప్తిగ్రహ ద్వయ
విరోధితా పరతయా వ్యాఖ్యేయస్యా వ్యవహితలక్షణస్య తత్రావ్యాప్తేరా
వశ్యకత్వాత్, అతస్తత్పదం మధ్యమలక్షణమాత్ర పరతయా వ్యాచష్టే
(తేనేతి) అసాధారణ్యస్య సంశాయకతాపక్షే ప్రథమలక్షణస్యైవ సాధు
తా నతు మధ్యమస్య, సంశయ ప్రయోజకస్య నిశ్చితసాధ్య తదభావవ
ద్వ్యావృత్తత్వాదే రనుమిత్య విరోధిత్వా దిత్యుపష్టంభా సంగతి భయేన
"సాధ్యతదభావోపస్థాపకతయే" త్యస్య సంశాయకతయేత్యర్థం పరిత్యజ్యా
ర్థాంతరమాహ (సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకయేతి) ఇతరలక్షణయో స్తన్మతేఽ
సాధారణా వ్యాప్తిసత్త్వ ఏవోపష్టంభ సంగతే రుపష్టంభకతాం స్ఫుటీ
కర్తుం తత్పూరయతి (ఇతరథాపునరితి) ఇతర లక్షణయో స్త్విత్యర్థః ।
(అవ్యాప్తిరేవేతి) సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయా దూషణత్వపక్ష ఇత్యను

[మ] నచైవ మ్యాధిక్యే విభాగ వ్యాఘాతః । స్వరూపసతానుగతరూపేణ త్రయాణా మేకీకృత్య మహర్షిణా విభాగకరణాత్ ।

నచైవం సాధ్యాభావ జ్ఞాపకత్వేన బాధ ప్రకరణ సమయో స్తదజ్ఞాపకత్వేనాన్యేషాముపసంగ్రహః కుతో నకృతఇతి వాచ్యం । స్వతంత్రేచ్ఛస్య నియోగపర్యనుయోగా నర్హత్వాత్ ।

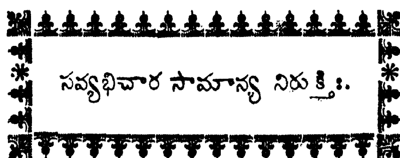
ఇతి తత్వచింతామణౌ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః ।

[దీ] సాధ్యాభావ జ్ఞాపకత్వేన-సాక్షా త్సాధ్యవత్తానుమితివిరోధిత్వేన

ఇతి దీధితౌ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః ।

[గ] పఠ్యతే । యథాశ్రుతంసాధ్యాభావజ్ఞాపకత్వం నబాధసాధారణం,అత స్తదర్థం వ్యాచష్టే (సాధ్యాభావేతి) వ్యభిచారాది వ్యావృత్తస్య కారణీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ రూప ప్రతిబన్ధకతా ఘటితస్య విరోధిత్వస్య విరోధిపదార్థతా లాభాయ (సాక్షాదితి.)

ఇతి శ్రీమహా మహోపాధ్యాయ శ్రీగదాధర భట్టాచార్య విరచితా

The Conjeeveram Oriental Literary Institution.

NYAYARATHNAVALI — 2.

A COLLECTION OF

SADHARANA, ASADHARANA, ANUPASAMHARI, And VIRODHA, GRANDHAS.

BY

GADADHARA BHATTACHARYA.

With

MANI AND DIDHITHI.

OF

Gangesopadhyaya and Raghunatha Siromani

Edited By

P. B. ANANTHA CHARIAR

Sanskrit Pandit.

Printed at the

SRI SUDARSANA PRESS,

CONJEEVERAM.

న్యాయ రత్నావళీ-౨.

మహామహోపాధ్యాయ శ్రీగదాధరభట్టాచార్య విరచిత

సాధారణాసాధారణానుపసంహారి విరోధ గ్రంథాః,

మణి దీధితిభ్యాం సహ

శ్రీకాంచీ ప్రతివాదిభయఙ్కరంఅనంతాచార్యేణపరిశోధితాః

శ్రీకాంచీ శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షర శాలాయాం

అముద్ర్యంత.

1900

Price Re - 1.

ఇదానీమేతన్మూల్యం-౧-౦-౦.

శ్రీః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

తత్త్వచింతామణౌ సాధారణ గ్రంథః.

తత్ర సాధారణత్వం నసాధ్యాభావ వద్గామిత్వం, సర్వ మని త్యం ప్రమేయత్వా దిత్యనుప సంహార్యే భూర్వ్యాత్వా గంధవత్త్వా

దీ ధి తి ః.

'సర్వ మనిత్య' మిత్యాది సంప్రదాయ మనురుధ్యోక్తం। అతఏవతావగ్రెఽంత భావయిష్యతి (నాపీతి) నిశ్చితె సాధ్యవతి సాధ్యవద్భిన్నేచ వర్తమానత్వ మిత్యర్థః।

గదాధరీయ సాధారణ గ్రంథః.

సర్వమనిత్యం ప్రమెయత్వా దిత్యాదె స్వమతె సాధారణత్వా త్తతాని తివ్యాప్తి పరిదర్శనా సంగతెరాహ (సంప్రదాయెతి) తన్మతె నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వృత్తెరెవసాధారణతయా ఉక్తహెతోర నుప సంహార్యత్వా సాధారణత్వ దశాయామలక్ష్యత్వమెవెతి భావః। నను మ ణికారమతె వాస్తవ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిరెవ సాధారణ ఇత్యేవ కుతో వధారితమిత్యత ఆహ (అతఏవెతి) స్వమతె తస్య లక్ష్యత్వాదెవెత్యర్థః। అగ్రె- సిద్ధాంతగ్రంథే। నిశ్చితసాధ్యవ త్తదన్యవృత్తిత్వ మిత్యత్ర తత్పద స్య పరిక్రాంత నిశ్చిత సాధ్యవ త్పరామర్శ కత్వే సాధ్యసంశయ విషయీ భూతపక్షే సపక్షేచ వర్తమానె సద్ధేతా వతిప్రసంగ ఇత్యతః తస్య సాధ్య వన్మాత్ర పరతాం స్పష్టయితుం వ్యాచష్టె (నిశ్చితఇతి) సాధ్యాది మత్తయా నిశ్చిత ఇత్యర్థః। ఏతచ్చ సాధ్యవద్భిన్నె ష్వన్వేతి। అన్యథా నిశ్చితసాధ్య వతీతి సమాసెన లిఖనస్య పరిత్యాగె బీజాభావాత్।

[ఘ] దిత్యసాధారణే సంయోగాదిసాధ్యక దిత్యత్వేచాతివ్యాప్తేః। అత ఏవ న సాధ్యవదన్యవృత్తిత్వం। నాపినిశ్చితసాధ్యవదన్యవృత్తిత్వం, సాధ్యవదన్య వృత్తిత్వస్య దూషకత్వేన శేషవైయర్థ్యాత్। అత ఏవాహ ముక్తేనాయ మనైకాంతిక ఇత్యేవోద్భావ్యతే, తత ఏవ వాది నివృత్తేశ్చ, నతుసపక్షగతత్వమపి।

[గ] నచానుపసంహార్యాసాధారణయో రతివ్యాప్తేః సాధ్యవతి తద్విశేషణేనైవ వారణాత్ సాధ్యవద్భిన్నేత్యస్య విశేషణత్వ మప్రయోజక మేవేతి వాచ్యం। సాధ్యవదన్యత్వ సంశయ విషయ వృత్తిత్వజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వాత్ స్వరూప సత్తన్నిశ్చయ ఘటితస్యైవ దోషత్వ మిత్యభిప్రాయేణ తదుపాదానాత్। సాధ్యవతి తద్విశేషణదానంచ శబ్దోఽనిత్యః శబ్దాకాశాన్యతరత్వా దిత్యాదౌ అనవగత సాధ్యసహచారకత్వే సతి అవగతసాధ్యాభావ సహచారతయా విరుద్ధత్వమేవ, నతు సాధారణత్వ మితిమతాభిప్రాయేణ తద్వారణాయ। ఉభయత్ర వికల్పేన తాదృశవిశేషణం ప్రక్షిప్య లక్షణద్వయం కరణీయ మిత్యభిప్రాయేణేతితు పునరయుక్తం, తథాసతి సపక్ష విపక్షగతత్వ రూపాగ్రిమ లక్షణే సపక్షత్వ విపక్షత్వోభయ శరీరే నిశ్చయాంశ పరిత్యాగ ఏవ పునరుక్తిపరిహార సంభవాత్ సపక్షత్వ మాత్రస్య తద్గర్భతా నిరాకరణా సంగతేః। మూలే "ఇత్యేవోద్భావ్యతే" ఇత్యత్ర ఇతీత్యనంతరం 'రీత్యావిపక్ష వృత్తిత్వ'మితి పూరణీయం, అయం గోళకేనానైకాంతికో వహ్నిరిత్యత్ర సాధ్యవదన్యాధేయత్వ మనైకాంతిక పదార్థః, తత్రైవ తృతీయాంతార్థయో గోళకనిరూపితత్వాదిరన్వయో బోధ్యః। నను తన్మాత్రోద్భావనాన్న వాది నివృత్తిరితి నతన్మాత్రం దోష ఇత్యాశంకాం నిరాకరోతి (తత ఏవేతి) ఏవకార వ్యవచ్ఛేద్యం స్పష్టయతి (నత్వితి) (సపక్షగతత్వమపీతి) ఉద్భావ్యత ఇత్యనుషజ్యతే। అనుపసంహార్యే సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా దిత్యాదౌ నిశ్చిత సాధ్యవదన్య వృత్తిత్వ దశాసత్త్వాత్ సపక్షగతత్వ మాత్రస్య నతద్వ్యావర్తకతా, అతస్సపక్షగతత్వ నిశ్చితత్వరూప సాధ్యవదన్యవిశేషణయో రన్యతర సార్థక్య శంకాపరత్వ 'మనుపసంహార్య' ఇతి మూలస్య స్ఫుటయితుం నిశ్చయాఘటిత

[మ] అనుపసంహార్యో వ్యాప్త్యగ్రహాత్ తస్యైవ తద్విశేషత్వాపత్తిరితి చేత్ । వ్యాపకాభావాదతిమధికం, కాలాంతరత్వాభావాత్ । నాపి సపక్షవిపక్షగామిత్వం, వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ । విరుద్ధో వ్యాపకత్వ ఇతి చేన్న, విపక్షగామిత్వస్యైవ దూషకత్వేన తస్యాప్యేతదంతర్భావాత్ । అథ పక్షాన్యసాధ్యవత్త్రదన్యవృత్తిత్వం సాధారణత్వం, తేనసర్వమనిత్యం మేయత్వాదిత్యనుపసంహార్యే నాతిప్రసంగః । నచ వ్యర్థవిశేషణతా, ఘటోఽనిత్యో ఘటాకాశోభయవృత్తిద్విత్వాశ్రయత్వాదిత్యనుపసంహార్యస్య విరుద్ధస్యానైకాంతికభిన్నస్య వ్యావచ్ఛేద్యత్వాదితి చేన్న ;

[దీ] (అనుపసంహార్యఇతి) సాధ్యవదన్యవృత్తిత్వాంశస్యతత్రాపి సత్త్వాదితిభావః (నాపీతి) ఇహసపక్షత్వం ననిశ్చయగర్భమతో నాభేదః (ఘటఇత్యాది) ఇత్యస్యవిరుద్ధస్య, అనుపసంహార్యస్య ప్రసిద్ధస్యచ, విరుద్ధాంతరస్య వ్యవచ్ఛేద్యత్వాదిత్యర్థః ।

[గ] సాధ్యవదన్యవృత్తిత్వస్యతత్సాధారణ్యమాహద్ధీధితౌ (సాధ్యవదస్యేతి) తత్రాపి-అనుపసంహార్యేపి (ననిశ్చయగర్భమితి) ననిశ్చితసాధ్యవద్వృత్తిత్వరూపం, అపితు సాధ్యవద్వృత్తిత్వరూపమేవేత్యర్థః (నాభేద ఇతి) ననిశ్చితసాధ్యవదిత్యాద్యుక్తలక్షణాభేద ఇత్యర్థః । ఘటోఽనిత్యః ఘటాకాశోభయవృత్తిద్విత్వాశ్రయత్వాదిత్యస్య కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నపక్షకత్వాభావేనానుపసంహార్యత్వాభావాది "త్యనుపసంహార్యే"తి మూలాసంగతిమాశంక్యాంతరా పూరయతి (ఇత్యస్య విరుద్ధస్యేతి) విరుద్ధత్వంచాస్యానవగతసాధ్యసహచారకత్వేసతి అవగతసాధ్యాభావసహచారో విరుద్ధఇతిమతేన। అనుపసంహార్యస్య విశిష్యానభిధానాత్కస్యేత్యాకాంక్షాయామాహ (ప్రసిద్ధస్యేతి) సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యాదేరిత్యర్థః। "విరుద్ధస్యే" త్యస్యవిరుద్ధసామాన్యపరత్వే దర్శితద్విత్వాశ్రయత్వరూపవిరుద్ధహేతోః పృథగుపాదానానుపపత్తేరయం గౌరశ్వత్వాదిత్యాది సకలవాదిసిద్ధవిరుద్ధపరతయా తద్వ్యాచష్టే (విరుద్ధాంతరస్యేతి

[మ] దూషకతా ప్రయోజక రూప భేదమంతరేణ భేదస్యైవా నుప
పత్తేః । సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వేసతి సర్వసాధ్యవదన్య వృత్తిత్వ మి
త్యపిన, వ్యర్థ విశేషణత్వాత్; ఏకవ్యక్తిసాధ్యకేతదభావాచ్చ। ఏతేన
హేత్వాభాసాంతర వ్యవచ్ఛేదకం లక్షణాంతరేఽపి విశేషణం వ్యర్థ
మితి । ఉచ్యతే-విపక్షవృత్తిత్వం సాధారణత్వం ।

[దీ] అన్వయతో వ్యతిరేకతశ్చ సహచారా గ్రహదశాయా మీదృ
శం ద్విత్వ మనుప సంహారీతి మతేనేదమిత్యపి కశ్చిత్। (విపక్షేతి)
అత్ర విపక్షత్వం సాధ్యాభావవత్త్వం, అనుపదమేవ 'వస్తుగత్యా
సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వేన సాధారణః' ఇతి మూల ఏవ స్ఫుటతర
మభిధానాత్, నతు నిశ్చయగర్భం- తజ్జ్ఞానస్యా ప్రతిబన్ధకత్వాత్ ।

[గ] తాదృశద్విత్వరూపవిరుద్ధస్యపక్షాతిరిక్తసాధ్యవద్వృత్తిత్వరూప సము
దాయ విశేషణేన, విరుద్ధాంతరస్య పక్షాన్యత్వ మసంతర్భావ్యాపి సాధ్య
వద్వృత్తిత్వ విశేషణేన, వ్యావృత్తిరితి ప్రదర్శనాయ భేదేనోపాదాన
మితిభావః । కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న పక్షకత్వం నానుపసంహారిత్వం
కింత్వప్రతీత వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచారకత్వమితిమతే కథితద్విత్వ మ
నుప సంహార్యేవేతి తన్మతమవలంబ్య యథాశ్రుతమూల ముపపాదయతో
మతమాహ (అన్వయతఇతి) సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వాంశవ్యావర్త్యస్య విరుద్ధ
స్యైవ పక్షాన్య వృత్తిత్వాంశ వ్యావర్త్యస్య సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా
దిత్యా ద్యనుపసంహార్యస్యా ప్యుపాదా నౌచిత్యా దనుపసంహార్య విశేష
స్య ఉపాదానంనిర్బీజమిత్యస్వరససూచనాయ (కశ్చిదితి) సిద్ధాంతలక్షణే వి
పక్షపదస్య నిశ్చిత సాధ్యాభావవదర్థకతా భ్రమం నిరాకరోతి (అత్రేతి)
నిశ్చయాంశానివేశేమూలస్యాపి సంమతిమాదర్శయతి (అనుపదమేవేతి)
స్ఫుటతర మభిధానాత్ – వాస్తవ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వస్య సాధారణ్యా
రూపతా స్ఫుటీకరణాత్। నతు నిశ్చయగర్భం-విపక్షత్వంసంభవ దుక్తిక
మపీతి శేషః। తజ్జ్ఞానస్య-నిశ్చయాంశజ్ఞానస్య। అప్రతిబన్ధకత్వాత్-వ్యాప్తి
జ్ఞానా ప్రతిబన్ధకత్వాత్. వ్యాప్తేర్నిశ్చిత సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వా ఘటి
తత్వాదితి భావః ।

[౫] నను నిశ్చయాంశే జ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వేపి స్వరూప సత్సాధ్యాభావ నిశ్చయ విషయ ధర్మి వృత్తిత్వ జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకతయా తాదృశధర్మివృత్తిత్వం సాధారణ్య రూపహేత్వా భాసోభవేత్।

నచనిశ్చయఘటితస్య విశిష్టస్యప్రతిబంధకజ్ఞానావిషయత్వేనసామాన్యలక్షణానాక్రాంతతయా నహేత్వా భాసతేతివాచ్యం, మణికారోక్తదోష సామాన్య లక్షణస్య యథాశ్రుతార్థపరతాయా అనైవపరిత్యాగాత్ తత్పరిత్యాగే కథంచిదే తత్సాధారణ్యస్యాపి సంభవాత్।

వస్తుతస్తు సాధ్యాభావ నిశ్చయ విషయీభూతాయో గోళకాది రూప ధర్మివృత్తిత్వస్యాయో గోళకాది వృత్తిత్వత్వేనైవ రూపేణ దోషతా, తద్రూప విశిష్ట విషయకస్య జ్ఞానస్యాయో గోళకాది ధర్మిక సాధ్యాభావ నిశ్చయవిశిష్టత్వేన ప్రతిబంధకత్వాత్, తథాచ సాధ్యాభావ నిశ్చయ విషయ వృత్తిత్వత్వేన జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వేపి నక్షతిః, తేన రూపేణ దోషత్వా నభ్యుపగమాత్।

నచాయో గోళకవృత్తితాజ్ఞానస్యోక్తనిశ్చయవిశిష్టత్వేనప్రతిబంధకత్వేపితద్విషయకత్వస్య ప్రతిబంధకతా శూన్యతాదృశ నిశ్చయా విశిష్ట జ్ఞానసాధారణతయానానతిరిక్తవృత్తిత్వరూపం ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకత్వమితి నహేత్వాభాస సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వమితి వాచ్యం, సామానాధికరణ్య సంబంధేన యస్య యస్య యాదృశ ప్రతిబంధకతా నచ్ఛేదకత్వం తత్తదవచ్ఛేదక విశిష్టస్య యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వస్య ప్రతిబంధకతా నతిరిక్త వృత్తిత్వమితి వివక్షయా సామాన్య లక్షణస్య ఉక్త సాధారణ సాధారణ్య సంభవాత్, బాధాది బుద్ధిప్రతిబన్ధకతాయా మప్రామాణ్యాగ్రహాభావఏవ సామానాధికరణ్య సంబంధేనావచ్ఛేదకః ప్రసిద్ధఇతి।

నచైవం తుల్యయుక్త్యా హేతుమత్తా జ్ఞానవిషయధర్మివృత్తి సాధ్యాభావాదికమపి తథాస్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్।

అత్రైవం మహానసాదౌ వహ్న్యభావ భ్రమదశాయాంహ్రదాదౌ ధూమాది భ్రమ దశాయాంచ తాదృశ భ్రమవిషయే ధూమ వహ్న్యభావాదేర్వృత్తే ర్వహ్న్యాది సాధ్యక ధూమాదే స్సాధారణ్యంస్యాదితిచే త్తదపీష్ట మేవ।

[౫] నచైవం సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతాపత్తిరూప విరోధః, ఉక్తరూపేణ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వరూప విశిష్టవిషయక జ్ఞానస్యాపి ప్రతిబంధకతయా తాదృశ విశిష్ట విషయస్యాపి ప్రతిబంధకజ్ఞానవిషయత్వేన నిత్యదోషతయా తదవిరోధాత్, సద్ధేతు నిష్ఠ సాధ్యాభావ భ్రమవిషయ వృత్తిత్వాది రూపస్యాపి తస్యానిత్య దోషతాయా ఏవాభ్యుపగమాత్ ।

నచైవం సద్ధేతౌ పక్షతావచ్ఛేదకాది భ్రమవిషయ వృత్తి సాధ్యాభావాదికమపి బాధస్స్యాత్, అవిశేషాదితి వాచ్యం। ప్రతిబంధక ప్రమా విషయస్యైవ దోషత్వోపగమాత్తాదృశ సాధ్యాభావాది విషయక ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానస్య పక్షతావచ్ఛేదకాద్యంశే భ్రమత్వ నియమాత్, ప్రకృతేచ జ్ఞానద్వయస్యాపి మిలితస్య ప్రతిబంధకతయా ఏకజ్ఞానస్య భ్రమత్వేపి ప్రమాత్మకాపరజ్ఞాన విషయస్య దోషతా సంభవాత్ । అతఏవ సద్ధేతౌ పక్షవృత్తిసాధ్యాభావ వ్యాప్యస్యాప్రసిద్ధావపి ప్రసిద్ధస్య పక్షవృత్తిత్వాది భ్రమవిషయ నిష్ఠ సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాదే స్సత్ప్రతిపక్షతయా తస్యానిత్యదోషత్వమపి, తయోస్సమాన ధర్మిక సాధ్యాభావవత్తాగ్రహ హేతుమత్తాగ్రహయో ర్వ్యాప్తిబుద్ధావివ మిలితయోరేకధర్మిక సాధ్యాభావవ్యాప్తి పక్షధర్మతా బుద్ధ్యోరనుమితౌ విరోధిత్వాత్ ।

నచైవం విరోధి వ్యాప్త్యాదే రజ్ఞాయమానతా దశాయామపి సద్ధేతో ర్దుష్టత్వాపత్తిరితి వాచ్యం, జ్ఞానద్వయస్య యత్ర ప్రతిబంధకతా తత్ర ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానాధికరణ కాలావచ్ఛిన్నస్యైవ విషయస్య దోషత్వాత్ ।

(నచ జ్ఞానాంతర విశిష్టస్య తాదృశ విశిష్ట జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వే తాదృశ విశిష్ట విషయకత్వస్య ప్రతిబంధకతా తిరిక్త వృత్తిత్వాన్న దోష సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వమితి వాచ్యం । సామాన్యలక్షణే స్వరూప సంబంధ రూపావచ్ఛేదకత్వస్యైవ నివేశనీయత్వాత్, ఏకదేశా తివ్యాప్తై యాదృశ విశిష్ట విషయతా సామాన్యం ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకమితి వివక్షయైవ వారణ సంభవాత్ । ఇతి క్వచిత్పుస్తకేఽధిక పాఠః)

[డీ] నచ వస్తుతో యత్ర తన్నిశ్చయ స్తత్స్వవృత్తిత్వ జ్ఞానం ప్రతిబంధకం, రూపాంతరేణ సాధ్యాభావ వత్తయా నిశ్చితే రూపాన్తరేణ హేతుజ్ఞానస్యాప్రతిబంధాత్। నచైకేన రూపేణ తత్త్థా, గౌరవాత్, హేతుసాధ్యాభావయోః సామానాధికరణ్యాస్ఫురణే సావిరోధాత్,

---

[గ] నచ నిత్యదోషస్య బాధాదే స్సర్వదా దోషతయా తదనిర్వాహకమేన ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానాధికరణకాలా వచ్ఛిన్నత్వస్య సామాన్య లక్షణే అనివేశ్యతయా అనిత్యానామపి దోషాణాం సర్వదా దోషతా దుర్వారైవేతి వాచ్యం, యాదృశ జ్ఞానాంతర విశిష్టత్వేన యాదృశ విశిష్ట జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతా తాదృశజ్ఞాన సహిత తాదృశవిశిష్ట జ్ఞానానధికరణ క్షణవృత్తిత్వ విశిష్ట తాదృశవిశిష్ట పర్యాప్త విషయతా విరహ విశిష్టత్వే సతి యాదృశవిశిష్ట నిరూపిత విషయితా సామాన్య మనుమితి ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకం తాదృశ విశిష్టత్వస్య సామాన్య లక్షణతయా, నిత్యదోషేచ విశేష్యభూత నిరుక్తవిషయతా విరహేణ తాదృశ జ్ఞానా నధికరణ క్షణవృత్తిత్వ విశిష్ట తాదృశ విషయతావిరహస్య సర్వదైవ సత్త్వేన, అనిత్య దోషేచ ప్రతిబంధక జ్ఞానదశాయామేవ తాదృశ క్షణవృత్తిత్వ రూపవిశేషణ విరహేణ తాదృశ విరహస్య సత్త్వేన సామంజస్యాదితిమిశ్రానుయాయినా మాశంకాం నిరాకర్తుం సాధారణస్థలే జ్ఞానద్వయ ప్రతిబంధకతాం ఖండయతి (నచేతి) నవేత్యర్థః (రూపాంతరేణేతి) ద్రవ్యం ధూమాభావవత్ అయోగోళకం వహ్నిమదిత్యాదిజ్ఞానే వహ్నిర్ధూమ వ్యాప్య ఇతి జ్ఞానోత్పత్తే రిత్యర్థః। తద్రూపావచ్ఛేదేన సాధ్యాభావ నిశ్చయ సహితం తద్రూపా వచ్ఛిన్న విశేష్యక హేతుమత్తా జ్ఞానం ప్రతిబంధక మిత్యుక్తౌ నాయం దోషఇతి శంకతే (నచైకేతి) (గౌరవాదితి) విశిష్టజ్ఞానత్వేనప్రతిబంధకత్వాపేక్షయే త్యాదిః। నను జ్ఞానద్వయకాలేపి ఫలానుత్పత్త్యా తన్నిర్వాహాయ దర్శిత రూపేణ ప్రతిబంధకతాయా అవశ్యకత్వే గౌరవ మకించిత్కర మేవానన్యగతికత్వా దిత్యతఆహ (హేత్వితి) జ్ఞానద్వయస్థలే గ్రాహ్యసాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వాభావ విరోధితా వచ్ఛేదక సాధ్యాభావ

[దీ] సాధ్యాభావవద్వృత్తి ర్హేతు రిత్యాదిశాబ్దజ్ఞానానా మప్రతి
బంధకత్వాపాతాచ్చ। యత్తు సాధ్యాభావాంశే నిశ్చయ రూపం

[గ] సామానాధికరణ్యత్వావచ్ఛిన్నస్య హేతావభానేనవ్యాప్తిజ్ఞానోత్పాద
శాఘ్నకాభావా దిత్యర్థః । తథాచ తదానీం వ్యాప్తిజ్ఞానా నుత్పాదస్యైవా
సిద్ధతయా గురురూపేణప్రతిబన్ధకత్వ మప్రామాణికమేవేతిభావః। దర్శితరూ
పేణ ప్రతిబంధకత్వే సర్వవాదిసిద్ధ ప్రతిబంధకతాకస్య గ్రాహ్యవిరోధితా
వచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానస్యా సంగ్రహ ఇత్యాహ (సాధ్యాభావేతి) (అప్రతి
బంధకత్వాపాతాదితి) తాదృశజ్ఞానస్య సాధ్యాభావాంశే నిర్ధర్మితా వ
చ్ఛేదకకతయా ఉక్తప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకా నాక్రాంతత్వా దితిభావః।
ప్రత్యక్షే సన్నికర్షాదిబలా త్సాధ్యాభావ ధర్మితావచ్ఛేదకతయా
అయోగోళకత్వాదేరపి భానసంభవాచ్ఛాబ్దా నుధావనం ।

నచ సాధ్యాభావ ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతానిరూపితా యా
స్వసమాన కాలీన జ్ఞానీయప్రకారతా తదాశ్రయధర్మా వచ్ఛిన్న వృ
త్తిత్వా వగాహి జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వోపగమా దుక్తజ్ఞానసంగ్రహః,
సాధ్యాభావ ధర్మితా వచ్ఛేదకస్యైవ సాధ్యాభావస్యాపి నిరుక్త ప్రకార
తాశ్రయత్వాదితి వాచ్యం । ద్రవ్యత్వాది సామానాధికరణ్యేన సాధ్యా
భావ గ్రహకాలీనస్య ద్రవ్యవృత్తి హేతురిత్యాది జ్ఞానస్య ప్రతిబంధక
త్వాపాతాత్ । ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛేదేన సాధ్యాభావావగాహి
జ్ఞానస్య నివేశే నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకక సాధ్యాభావ గ్రహకాలీనస్య మ
స్సంగ్రహాత్వాత్ ।

విపక్షత్వం నిశ్చితసాధ్యాభావవత్త్వమేవ, నిశ్చయాంశజ్ఞానస్యావిరో
ధిత్వేపి నక్షతిః-తదఘటిత సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వస్యైవ దోషత్వో పగ
మాత్ । సాధ్యాభావే నిశ్చితత్వాభిధానస్య వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబంధక
తాయాం తాదృశఏవ నిశ్చయత్వప్రవేశ ఇత్యేతత్ప్రదర్శన మాత్రార్థ
త్వాత్, ఏవంచ, సాధారణ్యస్య నానిత్యా దోషతా ప్రసక్తిరపీతి మిశ్రా
ణాం ద్వితీయంమతం దూషయితు ముపన్యస్యతి (యత్త్వితి) (సాధ్యాభా
వాంశే నిశ్చయరూపమితి)

[దీ] శేషాంశే సంశయ సాధారణం సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ జ్ఞానం ప్రతిబంధకం, అన్యథాపక్షేవ సాధ్యసందేహేనసందిగ్ధానైకాంతి కత్వాపత్తేరితి,

---

[గ] అథాత్ర నిశ్చయత్వం సామాన్యతో నసాధ్యాభావ సంశయాన్య సాధ్యాభావ జ్ఞానత్వం, మహానసం ధూమవన్నవా ధూమాభావవదయో గోళకవృత్తి ర్వహ్నిరిత్యేతాదృశజ్ఞానా సంగ్రహాత్ । నాపి హేత్వధిక రణే ప్రకారీభూత యత్కించి ద్ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధ్యాభావ సంశయాన్యత జ్ఞానత్వం, యత్కించిత్త్వ నివేశా ద్వహ్నిమా న్పర్వతో ధూమవాన్నవా ధూమాభావవదయోగోళకవృత్తి ర్వహ్నిరితి జ్ఞాన సంగ్రహః, తస్య తాదృశాయో గోళకత్వరూప యత్కించి ద్ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యక సంశయాన్యత్వాదితి నిర్దోషత్వం ; సాధ్యాభావాంశే నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకకస్య సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిహేతురితి జ్ఞానస్య సంగ్రహాత్, తత్ర హేత్వధికరణాంశే సాధ్యాభావ మాత్రస్య ప్రకారత్వాత్, తదవచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధ్యాభావ సంశయస్యాప్రసిద్ధేః, యత్కించిత్త్వ నివేశా దననుగమాచ్చ, ఇతి । అత్రాహుః - ఆధేయతావిశేషణతా పన్నస్యాధికరణస్యయా సంశయత్వ నిరూపక విశేష్యతా న్యవిశేష్యతా, తన్నిరూపిత సాధ్యాభావప్రకారతా శాలిత్వం తన్నిశ్చయత్వం, సంశయత్వ నిరూపికాచ విపరీతకోటి ధర్మితా వచ్ఛేదకతాపన్న ధర్మావచ్ఛిన్నా విశేష్యతా, తదన్యత్వంచ సాధ్యాభావవద్వృత్తి ధూమ ఇత్యాది జ్ఞానీయ ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యత్వాదా వక్షత మేవ, సంశయేచ ప్రత్యేక కోటినిశ్చయీయ విశేష్యతాభ్యా మతిరిక్తైవ విశేష్యతా, అతో నిశ్చయీయ ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న విశేష్యతాయాం తదన్యత్వ మస్త్యేవ । అధికమన్యత్రా నుసంధేయం । శేషాంశే-ఆధేయత్వాద్యంశే। సంశయసాధారణం-నిశ్చయత్వవిశేషణానవచ్ఛిన్నం। అన్యథా- సాధ్యాభావాంశేనిశ్చయత్వాప్రవేశే।సందిగ్ధానైకాంతికత్వాపత్తేః-పక్షాంశేసాధ్యాభావసంశయాత్మక పక్షవృత్తిత్వావగాహి వ్యభిచారజ్ఞానాదనుమితిమాత్రోచ్ఛేదాపత్తేః। సాధ్యాభావసంశయ విషయే హేతుమత్తాజ్ఞానస్యా విరోధిత్వే

[దీ] యదాహుః నహి పక్షే పక్షసమేవా వ్యభిచార ఇతి । తన్న-వ్యాప్తినిశ్చయే హేతౌ వ్యభిచార సంశయాయోగాత్, తదనిశ్చయ దశాయా మనుకూలతర్కా స్ఫూర్తౌ సందిగ్ధానైకాంతికత్వస్యేష్టత్వాత్ । హేతుసాధ్యాభావ సామానాధికరణ్యా వగాహితయైవ జ్ఞానస్య వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వాత్ । అతఏవపక్షః సాధ్యేతి

---

[౪] ప్రాచీనసంవాదమాహ (నహీతి) పక్షే- సందిగ్ధ సాధ్యకప్రకృత ధర్మిణి। పక్షసమే-సందిగ్ధ సాధ్యక ధర్మ్యంతరే । వ్యభిచారః-వ్యభిచారగ్రహః। ప్రతిబంధక ఇతి శేషః । వ్యాప్తినిశ్చయే- హేతుమతి పక్షాదౌ సాధ్యాభావసంశయా ద్యనవతార దశాయాం నిశ్చితాయా వ్యాప్తేః స్మరణే। (వ్యభిచార సంశయా యోగా దితి) పక్షస్సాధ్యవాన్నవా పక్షవృత్తిర్హేతురితి విశృంఖల విషయకం జ్ఞానం నవిరోధి, విరోధితా వచ్ఛేదకరూపా ప్రకారకత్వాత్, కింతు సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నప్రకారక జ్ఞానమేవ; తచ్చ వ్యాప్తి నిశ్చయ ప్రతిబధ్యమితి తస్యోత్పత్త్య సంభవా దిత్యర్థః । యత్ర వ్యాప్తిగ్రాహక సహచారదర్శన దశాయామేవ క్వచిద్ధేతుమతి సాధ్యాభావ సంశయ ఆసీత్ తత్ర²భవన్మతే పూర్వం వ్యాప్తే రనిశ్చయేన పక్షే హేతుదర్శన దశాయాం వ్యాప్తిస్మరణా సంభవాత్, పక్షాంతర్భావేణ వ్యభిచార సంశయ సత్త్వా త్ప్రతియత్నతస్తన్నిశ్చయస్యా సంభవాచ్చానుమితి ర్నస్యాదిత్యత్రేష్టాపత్తి మాహ (తదనిశ్చయ దశాయాంత్వితి) పూర్వం వ్యాప్తే రనిశ్చయేపి పక్షే సాధ్యసందేహ దశాయామనుకూల తర్కావతారే తలపరిభూయ వ్యాప్తినిశ్చయ స్సంభవతి, అనుకూల తర్కస్య విశేషదర్శనవ త్సంశయ ప్రతిబంధకతాయా ముత్తేజకత్వాదతఆహ (అనుకూలతర్కా- స్ఫూర్తావితి) అస్ఫూర్తిః- అనవతారః । 'అవగాహితయైవే'త్యేవ కారేణ నిశ్చయత్వస్య ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదక ఘటకత్వ వ్యవచ్ఛేదః । తథాచ సాధ్యాభావాంశే సంశయాత్మకమపివ్యభిచార జ్ఞానం ప్రతిబంధకమితి భావః । 'సంశయా యోగాత్' 'ఇష్టత్వా'దితి పంచమ్యోః తద్వ్యయస్యాప్యుత్తరైవ హేతుత్వం బోధ్యం । అతఏవ - సాధ్యాభావాంశే సంశయ సాధారణ వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వాదేవ (పక్షఇత్యాది) శబ్దానిత్యత్వాతిరిక్త శబ్ద ధర్మాతిరిక్త ధర్మావా నిత్యాదయ ఇత్యర్థః ।

[దీ] రిక్త పక్ష ధర్మాతిరిక్త ధర్మవాన్ మేయత్వాదిత్యాదయో
అనుకూలతర్కవిరహేణ బాధప్రతిరోధయో రనవతారేఽపి పక్ష
ఏవ సందిగ్ధానైకాంతికతయా అప్రయోజకా గీయంతే, ఏవంవహ్ని
దాహానుకూలేత్యాదయః శక్తిసాధకా అపి । అన్యథా పక్షాతి
రిక్తే సర్వత్ర సాధ్యవత్తా నిర్ణయాద్వ్యాప్తిగ్రహస్య దుర్వారత్వాత్ ।
పక్ష విపక్షాన్యతరత్వాదినా సర్వత్ర సత్ప్రతిపక్ష ప్రసంగాచ్చ ।

[గ] (బాధప్రతిరోధయోరనవతార ఇతి) విప్రతిపత్తిదశాయాంశబ్దాదావని
త్యత్వ తద్వ్యాప్తివిశిష్టయోరనిశ్చయేఽపి అప్రయోజకాః-నిత్యత్వాద్యసాధ
కాః । గీయంతే, తాంత్రికై రితి శేషః । (వహ్నిదాహానుకూలేత్యాదయ
ఇతి) వహ్నిర్దాహానుకూలా ద్విష్ఠాతీంద్రియ ధర్మ సమవాయీ దాహ
జనకత్వాత్, అదృష్ట విశేషవదాత్మవ దిత్యాదయ ఇత్యర్థః । భర్జన కపా
లస్థ వహ్నినిష్ఠానుద్భూత రూపమాదాయ సిద్ధసాధన వారణాయ దాహాను
కూలేతి । అదృష్ట వదాత్మ సంయోగ మాదాయ సిద్ధసాధన వారణాయా
ద్విష్ఠేతి । ఉష్ణ స్పర్శ మాదాయ సిద్ధసాధన వారణా యాతీంద్రియేతి ।
అన్యథా - తాదృశ వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వే । పక్షాతిరిక్తే -
సాధ్యసంశయావిషయే సర్వత్ర హేతుమతి। సాధ్యవత్తానిశ్చయాత్ -క్వాపి
హేతుమతి సాధ్యాభావ నిశ్చయేన । వ్యాప్తిగ్రహస్య దుర్వారత్వాత్ ।

ఏతేన ద్వితీయానుమానే వహ్నిరూప పక్షాతిరిక్తే కరతలానల
సంయోగాదౌ దండాదౌచ దాహానుకూలాతీంద్రియ ధర్మ నిశ్చయేఽపి
నదోషః। పక్షవిపక్షాన్యతరత్వాదినా- పర్వతహ్రదాన్యతరత్వ తదుభయ
విశేష్యక ప్రమావిశేష్యత్వాదినా। సర్వత్ర-పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమా
దిత్యాది సద్ధేతౌ । సత్ప్రతిపక్ష ప్రసంగాత్ - అనుమితి ప్రతిరోధ ప్రస
ఙ్గాత్ । తాదృశాన్యతరత్వాదే రధికరణే క్వచిదపి వహ్న్యాదే రనిశ్చయేన
ప్రతిసాధ్య వహ్న్యభావాది వ్యాప్తేస్తత్ర సుగ్రహత్వా దితిభావః । ఏత
త్సర్వం ప్రత్యక్ష నిశ్చయే గ్రాహ్య సంశయస్య ప్రతిబంధకత్వ మతేనాభి
హితం। అన్యథా పునర్గ్రాహ్యాంతర విశిష్టబుద్ధౌ గ్రాహ్యాభావ జ్ఞానస్యే
వా వ్యభిచారబుద్ధావపి వ్యభిచార గ్రహస్య నిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబంధ
కతా। నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిజ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వే సంశయే వి

[దీ] అథ సాధ్యతద్వ దత్యంతా న్యోన్యా భావయో రేకోపాదానే౽
న్యతరావ్యాప్తిః, సాధ్యవత్తాజ్ఞానప్రతిబన్ధకజ్ఞానవిష యత్వేనాభావ
ద్వయానుగమే౽పి హేతుమతి తాదృశాభావ వత్త్వస్య తాదృశాభా
వవతి హేతుమత్త్వస్య తాదృశాభావే హేతుసామానాధికరణ్యస్య

[గ] శ్చయత్వావచ్ఛిన్నస్యాపర ప్రతిబంధకతాయా ఆవశ్యకతా పాతాత్। సంశయానంతరం సంశయోదయా జ్ఞానత్వా వచ్ఛిన్నం ప్రతిజ్ఞానత్వేన ప్రతిబన్ధకత్వా సంభవాత్। నిశ్చయత్వంచ వృత్త్యంశఇవ సాధ్యాభావాంశే౽పి నివేశ్యం, అధికరణవృత్తిత్వాంశే నిశ్చయాత్మకస్య సాధ్యాభావరూపవిశేషణ సంశయస్య విశిష్టసంశయ సమశీలతయా విశిష్టాభావ సంశయా విరోధిత్వాత్। ఏవమప్యనుకూల తర్కవిరహిణా ముక్తానుమానానామ ప్రయోజకత్వ మువపద్యతఏవ, వ్యభిచార సంశయ సామగ్రీసత్త్వేన వ్యాప్తి నిశ్చయోత్పత్త్య సంభవాత్, నిశ్చయత్వఘటక విపరీత కోట్యప్రకారకత్వే విపరీత కోటిభాన ప్రయోజకా భావస్య ప్రయోజకత్వాత్। అనుకూల తర్కస్య విపరీతజ్ఞానవిరోధినః తత్ప్రయోజక సామగ్రీ విఘటనేనైవ వ్యాప్తి నిశ్చయోపయోగితేత్యవధేయం।

ఏకోపాదానే-ఏకమాత్రవృత్తిసాధ్యాత్యంతాభావవద్వృత్తిత్వాత్వాదే స్సాధారణ్య లక్షణత్వే। అన్యతరావ్యాప్తిః- సాధ్యవదన్య వృత్తిత్వాదా వవ్యాప్తిః। ఏతచ్చాన్యోన్యాభావా త్యంతాభావ గర్భవ్యాప్తిద్వయస్యై వానుమితి ప్రయోజకతామతే, ఏకాభావ ఘటితవ్యాప్తే రేవ తథాత్వే అపరాభావ ఘటిత వ్యభిచారస్య వ్యభిచారాంతరో న్నాయకతయైవ విరోధితయా హేత్వాభాసత్వ విరహాత్। (సాధ్యవత్తా జ్ఞానేతి) ధర్మితా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే యద్రూప విశిష్ట నిశ్చయత్వం సాధ్యతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సాధ్యవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకం తద్రూపా వచ్ఛిన్నత్వేన సాధ్యతద్వదత్యంతాన్యోన్యాభావా వనుగమయ్య తాదృశ విశిష్టవద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యమిత్యుక్తావపీత్యర్థః। తాదృశాభావవత్త్వస్య- సాధ్యతద్వదత్యంతాన్యోన్యాభావవత్త్వస్య। ఏతత్సర్వం అసమాన ప్రకారకజ్ఞానస్యాపి ప్రతిబంధకతామతే, అన్యథా సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిహేతురిత్యాకార

[దీ] సాధ్య తద్వ్యాపకాదౌ హేతుసమానాధికరణ తాదృశాభావప్రతియోగిత్వాదేశ్చ సంగ్రాహకత్వాత్; అతోవదన్తి. ప్రకృతసాధ్యసాధన సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధినో జ్ఞానస్య విషయతయా అన్వయ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితా వచ్ఛేదకత్వేన విభజనాన్నా సంగ్రహః,

---

[గ] తజ్జ్ఞానే హేతుమతిసాధ్యాభావ ఇత్యాదిజ్ఞానస్యాసమాన ప్రకారకత్వేనావిరోధితయా తద్విషయస్యానుమితౌ తజ్జనకజ్ఞానేవా సాక్షాదవిరోధితయా హేత్వాభాసత్వాభావేన సాధారణ్య రూపతానుపపత్తేః। సాధ్యతద్వ్యాప్యాదౌ- సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టతదవచ్ఛిన్నాదౌ।ఆదిపదాత్సాధ్యతావచ్ఛేదక తదవచ్ఛిన్న పరిగ్రహః। 'ప్రతియోగిత్వాదే' రిత్యాదినా తదవచ్ఛేదకత్వపరిగ్రహః (ప్రకృతేతి) విశిష్టసాధ్యవిశిష్టసాధనసామానాధికరణ్యగ్రహత్వావచ్ఛిన్న ప్రతిబధ్యతా నిరూపిత ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదక విషయితాశూన్యనిశ్చయనిష్ఠ విషయితాయాం నిరూపితత్వసంబన్ధేన విశేషణీభూయాన్వయవ్యాప్తిగ్రహత్వావచ్ఛిన్న ప్రతిబధ్యతా నిరూపిత ప్రతిబన్ధకతా వచ్ఛేదకత్వేనేత్యర్థః। తాదృశ ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకీభూత తథావిధ నిశ్చయ వృత్తిత్వ విశిష్ట స్వనిరూపిత విషయితాకత్వమితి యావత్। అన్వయ వ్యాప్తినివేశా ద్వ్యతిరేకవ్యాప్తి గ్రహ విరోధిన్యనుప సంహారిత్వేనాతి వ్యాప్తిః। అన్వయ వ్యాప్తిశ్చ స్వవ్యాపక సామానాధికరణ్యం, తదప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకపదార్థానాం పరస్పరోపశ్లేషావగాహిజ్ఞాననివేశాన్నానుపపత్తిః। అసమానప్రకారక హేత్వాదిధర్మికసాధ్యాభావసామానాధికరణ్యాది జ్ఞానమపి తాదృశ వ్యాప్తిధీ విరోధ్యేవేతినతదసంగ్రహః। తస్య తదవిరోధిత్వే వ్యాపక సామానాధికరణ్య సాధ్యాభావా సామానాధికరణ్యాద్యవగాహిసమూహాలంబన జ్ఞానవిరోధిత్వమేవనివేశనీయం। తావద్వ్యాప్తిగ్రహత్వస్య వ్యభిచార ధీప్రతిబధ్యతాయాం స్వరూప సంబంధ రూపా వచ్ఛేదకత్వ విరహేపి నక్షతిః, అనతిరిక్త వృత్తిత్వ రూపావచ్ఛేదకత్వస్య వివక్షణీయత్వాత్। సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహత్వావచ్ఛిన్న ప్రతిబంధకత్వ శరీరేపి తాదృశమేవా వచ్ఛేదకత్వం నివేశనీయం, అతస్సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదేః గ్రాహస్య విశిష్టసాధ్య గ్రహత్వా వచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ ప్రతిబంధకత్వేపిన తస్యావిరోధిత్వంత న్యానత్యర్థాన్వ నుపపత్తిః।

[దీ]. అవిరోధిసాధ్యత్వం శేష సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదీనాం నిరాసః । యది పునరత్యంతాభావగర్భాన్యోన్యాభావఘటిత గర్భః వ్యభిచారజ్ఞానస్య నాన్యతర గర్భవ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వం ఇత్యాదికం విభావ్యతే తదా సాధ్యసామానాధికరణ్య ఘటితత్వేనా న్వయవ్యాప్తయోఽనుగమనీయాః

[గ] శేషం పూర్వవత్ । సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదీనా" మిత్యాదినా సాధ్యనిష్ఠావృత్తిత్వస్య వ్యాప్యత్వాఽసిద్ధి విశేషస్య సాధనాప్రసిద్ధేః సాధన నిష్ఠావృత్తిత్వస్య స్వరూపాసిద్ధి భేదస్య సాధ్యసాధనయోః పరస్పరా సామానాధికరణ్యస్య విరోధాత్మకస్యాఽసాధారణ్య రూపస్యవా పరిగ్రహః। విశిష్టసాధ్యా ద్యుపాదానస్య యథాయథం సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది వారణ ప్రయోజనకత్వంబోధ్యం। ధూమవాన్ ధూమాభావవదవృత్తి వహ్నేరిత్యాదౌ ధూమాభావవద్వృత్తిత్వాదిక మసిద్ధిరేవ, నతు సాధారణ్యం; అతోఽనతదసంగ్రహః క్షతిమావహతి । సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వా ద్యవగాహి సమూహాలంబన వ్యాప్తి గ్రహ నివేశపక్షే సాధ్యాదే రత్యంతాభావా ప్రతియోగిత్వాదిక మనుప సంహారిత్వం సాధ్యాదా వత్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వాది గ్రహావిరోధిత్వ విశేషణం ప్రక్షిప్య వారణీయం (నాన్యతర గర్భవ్యాప్తి గ్రహ విరోధిత్వ మితి) గ్రాహ్యాభావాద్య నవగాహిత్వేన మణిమంత్రాది న్యాయేనవిరోధిత్వే మానాభావా దితిభావః । సామానాధికరణ్య ఘటితత్వేన- అనుమితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూత హేతుతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విషయతా నిరూపిత సామానాధికరణ్య ప్రకారతాత్వ రూప సాధారణ ధర్మేణ । అన్వయ వ్యాప్తయః- అన్వయవ్యాప్తి ప్రకారతాః, అన్యోన్యాత్యంతాభావ ఘటిత వ్యాపకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న సాధ్యసామానాధికరణ్య తత్త్వభావ ఘటిత వ్యభిచారాభావ విశిష్టసాధ్యసామానాధికరణ్య ప్రకారతాఇతియావత్ । అనుగమనీయాః- ప్రతిబధ్యగ్రహ విశేషణతయా నివేశనీయాః॥ అతో నైతాభావ ఘటిత వ్యాప్త్యుపాదానె న్యఘటిత వ్యభిచారా సంగ్రహస్యావకాశ ఇతి శేషః । యథాశ్రుత గ్రన్థలభ్యోఽవిశిష్ట యానుగమోపాదేయః, గౌరవాత్, వ్యభిచారిణి హేతువ్యాపక సాధ్య సామానాధికరణ్య రూపవిశిష్ట వ్యాప్త్యప్రసిద్ధేశ్చ ।

[ఠ] ప్రతి స్వికరూపేణ సాదాయపాతావ ద్వ్యాప్త్యవగాహిత్వం గ్రాహ్యమ వక్తవ్యం। సాధ్యా వ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యస్య

[గ] సమూహాత్మ రూపేణ నానావిధ వ్యాప్తి విషయతానా మనుగమా సంభవః, ఏకాకార ఘటిత వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబధ్యతాఽయా అన్యఘటిత వ్యాప్తిజ్ఞానసత్త్వేనకస్యాఽపి వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబధ్యతాయా నిరుక్తప్రకారతా శాలిగ్రాహత్వ వ్యాపకత్వా సంభవాత్, సామానాధికరణ్యానవగాహి వ్యాపకత్వాది జ్ఞానస్యాపి వ్యభిచార జ్ఞానప్రతిబధ్యతయా సామానాధికరణ్య విషయతాయాః స్వరూప సంబన్ధరూప తదవచ్ఛేదకతా నాశ్రయత్వేన తచ్ఛాలిగ్రాహత్వే నతిరిక్త వృత్తితా రూపాయాః ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకతాయా ఏవ నివేశనీయత్వాత్।

యదిచ స్వరూప సంబన్ధరూప ప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదకత్వ ఘటితం సాధ్యసామానాధికరణ్య విషయతా ఘటితధర్మా వచ్ఛిన్నానుమితి కారణతావచ్ఛేదకతోపలక్షిత విషయతా వచ్ఛిన్న ప్రతిబధ్యతా నిరూపిత ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదక స్వవిషయితాకత్వం వివక్ష్యతే, తదాపక్షధర్మితా విషయకత్వావచ్ఛిన్న ధీవిరోధిన్యాం స్వరూపాసిద్ధావతి వ్యాప్తిః, హేతు పక్షోభయ వైశిష్ట్యవిషయతా బహిర్భూతత్వస్య జనకతా వచ్ఛేదకవిషయతాయాం నివేశే ప్రయాసాధిక్య మతః తత్కల్పం పరిత్యజ్య సమూహాలంబనవ్యాప్తి ధీవిరోధిత్వేన సకల వ్యభిచారాన్ సంగృహ్ణాతి (ప్రాతిస్విక రూపేణేతి) తత్తద్వ్యాప్తిత్వేనేత్యర్థః। తథాచ సమూహాలంబనతావద్వ్యాప్తివిషయకబుద్ధౌసకలవ్యభిచారధియామపివిరోధిత్వాత్సర్వత్ర లక్షణసమన్వయఇతిభావః। నను సాధ్యాప్రసిద్ధిసాధనా ప్రసిద్ధివారణానురోధేన విశిష్ట సాధ్య సాధనగ్రాహి విరోధిత్వమేవాస్తు, విశిష్టసాధ్య సాధన సామానాధికరణ్యగ్రాహి విరోధిత్వ పర్యంతం వ్యర్థం, విరోధానతిప్రసంగస్య సామానాధికరణ్యా విషయకతాపద వ్యభిచారావగాహి జ్ఞానోపాదానేనైవ సంభవాత్, అతఆహ (సాధ్యేతి) తథాచావ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యాభావస్య సాధారణ్యాంతర్గతస్యసంగ్రహాయ సామానాధికరణ్యాదివిషయకజ్ఞానమేవోపాదేయం, ఏవంచ విరోధాతివ్యాప్తివారణాయైవ తావత్పర్యంతంసార్థక

[డీ] వ్యాప్త్యప్రసిద్ధస్య హేతౌ విరహాభావస్య తద్విశేష ఏవ ।

[గ] మితిభావః।'వ్యాప్త్యప్రసిద్ధస్యే'త్యనేనవహ్నే ర్వ్యాపక సామానాధికరణ్య రూపవ్యాప్తే ర ప్రసిద్ధ్యా వహ్న్యాదినిష్ఠ తదభావే నాతివ్యాప్తి ప్రసక్తిరితి సూచితం । ఏతద్విశేషః - సాధారణ్య విశేషః । వ్యాప్యత్వా సిద్ధిస్తు సాధ్యాప్రసిద్ధిరేవేతి భావః ।

అథ వ్యాప్తిశ్చేత్సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యసాధనసామానాధికరణ్యరూపా తదాసాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వే వ్యాప్తిః, తజ్జ్ఞానస్య హేతుతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాంశే అవ్యభిచారా ప్రకారక తాదృశ వ్యాప్తిజ్ఞానా విరోధిత్వాత్ । * హేతువిశేషణతాపన్నస్య వ్యభిచారస్య సాధ్యసామానాధికరణ్య రూప దళద్వయస్య వ్యాప్తిత్వే హేతౌ తదుభయ ప్రకారకజ్ఞాన ప్రకారతా వచ్ఛేదక ప్రత్యేకధర్మావచ్ఛిన్నాభావ ప్రకారక జ్ఞానస్యైవ ప్రతిబన్ధకతయా ఏకవిశిష్టా పరాభావస్య దోషత్వా నుపపత్తిరితిచెన్న ; యతోऽత్రోభయాభావఏవ విశిష్టాభావపదేన వివక్షితః । * (సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వంసాధ్యసామానాధికరణ్యంచేత్యుభయంచేద్వ్యాప్తిః, తదా విశిష్టాభావస్య కథం సాధారణ్య విశేషత్వ ముఙ్గీకృతం, కించ అనుమితిం ప్రతివిశిష్ట ప్రకారక జ్ఞానస్య హేతుత్వే గౌరవాదేకత్ర ద్వయమితిరీత్యా ఉభయప్రకారక జ్ఞానస్యైవ హేతుత్వం యుక్తం। తథాచవిశిష్టాభావ జ్ఞానస్య జనకజ్ఞానా విరోధితయా విశిష్టాభావస్య కథం హేత్వాభాస సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వ మితిచేత్, విశిష్టాభావవద ముభయాభావపరం । * - ఇతి పాఠాంతరం) హేతు విశేషణతాపన్నా వ్యభిచార సామానాధి కరణ్యోభయమేవ వ్యాప్తిః । ఉభయాభావ జ్ఞానస్యచ తదుభయత్వ ప్రకారకత్వ మనివేశ్య * ఉభయ ప్రకారతా నిరూపితైక విశేష్యతా ప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదికోచ్యతే లాఘవాత్, తథాచోభయత్వా ప్రకారకేపి యుగపత్తాదృశోభయ విశేషిత హేతుజ్ఞానే వ్యభిచార రూపప్రత్యేకాభావ జ్ఞానమివ తదుభయాభావ జ్ఞానమపి ప్రతిబన్ధకమితి ప్రత్యేకాభావవదుభయా భావస్యాపి దోషత్వ ముపపద్యత ఇతి ।*

[౮] విశిష్టసాధ్య సాధనవత్త్వగ్రహ విరోధినో జ్ఞానస్య విషయతయా వ్యాపకత్వగ్రహవిరోధితావచ్ఛేదక రూపవత్త్వం సా విఘటకం

---

[౯] (* ఉభయప్రకారతానిరూపితైకవిశేష్యతాశాలిజ్ఞానంప్రత్యేవప్రతిబన్ధకత్వంలాఘవాత్కల్ప్యతే। తాదృశంచజ్ఞానముభయత్వప్రకారకమివ తదప్రకారకమపీతి అనుమితి హేతుభూతం యుగపదుభయ విశేషిత హేతువిషయక జ్ఞానం ప్రతివిరోధితయా తదుభయాభావస్య హేత్వాభాసత్వం సాధారణ్య రూపతాచేతి నకాప్యనుపపత్తిః। ఇతి పాఠాంతరం*).

విశిష్యవ్యాప్తేరుపాదానే సామానాధికరణ్యాంశనివేశే ప్రయోజనవిరహః, వ్యాపకత్వాంశ మాత్రోపాదానేనైవ సకలసాధారణ్య సంగ్రహ సంభవాత్। తథాచావ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యాభావశ్చ వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరేవ। సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధిత్వనివేశేనచనవిరోధా ఇతివ్యాప్తిరిత్యాశయేనాహ (విశిష్టేతి) సాధ్యతావచ్ఛేదకాది విశిష్టేత్యర్థః। ॥ అదిపదగ్రాహ్యం సాధనతావచ్ఛేదకాది వైశిష్ట్యం సాధన విశేషణం బోధ్యం।

వస్తుతస్తు సాధనపదమేవ సాధనతావచ్ఛేదక విశిష్టపరం, సాధ్యపదపూర్వ విశిష్ట పదార్థస్య సాధ్యసాధనపదయో ర్ద్వంద్వాశ్రయణాదేవ సాధనాన్వయ సంభవాత్, తథాచసతి ద్వంద్వాత్పరం శ్రూయమాణమత్వర్థస్య సాధ్యేనాప్యన్వయస్యావశ్యకత్వాపాతాత్। నచ సాధ్యవత్త్వమపి గ్రహవిశేషణతయా వివక్షితం, సాధ్యవత్త్వస్య వ్యాపకతాఘటకతయాసాధ్య నిష్ఠావృత్తిత్వేతి ప్రసంగానవకాశేన నిష్ప్రయోజనకత్వాత్।

నహ్యావృత్తిగగనాది వారక వృత్తిత్వమపి వ్యాపకతాఘటకమితి మతే తత్సార్థక్యమితి వాచ్యం, అనుమితౌ వృత్తిమత్త్వఘటితవ్యాపకతావగాహిత్వేన హేతుత్వేపిపరిష్కృత లక్షణే తదంశఘటితవ్యాపకతాంనివేశ్య సాధ్యవత్త్వ గ్రహవిరోధిత్వ నివేశస్య పరిశీలనాద్ధీతి న్యాయేనాయుక్తత్వాత్।

సాధ్యాప్రసిద్ధి సాధనాప్రసిద్ధ్యోర్వారణాయ సాధ్యతావచ్ఛేదకాది వైశిష్ట్య నివేశనం। వ్యాపకత్వ ఘటక సాధనవత్త్వ గ్రహవిరోధిన స్సాధన నిష్ఠావృత్తిత్వస్య వారణాయ సాధనవత్త్వ పర్యంతానుధావనం।

[౮] హేతుంపూర్వవత్ । సాధ్యతద్వతోరత్యంతాన్యోన్యాభావౌ సాధ్యాభావ వ్యాప్యాదివ్యావృత్త్యైవ సాధ్యవత్తాజ్ఞానవిరోధిత్వాదనుగమయ్య తత్ర హేతు సామానాధికరణ్యాభావ గ్రాహ్యవిరోధిత్వం,

---

[౧] సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వ జ్ఞానస్య వ్యాపకతా జ్ఞాన విరోధిత్వే సాధ్యాభావవ దవృత్తిత్వాది విషయక సమూహాలంబనరూప వ్యాపకతా గ్రాహితా విశేషణీయః ।

అథవా వ్యాపకతా ఘటితవ్యాప్తి నిరూపానుమితి హేతుః, నతు సాధ్యాభావ వదవృత్తిత్వాదికం, తథాచ సాధ్యతావచ్ఛేదక హేతుసమానాధికరణాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాదికమేవ వ్యభిచారః, నతు హేతౌ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వాదికం, సాక్షాదనుమితి జనకజ్ఞాన విరోధిత్వాదితిమతే నాయం కల్పః ।

వస్తుతస్తు-త్వత్యంతా న్యోన్యాభావగర్భ వ్యాపకతయో రేకోపాదానేన్యతర గర్భ వ్యభిచారా సంగ్రహః, ఏతాభావ గర్భ వ్యాపకతాబుద్ధా అన్యగర్భ వ్యభిచారజ్ఞానస్య గ్రాహ్యాభావా నవగాహితయా అవిరోధిత్వా దిత్యత ఆహ (శేషం పూర్వవదితి) అనుమిత్యౌపయిక సాధ్య విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతాత్వేన ద్వివిధ వ్యాపకత్వ పరిష్కారతే అనుగమనీయె, పారిభాషిక రూపేణవా తద్వ్యాపకతా పరిష్కారకత్వం జ్ఞానవిషే తవ్యమిత్యర్థః। సాధ్యాభావ వదవృత్తిత్వ సాధ్యవదన్యావృత్తిత్వరూప వ్యాప్తిద్వయమేవానుమిత్యౌపయికం, నతు వ్యాపకతా ఘటితమితిమతే హేతౌ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వాదికమేవదోషః, నతు సాధ్యతావచ్ఛేదకహేతు వ్యాపకతా నవచ్ఛేదకత్వం, పరముఖ నిరీక్షకత్వాత్ । తన్మతేచోక్త లక్షణే లక్ష్యాపరిగ్రహాలక్ష్యపరిగ్రహశ్చేతితత్పరిత్యజ్యసాధ్యాత్యంతాభావ వద్వృత్తిత్వ సాధ్యవ ద్భిన్నవృత్తిత్వ సంగ్రాహకం లక్షణమాహ (సాధ్య తద్వతోరితి) సాధ్యాభావ వ్యాప్యహేతు సామానాధికరణ్యాదివారణాయ (సాధ్యాభావ వ్యాప్యాది వ్యావృత్త్యైవేతి) అతిప్రసక్తాన్యాభావాభావా వచ్ఛేదక సంగ్రహః । తత్ర - తాదృశ విరోధితాశ్రయం, తథా హేతు సామానాధికరణ్యాభావ గ్రాహ్యతద్విరోధిత్వం । తదభావ వ్యాప్యాది వ్యావృత్తం

[౧] తద్విరోధిత్వంచ తద్వత్తానిశ్చయ ప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదకానతి తద్వత్తాజ్ఞానప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకతాయా ప్రకారతా తదాశ్రయత్వం । తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానస్య తద్వత్తా నిశ్చయా ప్రతిబధ్యతయా తద్విషయస్య వ్యుదాసః । వహ్నివ్యాప్య సాధ్యకస్థలే వహ్న్యభావ హేతుసామానాధికరణ్య వారణాయ ప్రతిబంధకతా నివేశః ।

అథ ఘటాభావాదేరపి వహ్న్యభావత్వాదినా జ్ఞానస్య వహ్నిమత్తాజ్ఞాన విరోధిత్వాద్ఘటాభావాది సామానాధికరణ్యమపి వహ్న్యాది సాధ్యకే వ్యభిచారస్స్యాత్ । సాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరోధితావచ్ఛేదకీభూతవిషయతా నిరూపిత హేత్వసామానాధికరణ్య విషయతా శాలిగ్రహ విరోధితా నివేశేఽసంభవః, ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న విషయతా నిరూపిత సాధ్యాభావ ప్రకారతాయా ఏవ సాధ్యవత్తాజ్ఞాన ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకతయా సాధ్యాభావో నహేతు సమానాధికరణ ఇతి జ్ఞానీయ సాధ్యాభావ విషయతాయా అతథాత్వాదితి చేన్న । ఫలీభూత జ్ఞాన ధర్మితా వచ్ఛేదక యత్కించిద్ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత యద్రూపా వచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలి నిశ్చయత్వేన తద్రూపా వచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధ్యవత్తా జ్ఞాన ప్రతిబంధకతా తద్రూపా వచ్ఛిన్నాంశే హేత్వ సామానాధికరణ్య గ్రహ విరోధిత్వ వివక్షణాత్ ప్రసంగ విరహాత్ । సాధ్యాభావత్వాదేరేవ తాదృశ రూపత్వాత్ । కాంచనమయ ధూమవాన్వహ్నే రిత్యాదౌ ధూమోనకాంచనమయ ఇతి జ్ఞానస్యాపి సాధ్యతావచ్ఛేదక విశిష్టసాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరోధిత్వాత్కాంచన మయత్వాభావ నిష్ఠహేతు సామానాధికరణ్యేతి ప్రసంగః, సాధ్యతా వచ్ఛేదక విశిష్టసాధ్యవత్తాజ్ఞానత్వేన యద్రూపా వచ్ఛిన్న ప్రకారక నిశ్చయ ప్రతిబధ్యతేత్యుక్తౌ తతో విశేష్య ధూమాభావ సామానాధికరణ్యా సంగ్రహః, ధూమత్వా వచ్ఛిన్నాభావ నిశ్చయ ప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదక కోటౌ కాంచనమయత్వ విషయతాయా అనివేశాత్, యత్కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యకత్వవిశిష్టసాధ్యవత్తాజ్ఞానత్వ వ్యాపక ప్రతిబధ్యతా నివేశేచ ధూమో నకాంచనమయ ఇతి జ్ఞానప్రతిబధ్యతాయాః కాంచనమయత్వ

[మూ] సాధ్యవత్తాజ్ఞానవిరోధిని తాదృశాభావగ్రాహివిరోధి హేత్వాభాస తావచ్ఛేదక రూపవత్త్వం వా, తద్వత్త్వం వా। సాధ్యాభావవ్యా ప్యవదాదౌ తు హేతుసామానాధికరణ్యాదిక మవిరోధిత్వాన్నాతిప్రసంగః।

[గ] విశిష్ట ధూమవత్తా జ్ఞానత్వ వ్యాపకతయోక్తా తిప్రసంగస్య దుర్వారతా, ఇత్యతఃఫలీభూతజ్ఞానధర్మితా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతానివేశః।

యద్యపి ధూమత్వాదేరపి కాంచనమయత్వాది విశిష్ట ధూమాది మత్తా జ్ఞానధర్మితా వచ్ఛేదకత్వ మక్షతమేవ, కాంచనమయ ధూమవాన్ ధూమ ఇత్యాది జ్ఞానస్యాపి కదాచిదుత్పాదాత్। తథాపి విశిష్టసాధ్యవత్తా జ్ఞానధర్మితావచ్ఛేదకాయేయే ధర్మా స్తత్తద్ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత యద్ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారతా తత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక విశిష్టసాధ్యవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదికా తద్రూపావచ్ఛిన్న త్వస్య వివక్షితత్వా న్నాతిప్రసంగః। హేత్వసామానాధికరణ్య విషయతా నిరూపిత సాధ్యవత్తా ధీవిరోధితా వచ్ఛేదకత్వోపలక్షిత ధర్మా వచ్ఛిన్న విషయతాయాః స్వరూపసంబద్ధరూపం ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వమేవ నివే శ్యం, నత్వనతిరిక్త వృత్తిత్వం, తేనాన్యోన్యాభావ ఘటితవ్యభిచారధియో త్యంతాభావ ఘటితవ్యభిచారధియశ్చ ప్రత్యేకం ప్రతిబధ్యతాయా స్తాదృ శ విషయతాత్వా వచ్ఛిన్న వ్యాపకతా విరహేపి నక్షతిః। అతఏవ సాధ నాప్రసిద్ధ్యాదావపి నాతిప్రసంగః, సాధ్యాభావ విషయతాయా స్తత్ప్రతి బధ్యతా వచ్ఛేదక కోటావనివేశాత్। హేత్వసామానాధికరణ్య విషయ తాయాంచ ధర్మితావచ్ఛేదకతా భిన్నత్వ ముపలక్షణ విధయానివేశ్యం, తేన ధూమాసమానాధికరణ వహ్న్యభావ వాన్ ఘట సమానాధికరణ ఇత్యా ది జ్ఞానవిరోధిని ధూమాసమానాధికరణవహ్న్యభావాదౌ ఘటాది సామా నాధికరణ్యేనా తిప్రసంగః।

సాధ్యాభావవ్యాప్యసాధ్యాభావావచ్ఛేదకాదినిష్ఠ హేతుసామానా ధికరణ్య వారణాయ దర్శిత ప్రకారాపేక్షయా లఘుప్రకారాంతరమాహ (సాధ్యవత్తేతి) (తాదృశాభావేతి) హేతుసామానాధికరణ్యా భావేత్యర్థః (హేత్వాభాసతేతి) దోషతేత్యర్థః। విశేష్యదళ ప్రయోజనం స్ఫుట యతి (సాధ్యాభావేతి) అవిరోధిత్వాత్ - అనుమితిజనకజ్ఞానా విరోధిత్వాత్।

[దీ] విరోధిత్వం పూర్వోక్తరీత్యా విశేషణీయం । ఉపదర్శిత విశిష్టవ్యాప్తి విశిష్ట పక్షధర్మతాధీ విరోధిత్వాద్ధి రేవేతి ।

[గ] తత్రచ ప్రకృతానుమితి జనకజ్ఞాన విరోధిత్వమేవా భాసత్వం, నతు బాధాది సాధారణం గురుశరీరానుమితి సాధారణోక్తా నుగమక ప్రకార ఘటితం తత్, ప్రయోజనా భావాత్ । అనుమితి జనక జ్ఞానస్యాపి అనుమితి జనకతా వచ్ఛేదక కోటి ప్రవిష్ట విషయతా వచ్ఛిన్న త్వేన నివేశః, నతు విశిష్ట పక్షే విశిష్టసాధ్య వ్యాప్తివిశిష్ట హేతు వైశిష్ట్యా వగాహి జ్ఞానత్వేన, తథాసత్యత్యంతా న్యోన్యాభావ ఘటిత నానావిధ వ్యాప్తీనా మననుగమన తాదృశ నానావిధ వ్యాప్తిసంగ్రహా సంభవాత్ । తావద్వ్యాప్త్యవగాహి సమూహాలంబనానుమితి నివేశేన తత్సంభవేపి పక్షధర్మతా ద్యవగాహితాయాః ప్రయోజన విరహేణా నివేశ ప్రసంగేన తాదృశాభావ గ్రహవిరోధిత్వ విశేషణ వైయర్థ్యాచ్చ ।

నన్వేతత్కల్పే ధూమాభావ వ్యాప్య సమానాధి కరణ వహ్ని మాన్ ధూమవాన్వహ్నే రిత్యాదౌ వహ్నినిష్ఠధూమాభావవ్యాప్య సామా నాధికరణ్య రూపాశ్రయా సిద్ధ్యాదావతివ్యాప్తి రిత్యత ఆహ (విరోధిత్వ మితి) (పూర్వోక్తరీతి) విశిష్ట పక్ష గ్రహ విరోధి జ్ఞానస్య విషయత యేత్యర్థః ।

యత్తు ధూమవాన్ ధూమాభావ సమానాధికరణ వహ్నేరిత్యా దౌ హేతుతావచ్ఛేదక ధూమాభావ సామానాధికరణ్యాది విశిష్టవహ్నౌ సామానాధి కరణ్యస్య ధూమాద్యభావే అనాహార్య జ్ఞానా ప్రసిద్ధ్యాత్తత్స్థ లీయ్యా సాధారణ్యా వ్యాప్తి రిత్యాశంకాయాం విరోధిత్వ మిత్యాదిక మవతార్యనిర్వహ్నిర్వహ్నిమానిత్యాది స్థలీయ్యాదోషే సామాన్యలక్షణా వ్యాప్తివారక పూర్వోక్త ప్రకారా నుసరణ పరతయా తద్వ్యాఖ్యానం; తన్న శోభనం-పూర్వమేవ 'ఏవంవిధైవరీతిః ఉత్తరత్ర సర్వత్రలక్షణే నుస ర్తవ్యా' ఇత్యభిధానేన పౌనరుక్త్యా పాతాత్ ।

నన్వ వ్యభిచరితత్వ విశిష్ట సామానాధి కరణ్యాభావస్య వ్యభిచార జ్ఞానా విరోధిత్వాత్ అవ్యాప్తి రిత్యాశంకాం తస్య అలక్ష్యతా మంగీ కృత్య పరిహరతి (ఉపదర్శితేతి) వ్యాప్తిగ్రహే సంశయ సాధారణ వ్యభి

[మ] తస్మాత్తస్య దూషకత్వాత్ । విరుద్ధస్యాపి తత్త్వజ్ఞాన విషయవృత్తి
తా జ్ఞానదశాయాం సాధారణత్వం । అన్యథా తస్య హేతోశ్చ
సాంకర్యాపత్తేః, ఉపాధిసంకర ఏవ । సర్వమనిత్యం మేయత్వాది
త్యనుపసంహారీ శబ్దోనిత్యః శబ్దత్వాత్ భూర్నిత్యా గన్ధవత్వాదిత్య
సాధారణశ్చ వస్తుగత్యా సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వేన సాధారణోపి
పక్షతా దశాయాం ఉద్భావయితుం న శక్యత ఇత్యుభయోర్భేదే
నోపన్యాసః । ఇతి సాధారణ మణిః ।

[దీ] ~~వ్యాప్తిగ్రహ~~ కారణసహచార గ్రహసహకార్య భావప్రతియోగి
గ్రహ విషయత్వేనానుగమ ఇత్యపి కశ్చిత్ । ప్రాచాం మతే
నోత్తరయతి (సర్వేత్యాది) ఇతి సాధారణ దీధితిః ।

[గ] చారథియో విరోధిత్వాత్ జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వమేవలక్షణే ప్రవే
శ్యం, అతోనసాధనా ప్రసిద్ధ్యాదావతి వ్యాప్తిః, తేషాం నిశ్చయస్యైవ
విశిష్ట సాధనాది గ్రహవిరోధిత్వాదిత్యాశయేన విశిష్టసాధనాది గ్రహావిరో
ధిత్వమనివేశ్య లక్షణం కుర్వతాంమతమాహ (వ్యాప్తిగ్రహేతి) అత్ర
వ్యాప్తిగ్రహకారణత్వమేవ అభావేనివేశ్యం, నతుతాదృశ సహచారదర్శన
సహకారిత్వం, అవ్యావర్తకత్వాత్ । తదభిధానంచ సహచారదశే నస్య
యథావ్యాపకతా ప్రత్యక్షే స్వాతంత్ర్యేణ కారణతా, తాదృశీయా సం
శయ సాధారణ జ్ఞానాభావ కారణతాస్యైవాత్ర నివేశ్యా, నతు గ్రాహ్యా
భావ నిశ్చయా భావవిధయా కారణతేతి ప్రదర్శనాయ । వ్యాప్తిశ్చ
విశిష్యైకైవోపాదేయా, మణిమంత్రాది న్యాయేన ప్రతిబంధకతామతే
ప్రత్యేకవ్యాప్తిజ్ఞానం ప్రత్యపి నానావిధ వ్యభిచారధియాం విరోధిత్వాదిత్య
వధేయమ్ । మణిమంత్రాదిన్యాయేన విరోధితాయాం అస్వరసాత్ 'కశ్చి'
దిత్యుక్తమ్ ॥

ఇతి శ్రీగదాధర భట్టాచార్య విరచితాయాం

అనుమాన దీధితి వ్యాఖ్యాయాం

సాధారణ గ్రంథః ॥

శ్రీః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

తత్త్వచింతామణౌ అసాధారణ గ్రంథః

సర్వసపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తో సాధారణః।ననుసపక్షత్వంసాధ్యవ
త్తానిశ్చితత్వం, విపక్షావృత్తే ర్వ్యాప్తిమత స్సాధ్యవద్వృత్తిత్వ నియ
మాత్ । నాపి పక్షాతిరిక్త సాధ్యవత్త్వం, శబ్దోఽనిత్య శ్శబ్దత్వా
దిత్యాదౌ వ్యాప్తిధీ దశాయామప్య సాధారణతాపత్తేః । నచేష్టా
పత్తిః, బాధప్రతిరోధౌవినా వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతయా జ్ఞానాదను
మితి నియమాత్, ఇతి చేన్న - సర్వనిశ్చిత సాధ్యవద్విపక్ష వ్యా
వృత్తత్వస్య తత్త్వాత్, శబ్దత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిగ్రహేసతి శబ్దేసాధ్య
నిశ్చయాన్నా వ్యాప్తిః । నచ ఘటోఽయ మేతత్త్వాదితి సాధారణతాపత్తి
వ్యాప్తిః, సాధ్యసందేహ దశాయాం తస్య హేత్వాభాసత్వాత్ ।

దీధితౌ అసాధారణగ్రంథః।

"సర్వే"తి విపక్షపర్యన్తం, తేన సాధ్యాభావ వ్యావృత్తేరుపా
దానం। విపక్షత్వస్య నిశ్చయగర్భత్వాత్ భూరనిత్యాగంధవత్త్వాత్

గదాధరీయే-అసాధారణగ్రంథః।

నను చింతామణిమతేఽసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షోత్థాపకతయా
దూషకత్వే త్సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వమేవా సాధారణ్య
మితి "సర్వే" త్యాది గ్రంథా సంగతిరిత్యతఆహ (ప్రాచామితి) (సాధ్యా
భావ వ్యావృత్తేరితి) పర్వతో వహ్నిమాన్ జలత్వాదిత్యాద విత్యర్థః
తత్రాపి యత్కించి ద్విపక్ష వ్యావృత్తత్వ సత్త్వాదితిభావః । నను భూర
నిత్యాగంధవత్త్వా దిత్యాదౌ పరమాణురూప విపక్షవృత్తిత్వా దవ్యాప్తి
రితి పక్షపదస్య వ్యావృత్త సాధ్యాభావ వదర్థకతాభిమాన మూలకశంకాం
నిరాకరోతి (విపక్షత్వస్యేతి) నను పృథివీ రూపవతీ రసాదిత్వాదిత్యా
జలాదౌ నీరసత్వ భ్రమదశాయా మసాధారణమేవ, సపక్షజలాది వ్యావృ

[మ] యద్యపి భూర్నిత్యా గన్ధవత్త్వాదిత్యాది వక్ష్యమాణ స్సాధారణః, శబ్దోనిత్య శ్శబ్దత్వాదితి విరుద్ధః, శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదితి సద్ధేతురేవ, వ్యాప్తిజ్ఞానస్య పురుషదోషత్వా దిత్యుదాహరణాభావా దసాధారణో నపృథక్ । తథాపి పక్షతా దశాయాం సాధ్యతదభావా నిశ్చయేన తస్య దోషత్వం, అన్యథా పక్షత్వ భంగప్రసంగాత్ । అథ సర్వ సపక్ష వ్యావృత్తిరేవ దోషో నవిపక్షవ్యావృత్తిరపి, తస్యానుగుణత్వాత్ । ప్రత్యుతవిపక్ష వ్యావృత్తత్వేన వ్యతిరేకితయా పర సాధ్యసాధకమేవ్రాపస్య్తంస్యాత్ ।

[దీ] నిత్యశ్శబ్దశ్శబ్దత్వా దిత్యాదా నావ్యాప్తిః । పృథివీతూపవతీ తదా దిత్యాదౌ జలాదే ర్నీరసత్వ భ్రమెపునరసాధారణ్య భ్రమఏవేతి మంతవ్యం । (తథాపీతి) పక్షత్వం-సందిగ్ధసాధ్యకత్వం । మతం దూ

[గ] తత్ర్వ్యతదానీం హేతౌ గ్రహాదితి తత్రావ్యాప్తిః, వాస్తవసపక్షజలాది వ్యావృత్తతాయా అసత్త్వాదితి శంకా మలక్ష్యతయా పరిహరతి (పృథివీతి) మూలె (తథాపీతి) తథాపి-శబ్దె అనిత్యత్వ నిత్యత్వయో స్సాధ్యత్వె సంశయాభావె శబ్దత్వస్య సద్ధేతుత్వ విరుద్ధత్వేపి (సాధ్యతదభావేతి) హేతుమతి పక్షేసాధ్యా నిశ్చయేన వ్యాప్తిగ్రహా భావాత్ సద్ధేతావపి తత్ర్, సాధ్యాభావా నిశ్చయేన సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వ రూపవిరోధస్య అగ్రహేణ విరుద్ధహేతావప్య సాధారణ్యస్యదోషత్వం యుక్తమెవేత్యర్థః। అన్యథా-తదానీమపి సాధ్యతదభావా న్యతరస్య తత్ర నిశ్చయె । ననుసిసాధయిషా విరహవిశిష్ట సిద్ధ్యభావరూప పక్షతాయా స్సాధ్యనిశ్చయ దశాయామపి సిషాధయిషాసత్త్వె బాధనిశ్చయదశాయామపి చాక్షతత్వాన్న తద్భజ్గత్యత ఆహ దీధితౌ (పక్షత్వమితి) మణికారమతె విపక్షవ్యావృత్తె రసాధారణ్యాఘటకతయా తన్మతె 'అథ'త్యాదినా తస్యాదూషణోపయోగితా నిరాకరణ మసంగతమితి తద్ఘటితా సాధారణ్య వాది ప్రాచీన మత దూషణ పరతయా తత్సంగమయతి (మతమితి) ప్రాచామిత్యాదిః । మూలె (దోషఇతి) దోషవిధయోద్భావ్య ఇత్యర్థః । తస్యాః - విపక్షవ్యావృత్తేః । అనుగుణత్వాత్ - ప్రకృతసాధ్యసిద్ధ్య ప్రతికూలోద్భావనకత్వాత్ । ప్రత్యుతవిపక్షవ్యావృత్తత్వేనోపస్య్తత్ర అనుగత వ్యతిరేకి హేతుతయా ప్రకృతసాధ్య

[మ] నచ సంశాయకతయా దోషత్వం, తత్రోభయ వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాదితి వాచ్యం ; వ్యాప్తి గ్రాహకం సహచార జ్ఞానం, తద భావద్వారైవ సపక్ష వ్యావృత్తిమాత్రస్య దోషత్వాత్ ।

[దీ] నయతి (అథేత్యాది) (వ్యాప్తీతి) తథాచ స్వతో దూషణాక్షమ త్వాన్నాభాసత్వం, ఉపాధివదితి భావః ।
ఏకధర్మిణ వ్యావృత్తత్వంచ నసామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధి,

[గ] సాధక మేవస్యాత్, తథాచ పరార్థస్థలే విపక్షవ్యావృత్తత్వసహితంసపక్ష వ్యావృత్తత్వ మనుద్భావ్యం, తేననాసాధారణ్యం దోష ఇతి భావః । కేవలం సపక్షవ్యావృత్తత్వం కోటిద్వయానుపస్థాపకత్వేన నసాధ్యసంశాయకం కింతు మిళితమేవేతి దోషతయా మిళిత మేవోద్భావ్య మిత్యాశంకతే (నచేతి) సంశాయకం అసాధారణ్యం యద్యపి విపక్ష వ్యావృత్తత్వ ఘటితం, తథాపి తాదృశస్య దోషత్వం నోపపద్యతే, విరోధి జ్ఞానవిషయస్యైవదోషత్వాత్, విపక్షవ్యావృత్తత్వాంశజ్ఞానస్యచావిరోధిత్వా దిత్యాశయేనాహ (వ్యాప్తీత్యాది) తదభావద్వారైవ-తదభావ ప్రయోజకజ్ఞానవిషయతయైవ। ఏవకారేణానుమితౌతజ్జనకజ్ఞానేవా సాక్షాద్విరోధివిషయత్వ వ్యవచ్ఛేదః । తద్వ్యవచ్ఛేదకత్వం దీధికృత్స్ఫుటయతి (తథాచేతి) స్వతో దూషణాక్షమత్వాత్ - అనుమితౌ తత్కారణ జ్ఞానేచ సాక్షా దవిరోధిత్వాత్ । నాభాసత్వం - సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్యాపి నహేత్వాభాసత్వం।

ఏతేన విపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య దూషణానుపయోగిత్వే తదంశ పరిత్యాగనైవ హేత్వాభాసతా స్వీకార్యేతి శంకానిరాకృతా । ఏవంచ "స్వార్థానుమానే సర్వసపక్ష వ్యావృత్తిరేవ దోష ఇత్యుక్త" మిత్యగ్రిమ మూలస్యాపి స్వార్థానుమానేపి విపక్ష వ్యావృత్తే ర్న దూషణౌపయికత్వం, సపక్షవ్యావృత్తత్వస్య సహచార ధీవిరోధితయా తథాత్వేపి నహేత్వాభాసత్వ మిత్యుక్తమిత్యర్థో బోధ్యః। నను సహచార గ్రహవిరోధిత్వే వ్యాప్తి స్సహచారఘటితతయా తద్గ్రహేపి సాక్షాద్విరోధిత్వమేవేతి కథం హేత్వాభాసత్వ మిత్యాశంకాం పరిహరతి (ఏకధర్మిణ వ్యావృత్తత్వంచేతి) నిశ్చితసాధ్యవద్వ్యావృత్తిత్వా భావశ్చేత్యర్థః । (సామానాధికరణ్యేతి)

[దీ] ధర్మ్యంతరే తత్సంభవాత్, అన్యథా సతోరపి సాధ్యసాధనయో
ర్వ్యతిరేకిత్వం దోషాయస్యాత్ । అథాయం శంకితు రభిప్రాయః
పక్షేసాధ్యాభావస్య సంశయ నిశ్చయశ్చానుమితి విరోధీ, విరోధి
విషయకత్వాత్ ; తత్సామగ్రీచ విరోధి సామగ్రీత్వేన । తత్రాది
మస్యసామగ్రీపక్షేసవ్యభిచారస్య హేతోర్గ్రహః। ద్వితీయస్యతు
ప్రతిహేతోః పరామర్శః । అత స్తయోరాభాసత్వం । అతఏవ

[గ]సాధ్యవద్వృత్తిత్వసామాన్యేత్యర్థః (ధర్మ్యంతరఇతి)సాధ్యవద్వ్యక్త్య
న్తర మంతర్భావ్య । తత్సంభవాత్ - సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహో
దయాత్ । ఇదముపలక్షణం-సాధ్యవత్త్వ రూపసామాన్య ధర్మ పురస్కా
రేణ ధర్మిణమంతర్భావ్యాపి తత్సంభవో ద్రష్టవ్యః। తథాచ తత్తద్ధర్మి
వ్యావృత్తత్వరూప విశేషాభావగ్రహస్యప్రత్యేకం సాధ్యసామానాధికరణ్య
గ్రహసామాన్యావిరోధిత్వే తదభావ కూటాత్మకా సాధారణ్య గ్రహస్యాపి
తదవిరోధిత్వాన్న తస్యసామానాధికరణ్యసామాన్యఘటితవ్యాప్తిజ్ఞానేసాక్షా
ద్విరోధిత్వమితి భావః। అన్యథా-యత్కించి దధికరణాంత ర్భావేణసామా
నాధికరణ్య గ్రహవిరోధినోపి దోషత్వే । సతోః - సమీచీనయోః, వ
హ్నిధూమాద్యోః। వ్యతిరేకిత్వం - హ్రదావృత్తిత్వం (దోషాయస్యాదితి)
తస్యాపి హ్రదాంతర్భావేణ సహచార గ్రహవిరోధిత్వాదితి భావః । సం
శాయకతయా విపక్ష వ్యావృత్తత్వ ఘటితా సాధారణ్యస్య దోషత్వా
శంకితు స్సంశయాత్మక జ్ఞానస్యానుమితౌ సాక్షాత్ప్రతిబన్ధకత్వ మభిప్రేతం,
అన్యథా శంకాయా స్తుచ్ఛతాపత్తేః, తాదృశగూఢాభిప్రాయ మబుద్ధ్వైవచ
'వ్యాప్తిగ్రాహక' మిత్యాదినా తాదృశస్యదోషతాం మణికారో నిరాకా
ర్షీత్, అతోన్యూనతా భంగాయ తాదృశాభిప్రాయ మాశంక్య నిరా
కరోతి (అథాయమిత్యాదినా) 'నిశ్చయశ్చే'తి దృష్టాంతార్థం । విరోధి
సామగ్రీత్వేన-విరోధిజ్ఞాన సామగ్రీత్వేన। విరోధినీతిలింగ విపరిణామేనాన్వ
యః । ఆదిమస్య- సంశయస్య । సవ్యభిచారస్య - సాధారణ్యేనాసాధార
ణ్యేనవా విశిష్టస్య । ద్వితీయస్య - సాధ్యాభావ నిశ్చయస్య। ప్రతిహేతోః-
సాధ్యాభావ వ్యాప్యస్య । పరామర్శః - పక్షే పరామర్శః । తయోః-
తాదృశ గ్రహవిషయ వ్యభిచారిసత్ప్రతిపక్షయోః। అతఏవ-వ్యభిచారస్య

[దీ] సవ్యభిచార లక్షణే పక్ష వృత్తిత్వం విశేషణం । సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ మాత్రం పునరసిద్ధి రేవేతి, విరోధాన్యస్య పరామర్శ విరోధినో రూపస్య తత్త్వాత్, ఇతి। మైవం-బాధసంశయస్య ప్రతి బంధకత్వా నంగీకారాత్ । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య సంశయ సామగ్రీత్వా భావాత్ ।

[గ] సంశాయకతయా దోషత్వాదేవ।పక్షవృత్తిత్వంవిశేషణం, యథాశ్రుత మేవ సమ్యగితి శేషః । పక్షావృత్తేః పక్షే సాధ్యసంశయా ప్రయోజకతయా 'పక్షవృత్తిత్వేసతీ'త్యాది లక్షణస్యా ప్యుక్తరీత్యా వ్యభిచారస్య దూషక తాపక్ష ఏవాభ్యుపగమాత్, తదలక్ష్యత్వేన తత్రాతివ్యాప్త్య ప్రసంజకత్వా దితిభావః । ఏవంచ యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలినిశ్చయత్వేన సాధ్యవత్తా నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న ప్రతిబంధకతా, పక్షవృత్తిత్వేసతి తా దృశ రూపవత్త్వం తాదృశలక్షణార్థః । సాధ్యాభావవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్య తన్నిశ్చయత్వం నప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదకమితి నసత్ప్రతిపక్షా తివ్యాప్తిః । వహ్న్యభావత్వా ద్యవచ్ఛిన్నవత్తా జ్ఞానస్యాపి నిశ్చయత్వేన ప్రతిబంధక తాననిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్నం ప్రతి, అతోనహ్రదో వహ్నిమా నిత్యాదా వహ్న్యభావాదా వతిప్రసంగ ఇత్యవధేయం।నన్వేవం పక్షవృత్తిత్వేనా ఘటి తస్య సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వస్య వ్యాప్తిజ్ఞాన విరోధితయా హేత్వా భాసాధిక్యాపత్తిః, వ్యభిచారా నంతర్భావాదత ఆహ (సాధ్యాభావేతి) (అసిద్ధిరేవేతి) వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరేవేత్యర్థః । తత్త్వాత్ - అసిద్ధత్వాత్ । యద్యపి పరామర్శ విరోధిత్వం సాధారణ్యాపి సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వాం శ ఘటితత్వా దక్షతమేవ, తథాపి మేయత్వ విశిష్టా సిద్ధ్యాదావతిప్రసంగ భంగాయ తాదృశ విరోధ్యంతరా ఘటితత్వ నివేశస్యా వశ్యకత్వాన్నాతి ప్రసంగః (ప్రతిబంధకత్వానంగీకారాదితి) నిశ్చయత్వస్యార్థసమాజగ్రస్తత యా సంశయానంతరమసతి విశేష దర్శనే నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నాపత్తే రయోగాదితిభావః । తథాచ సంశయ సామగ్ర్యా అపి ప్రతిబన్ధకత్వ మసి ద్ధమితిభావః। సంశయ సామగ్ర్యాః ప్రతిబన్ధకత్వ మభ్యుపేత్య దూషయతి (సాధారణధర్మవత్తా జ్ఞానస్యేతి) తన్మాత్రస్యేత్యర్థః। తన్మాత్రే సామగ్రీత్వ ప ర్యాప్తి విరహేపి ప్రతిబంధక సామగ్రీ ఘటకత్వేన తస్య ప్రతిబన్ధకత్వమ

[ఢీ] సామగ్రీత్వేన ప్రతిబంధకత్వే హేత్వాభాసత్వాయోగాచ్చ। అన్యథా పక్షస్య సాధ్యతదభావవద్వృత్తి ప్రమేయత్వాదిమత్త్వం సర్వత్ర హేతౌ రాభాసీభవేత్ । తథా కామినీ జిజ్ఞాసా ప్రయోజకం తజ్జ్ఞాన సాధనత్వాదికమపి । ఏవం విశిష్టస్య పక్షావృత్తిత్వం ... ద్య కేవలస్యాపి సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య తథాత్వం ...

[గ] వ్యాపారకావిత్యతర (సామగ్రీత్వేనేతి) సామగ్య్రంతర్గతజ్ఞాన... (హేత్వాభాసత్వాయోగాదితి; తద్విషయస్యేత్యాది। యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి ప్రతిబంధకతా నతిరిక్త వృత్తి తాదృశత్వ మేవ హేత్వాభాసత్వం, ప్రతిబంధక సామగ్రీ ఘటకజ్ఞాన విషయస్యాన్యథా రణ్యాదిశ్చనతథా, విశేషదర్శనాది కాలీన తదప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానేపి తద్విషయక నిశ్చయత్వ సత్త్వాదితిభావః। అన్యథా- యథా కథంచిల్లక్షణం పరిష్కృత్య ప్రతిబంధకసామగ్రీ ఘటకజ్ఞాన విషయస్య హేత్వాభాసత్వో పపాదనే । మెయత్వాదిహేతౌ సాధ్యతదభావ సహచరిత మెయత్వవాన్ పక్ష ఇత్యాది జ్ఞానవిషయస్య దోషతాయా ఇష్టత్వాత్ (సర్వత్రేతి) తథా చ ధూమాది హేతౌ తస్య దోషత్వేన నేష్టాపత్తి స్సంభవతీతి భావః। (ఆభాసీభవేదితి) ధూమాది హేతుకానుమితావపి తజ్జ్ఞానస్య సంశయ సామగ్రీత్వేన ప్రతిబంధకత్వాదితిభావః। విరోధిజ్ఞానసామగ్రీవిధయాయస్య జ్ఞానం ప్రతిబంధకం తత్రాభాసతా మాపాద్య విరోధిజ్ఞానసామగ్రీవిధయా ప్రతిబంధక జ్ఞానస్యవిషయె తామాపాదయతి (తథేతి) ప్రయోజకత్వం- జనకజ్ఞాన విషయత్వం। విపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాగ్రాహావిరోధిత్వేనా నుద్భావనీయతాయాః ప్రాగేవవ్యవస్థాపితత్వా 'త్కి-ఞ్చే'త్యాది గ్రంథస్య తత్పరత్వం నఘటతే పౌనరుక్త్యాపాతాత్; నచ పూర్వమన్వయి నిష్టాంతా సంభవేన న్యూనతాయా ఆవశ్యకతయా తదు ద్భావనం నిరాకృతమితి నపౌనరుక్త్య ప్రసంగ ఇతివాచ్యం, ఏవమపి వ్యతిరేకిణి వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతా ప్రతిక్షేపకతయా తదుద్భావన నిరాకరణే పౌనరుక్త్యస్య దుర్వారత్వాత్ ఇత్యతః కేవలసపక్షవ్యావృత్తత్వోద్భావన నిరాకరణపరతయాకించేత్యాది మూలమవతారయతి (ఏవమితి) ఏవం-ఉక్త ప్రకారేణ। విశిష్టస్య- విపక్షవ్యావృత్తత్వ విశిష్టస్య। నను సాధనవికలస్యాపి

[మూ] కించ కథాయాం దృష్టాన్తస్య సాధనవైకల్యాదివత్తదుద్భావనే న్యూనత్వేనైవ వాదినిగ్రహాత్; తదుద్భావనవాదినివృత్తేశ్చ నచ న్యూనత్వేనోపజీవ్యం, అసాధారణ్యవ్యతిరేకిణాపి తదుద్భావనాత్। నచ వ్యతిరేకిప్రయోగే తదుపన్యాసః, వ్యాప్తిస్తు ధర్మతయా ఉపదర్శితేతి కించిత్కరత్వాత్।

[దీ] (కించేతి) వాద్యుపదర్శితదృష్టాన్తస్య సాధనవైకల్యంతు నాసాధారణ్యం, సపక్షాన్తరవృత్తిత్వేఽపి తత్సంభవాత్। తదుద్భావనన్తు తస్య నిగ్రహస్థానత్వాత్, విభాజకసూత్రస్థానుక్తసముచ్చాయకచకారేణ తస్య సముచ్చితత్వాత్। తదుదాహరణస్యాభాసతాప్రదర్శనాయైవ వా।

[గా] ఘటాదిర్విశేషాదర్శనదశాయామివ విశేషదర్శనదశాయామపి వ్యతిరేక్యసాధనవత్త్వాభిమానాదినా దృష్టాన్తవిధయా ఉపన్యాససంభవత్యేవేతి తత్ర న్యూనతావిరహేణ సాధారణ్యోద్భావనం సార్థకం; నచ తత్ర దృష్టాన్తస్య సాధనవైకల్యోద్భావనేనైవ వాదినివృత్తిసంభవాదసాధారణ్యస్య దోషత్వమనావశ్యకమితి వాచ్యం। దృష్టాన్తస్య నిశ్చితసాధ్యవతః సాధనవైకల్యస్యైవాసాధారణ్యత్వాత్; ఇతి శంకాం నిరస్యతి (వాద్యుపదర్శితేతి) యావన్నిశ్చితసాధ్యవతి సాధనవైకల్యమసాధారణ్యమేవేతి వాద్యుపదర్శితత్వాభిధానం। ఏకదేశే సాధనవైకల్యస్య యావతి సాధనవైకల్యానతిరిక్తతయా తస్యాసాధారణ్యత్వనిషేధాసంగతేస్తదుద్భావనపర్యన్తస్యాసాధారణ్యోద్భావనత్వప్రతిషేధః (సపక్షాన్తరవృత్తిత్వేఽపీతి) హేతోరితి శేషః। తత్సంభవాత్, వాద్యుపదర్శితస్య దృష్టాన్తస్య సాధనవైకల్యసంభవాత్। నన్వేవం దృష్టాన్తస్య సాధనవైకల్యం హేత్వాభాసబహిర్భూతతయా క్వచిదపి నోద్భావ్యేతేత్యత ఆహ (తదుద్భావనన్త్వితి) నను 'ప్రతిజ్ఞాహానిః ప్రతిజ్ఞాన్తర'మిత్యాది నిగ్రహస్థానవిభాజకసూత్రే అస్యాపరిగణనాన్న నిగ్రహస్థానతేత్యత ఆహ (విభాజకేతి) ఆభాసతాప్రదర్శనాయైవ తదుద్భావనమిత్యనుషంగేణాన్వయః। ఆభాసతా- బాధితసాధనవత్త్వార్థకతా, సా చాపార్థకత్వరూపనిగ్రహస్థానమితి భావః। నను యథా ఘట ఇత్యాది దృష్టాన్తప్రయోగస్య సమయబన్ధాధీనత్వేనానియతత్వాత్ యత్ర

[మ] స్వార్థానుమానే చ సర్వసపక్షవ్యావృత్తిరేవ దోష ఇత్యుక్తమితి। ఉచ్యతే-శబ్దత్వం సాధ్యవతస్తదభావవతశ్చ నివృత్తత్వేఽజ్ఞాతమర్థాద్వ్యతిరేకి ముద్రయా [వ్యతిరేకితయా వా] పక్షే సాధ్యం తదభావం చ సాధయేత్, అవిశేషాత్। అన్యథా పక్షవృత్తిత్వానుపపత్తిరితి

[దీ] ఆవశ్యకశ్చ ప్రాచాం దృష్టాంత ప్రయోగ ఇతి భావః। మాభూత్ పరార్థానుమానేఽసాధారణ్యం దోషః, స్వార్థే తు స్యాదత ఆహ (స్వార్థేతి) స్వమతే సిద్ధాంతముపక్రమతే (ఉచ్యత ఇతి) (అర్థాదితి) వ్యతిరేకి ముద్రయా అర్థాదుభయం సాధయేత్ - అర్థవశ సంపన్న మేవోభయ సాధకత్వం, ఉభయ సిద్ధ్యనుకూల వ్యాప్త్యాది గ్రహాదిత్యర్థః। వ్యతిరేకితయా వేతి పాఠే, అర్థాత్ – అర్థాపత్తివిధయా, ఇతి పరమతేన।

[గ] తచ్చాన్వయ మేవోదాహరణం తత్రైవాసాధారణ్యముద్భావనీయమిత్యత ఆహ (ఆవశ్యకశ్చేతి) తథా చ తదప్రయోగే న్యూనత్వమేవేతి భావః। మూలే 'జ్ఞాత'మిత్యస్య పక్ష ఇత్యాదిః। 'వ్యతిరేకితయే'త్యనంతరం వాకారాసత్త్వే 'అర్థా'దిత్యస్యార్థాపత్తివిధయేత్యర్థో న సంగచ్ఛతే, అర్థాపత్తి వ్యతిరేక్యనుమానోభయవిధయా సాధకత్వస్యైకమతే సంభవాదతోఽన్యథా వ్యాచష్టే (అర్థాదితి) వ్యతిరేకిత్వేనార్థాధీనత్వాదన్వయ భ్రమం నిరాకర్తుం వ్యత్యస్య యోజయతి (వ్యతిరేకిముద్రయార్థాదితి) 'సాధయే' దితి సంభావనాయాం లిఙ్। సిద్ధ్యప్రధాన సంభావనా చ యోగ్యతాధీనేత్యర్థతస్సా లభ్యత ఇత్యాశయేన వ్యాచష్టే (అర్థవశేతి) ఉభయసాధకత్వం-ఉభయసిద్ధి యోగ్యత్వం, పరస్పరసిద్ధి సామగ్రీరూప పరస్పరసిద్ధి ప్రతిబంధకాభావాతిరిక్తోభయ సిద్ధి సామగ్రీ సమవధానమితి యావత్। మూలే 'జ్ఞాత' మిత్యంతం హేతుగర్భ విశేషణమితి స్ఫుటయతి (ఉభయమితి) మూలే (అన్యథేతి) సాధ్యతదభావ వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వేన జ్ఞాతస్య విరోధి సామగ్ర్యతిరిక్త ప్రతిబంధకాభావ సమవహితస్య హేతోర్విరోధి సామగ్ర్యభావాతిరిక్త సాధ్యతదభావసిద్ధి సామగ్రీ సమవహితత్వే (పక్షవృత్తిత్వానుపపత్తిరితి) పక్షవృత్తితయా జ్ఞాతత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః। సాధ్యతదభావయో స్థాపకతయా సాధారణో దోష ఇతి మూలార్థం

[మ] సాధ్యతదభావవ్యాపకతయాఽస్వార్థానుమానేఽసాధారణో దోషః

[దీ] ఏవంచ పక్షధర్మతయాజ్ఞాయమానో హేతుస్సాధ్యాభావ వ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానాత్ సాధ్యస్య,సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వ జ్ఞానాచ్చ సాధ్యాభావస్య సాధనాయోన్ముఖః మిథో విరోధేననైకమపి సాధయతి। నచ శబ్దేనిత్యత్వా నిత్యత్వ సందేహే తమభయ వ్యాపకత్వం శబ్దత్వాభావస్య గ్రహీతుం శక్యం, వ్యాపకత్వాభిమత శబ్దత్వాభావా భావవచ్ఛబ్దవృత్తిత్వస్య నిత్యత్వా నిత్యత్వయో స్సందిహ్యమానత్వాదితి వాచ్యం। తథాత్వేపి తాదృశ సంశయాభావ దశాయాంతథాత్వనిశ్చయే తమభయవ్యాపకీభూతా

[గ] దీధితికృద్వ్యాచష్టే (ఏవంచేత్యాదినా) అత్రసాధ్యతదభావసాధనోన్ముఖత్వం-తత్తత్సిద్ధిసామగ్రీ సమవహితత్వం। ఏతదేవచసాధ్యతదభావవ్యాపకత్వ పదార్థః। సాధ్యతదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వజ్ఞానయోర్మిళితయోరుభయసిద్ధిసామగ్రీత్వ శంకానిరాకరణాయ సాధ్యతదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ జ్ఞానాత్తమభయసాధనాయోన్ముఖఇతి సంక్షేపోక్తి రుపేక్షితా (విరోధేన నైకమపి సాధయతీతి) అసాధారణ ఇతి శేషః, ఎవంచా సాధకత్వమేవ హేతోర్దుష్టత్వ మిత్యవధేయం। సందేహే-సందేహ దశాయాం। (వ్యాపకత్వేతి) ఉభయవ్యాపకతయా గ్రాహ్యస్యశబ్దత్వా భావస్యయోభావ శ్శబ్దత్వం తద్వద్వృత్తిత్వ రూపస్య వ్యభిచారస్యేత్యర్థః (సందిహ్యమానత్వాదితి) ఉక్తసంశయేన విషయీకరణాదిత్యర్థః, అధారత్వాధేయత్వయో స్తుల్యవిత్తివేద్యత్వా దితిభావః।

ఏతచ్చవ్యాప్యధర్మికవ్యాపకాభావవద్వృత్తిత్వజ్ఞానమేవవ్యాపకతాగ్రహప్రతిబన్ధకమిత్యభిమానేన। వస్తుతస్తుతాదృశజ్ఞానవద్వ్యాపకాభావవద్వృత్తికవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానమపిప్రతిబంధకం, అసమానప్రకారకత్వస్యా విశేషాత్ ఇతికథితసంశయేశబ్దవృత్తితయానిత్యత్వాద్యభావేపి నక్షతిరిత్యవధేయం। (తాదృశేతి) శబ్దే నిత్యత్వా నిత్యత్వసంశయాభావదశాయాం ఘటగగనాదౌ శబ్దత్వాభావే ప్రత్యేకముభయ సహచారగ్రహాత్, తథాత్వ నిశ్చయే-శబ్దత్వాభావే ఉభయవ్యాపకతా నిశ్చయేసతి, తజ్జన్యసంస్కారాచ్ఛబ్దే సాధ్య

[మూ] సత్ప్రతిపక్షత్వాద్ధేతోః, అత్రైవ్యక్త ఏవేతి తదుపలక్షణమ్ ।

[దీ] భావప్రతియోగిశబ్దత్వ వత్త్వస్య శబ్దేప్రతిసంధాతుంశక్యత్వాత్ । అతోయ మప్రతిబన్ధ్యేవ ప్రతిబన్ధ్యస్య సారభాదే రభావస్య చేదియ పాషాణాదౌ పృథివీత్వ తదభావ సహచారేణ తదుభయ వ్యాపక తాగ్రహే తాదృశాభావ ప్రతియోగి సారభస్యచందనాదౌ పక్షే ధర్మౌ పృథివీత్వాదౌ సాధ్యేతద సాధారణ్యస్యాతిసులభత్వాచ్చ। నన్వయం సత్ప్రతిపక్ష ఏవ, వ్యాప్తేరన్వయ నిరూప్యత్వస్యా వ్యాపకత్వేనా ప్రయోజకత్వా దిత్యతఆహ (సత్ప్రతిపక్షఇతి)

[గ] సందేహదశాయామపి తాదృశవ్యాపకతాద్వయ స్మరణే అవ్యాపకత్వ భానాసంభవేన వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగి శబ్దత్వవత్త్వస్యశబ్దే, ప్రతి సంధాతుం-నిశ్చేతుం, శక్యత్వాదిత్యర్థః । గగనఘటాదౌ శబ్దత్వాభావే నిత్యత్వేతదభావోభయసాహచర్యగ్రహాచ్ఛబ్దత్వోపస్థితావేవసంభవతి, శబ్దత్వ జాతిప్రతీతౌచ వ్యక్తిభానం నియతమితిశబ్దేనిత్యత్వ తదభావ సంశయజనకం ధర్మిజ్ఞానం కోట్యుపస్థితిశ్చవర్తతే, అపితు కారణాంతరాభావాదేవ తత్ర సంశయ విరహః, అతో యత్సాధ్య హేతుకే హేత్వభావే సాధ్యతదభావ యోస్సాహచర్య గ్రహే హేతుభానే తద్ధర్మిణ ఉపస్థిత్యనైయత్యం తత్ర ధర్మిజ్ఞానాభావేనైవ హేతుమతి నసాధ్య తదభావ సంశయ ఇతి తాదృశస్థలే సాధ్యతదభావవ్యాపకతాగ్రహ సౌకర్యమాహ(అతోయమితి) సహచారేణ-సహచారగ్రహేణ (తాదృశాభావేతి) పృథివీత్వతదభావవ్యాపకతా విశిష్టాభావేత్యర్థః (పృథివీత్వాదావసాధ్యఇతి) చందనం పృథివీ సౌరభాదిత్యాదావిత్యర్థః। అసాధారణ్యస్య- అసాధారణ్యగ్రహస్య। అయం-సాధ్యతదభావ వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగితయా గృహ్యమాణో హేతుః (సత్ప్రతిపక్ష ఏవేతి) విరోధివ్యాప్తి పక్షధర్మతాజ్ఞాన ప్రతిరుద్ధకార్యకత్వాదితిభావః। తథాచ నాసాధారణ్యస్య స్వతంత్ర హేత్వాభాసతేతి భావః। నను విరోధివ్యాప్తే రన్వయ వ్యాప్తిత్వం సత్ప్రతిపక్షతా ప్రయోజకమితినాత్ర సత్ప్రతిపక్షతేత్యతఆహ (వ్యాప్తేరితి) అన్వయ నిరూప్యత్వస్య- సాధ్యసాధనోభయనిరూపితత్వస్య। అవ్యాపకత్వేనవ్యతిరేకిణ్యాహార్యవ్యాప్తిత్వేన

[ము] అసాధారణేన వ్యతిరేకి ప్రయోగే పరస్య సర్వసపక్ష వ్యావృత్తత్వమాత్ర ముద్భావ్యం, సాధ్యాభావా ప్రాపకత్వాత్, నవిపక్ష వ్యావృత్తత్వమపి, ప్రతికూలత్వా దవ్యర్థత్వాచ్చ । యద్వా విపక్ష వ్యావృత్తతయాసాధ్యమివ సపక్షవ్యావృత్తతయా సాధ్యాభావమపి సాధయేదితి దృష్టాంతతయా ప్రతిబందితయాచ తదుద్భావనమపి ।

[దీ] నచైవం విధభేదేన పృథగభిధానేతి ప్రసంగః, స్వతంత్రేచ్ఛస్యేత్యాదే గ్రంథకృతైవా భిధానాత్ । తదభావ సాధకే తత్సాధకత్వ భ్రమరూపా శక్తివిశేష సూచనార్థత్వాచ్చ । సత్ప్రతిపక్ష సవ్యభిచారోభయ లక్షణా క్రాంతతయోభయాంత ర్భావస్యా విరుద్ధత్వాదిత్యపి కశ్చిత్ ।

[గ] యత్రసత్ప్రతిపక్షతాతత్రాసాధారణ్యాభావేన(ఏవంవిధేతి)యత్ర హేత్వంతరేణ ప్రతిరోధ స్తత్ర సత్ప్రతిపక్షతా యత్రచ స్వేనైవస్వకార్య ప్రతిరోధ స్తత్రతదన్య హేత్వాభాసతేత్యభిధానమిత్యర్థః। అతిప్రసంగః-యత్రాన్వయినా హేత్వంతరేణ ప్రతిరోధ స్సత్ప్రతిపక్షఃయత్రచ వ్యతిరేకిణా హేత్వంతరేణప్రతిరోధస్స హేత్వాభాసాంతరమిత్యాది ప్రసంగః । "తదభావ సాధక" ఇత్యాదేః ప్రకృతైతద్దోషపృథగభిధానస్యేత్యాదిః।అశక్తివిశేషః-అతిశయితాశక్తిః(ఉభయలక్షణాక్రాంతతయోభయాంతర్భావస్యేతి) యథాసత్ప్రతిపక్షలక్షణాక్రాంతతయా సత్ప్రతిపక్షతా తథా సవ్యభిచార లక్షణాక్రాంతతయాతథాత్వస్యాపీత్యర్థః (అవిరుద్ధత్వాదితి) తథాచ సవ్యభిచారలక్షణాక్రాంతస్య సవ్యభిచార మధ్యే అవశ్యం విభజనీయతయా సాధారణానుపసంహారి భిన్నస్య శబ్దోఽనిత్య శ్శబ్దత్వా దిత్యాదే రసాధారణత్వేన విభజనం యుక్తమేవేతి భావః। కశ్చిదిత్యనేనా స్వరస స్సూచితః, సచా సాధారణ్యే సత్ప్రతిపక్ష పార్థక్య ప్రయోజక దర్శిత బీజమనాదృత్య సత్ప్రతిపక్షాంతర్భావస్వీకారే వ్యాప్తిజ్ఞాన విరోధిత్వఘటితస్యతద్వ్యావృత్తస్యైవ సాధారణ్య సంగ్రాహక సవ్యభిచార సామాన్య లక్షణస్య సంభవేన ప్రయాసేన సమూహాలంబనానుమితి విరోధితా ఘటిత తత్సాధారణ సవ్యభిచార సామాన్య లక్షణ కరణస్య నిర్యుక్తికతయా తస్య సవ్యభిచారాంతర్భావాసంభవాదితి। సపక్షత్వస్య నిశ్చయగర్భత్వే సత్ప్రతిపక్షోత్థాపకతా

[మ] లక్షణంతుసర్వసపక్షవ్యావృత్తత్వం, నతువిపక్షవ్యావృత్తత్వమపి,

[దీ] (సర్వసపక్షేతి) సపక్షః సాధ్యవాన్ పక్ష వృత్తిత్వేసతి సాధ్యవ్యా
పకా భావ ప్రతియోగిత్వ మిత్యర్థః

[గ] నసంభవతి వ్యాప్తె జ్ఞానేనా గర్భత్వాదిత్యత స్తదాన్యేపస్థె (సపక్ష
ఇతి) పక్షవృత్తిత్వా విశేషితస్య సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ
స్య ప్రతిబంధకతా నతిరిక్త వృత్తివిషయితాకత్వా భావేన సహేత్వాభా
స సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వం, అనుమితివిరోధితా శూన్యపక్ష ధర్మ
తాజ్ఞానకాలీన జ్ఞానావృత్తి విషయితాకత్వ రూపం ప్రతిబంధకతానతిరిక్త
వృత్తిత్వం సామాన్యలక్షణె నివేశ్య హేత్వాభాస సామాన్య లక్షణాక్రాం
తత్వ సంపాదనసంభవేపి తాదృశప్రయాస గౌరవమత్తో సాధారణ్య శరీరె
పక్షవృత్తిత్వమంతర్భావయతి(పక్షవృత్తిత్వేసతీతి)యద్యప్యేవంసవ్యభిచార
సామాన్య లక్షణస్య యద్ధర్మి వృత్తిత్వ మిత్యాదినా బాధాది సాధా
రణ్య వారణ ప్రకారో నసంభవతి, పక్షవృత్తిత్వ ఘటితా సాధారణ్యస్యా
పిధర్మివిశేషనియంత్రితత్వాత్, తాదృశరీత్యాదరేచసిరుక్తాసాధారణ్యస్యై
వ అసంగ్రహాపత్తేః, తథాపి ప్రకృతపక్షతా వచ్ఛేదక విశిష్టె ప్రకృత సా
ధ్యతా వచ్ఛేదక విశిష్ట వైశిష్ట్యావగాహి జ్ఞాననిరూపితా యా నిరుక్తా
సాధారణ్య విషయకత్వా నవచ్ఛిన్న ప్రతిబంధకతా తచ్ఛూన్యత్వేసతి
సమూహాలంబనానుమితి విరోధిత్వస్య బాధప్రతిరోధ వ్యావృత్తస్యనిరుక్తా
సాధారణ్యసాధారణస్య సవ్యభిచారసామాన్యలక్షణత్వ సంభవాన్నదోషః।

నను సాధ్యవ ద్వ్యావృత్తత్వం యది తద్వదవృత్తిత్వం తదా
శబ్దో౽ నిత్యః శ్రోత్ర గ్రాహ్యత్వేసతి గుణత్వా దిత్యాదా విశిష్టస్య
గుణత్వాదేః కేవలా నతిరిక్తతయా నిత్యత్వవదవృత్తిత్వం నోపప
ద్యత ఇత్యవ్యాప్తిః, ఏవం సాధ్యవద వృత్తిత్వం సామానాధికరణ్య
గ్రహ విరోధితయా వ్యాప్తిగ్రహ విరోధ్యవతి నసత్ప్రతిపక్షో ద్భావక
మతో వ్యావృత్తత్వాంతం వ్యాచష్టె (సాధ్యవ్యాపకేతి) విరోధతా
పోపాధే స్సాధ్యా భావ వ్యాప్యతా రూపత్వే ౽పి సాధ్య వ్యాపకీ
భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ మితి సంకర ఇత్యాశంకాం నిరాకరోతి

[దీ] ఇదంచాసాధారణమనుమితివిరోధి, విరోధశ్చ సాధ్యాసామానాధికరణ్యాది రూపోऽన్వయవ్యాప్తిగ్రహవిరోధీతి నసాంకర్యశంకాపి । సాధ్య సమానాధికరణంతు నాసాధారణం, దశావిశేషే తద్భ్రమస్తు పురుష దోషో వ్యాప్యస్యేవ సాధారణ్యభ్రమః । నవీనాః పునరేవం వర్ణ యంతి-సామగ్రీద్వయవిరోధేన హేత్వభావస్య సాధ్యతదభావవ్యాప కతాగ్రహవిరోధోऽసాధారణస్య దూషకతాయాంబీజం, తథాహి- వృత్తిమతా హేతునా క్వచిదధికరణే వర్తితవ్యం, తత్రచావశ్యం సాధ్యతదభావయో రన్యతరేణ భవితవ్యం,

---

[గ] (సాధ్యాసామానాధికరణ్యాదీతి) హేతునిష్ఠసాధ్యాసామానాధికరణ్యాదీత్యర్థః। ఆదినా సాధ్యనిష్ఠహేత్వసామానాధికరణ్యపరిగ్రహః। నన్వేవం విరోధస్య విరోధ్యవిషయకత్వేనానుమిత్యవిరోధితయా దోషతా నస్యాదిత్యత ఆహ (అన్వయవ్యాప్తీతి) సాధ్య హేతు సామానాధికరణ్య ఘటిత వ్యాప్తీత్యర్థః। పక్షవృత్తిత్వప్రవేశాప్రవేశాభ్యామపి భేదసంభవాచ్ఛంకాపి నేత్యుక్తం । శబ్దోऽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదౌ వాస్తవసాధ్యవద్వ్యావృత్తత్వాసత్త్వేన వ్యాప్తిశంకామలక్ష్యతయా పరిహరతి (సాధ్యసమానాధికరణంత్వితి) నను దర్శితస్థలేపి దశావిశేషేऽసాధారణ్యజ్ఞానేనానుమిత్యనుత్పాదేన హేతోర్దుష్టతాయా ఆవశ్యకత్వే కథమలక్ష్యత్వమిత్యత ఆహ (దశావిశేష ఇతి) తద్భ్రమః- అసాధారణ్య భ్రమః । పురుషదోష ఏవ నతు తత్ర హేతోర్దుష్టతేత్యర్థః। ప్రతిబంది సూచనాయ దృష్టాంతమాహ (వ్యాప్యస్యేవేతి) (మిశ్ర) వ్యాఖ్యానముపన్యస్యతి (నవీనా ఇతి) (సామగ్రీద్వయ విరోధేనేతి) హేత్వభావే సాధ్యతదభావ వ్యాపకతాగ్రాహక సామగ్ర్యోః పరస్పరజన్య ఫలప్రతిబంధకత్వేనేత్యర్థః । గ్రహవిరోధః- గ్రహానుత్పాదః। అసాధారణస్య- హేతోః। దూషకతాయాంబీజం- అనుమిత్యనుత్పాదకతాయాం బీజం। వ్యాపకతయో ర్విరోధ ఏవ పరస్పర గ్రహసామగ్ర్యోః పరస్పర ప్రతిబంధకత్వం సంభవతీతి విరోధమేవోపపాదయతి (తథాహీతి) (క్వచిదధికరణే వర్తితవ్యమితి) వృత్తేరధికరణ నిరూపితత్వ నియమాదితి భావః। తత్రచ- తదధికరణేచ। సాధ్యతదభావయో రన్యతరేణ, భవితవ్యం- స్థాతవ్యం। ప్రతియోగ్య భావయో రేకాసత్త్వే అపరసత్త్వ నియమాదితి భావః ।

[దీ] నచ తత్ర హేత్వభావ స్సంభవతి, అతో౽వశ్య మన్యతరా వ్యాపక త్వం తస్య, ఏవంవిధ విరోధధ్రౌవ్యే సాధ్యేన తదభావేనచ హేత్వ భావస్య సహచార జ్ఞానం నైకతర నిరూపితామపి వ్యాపకతాం గ్రాహయతి, మిథోవిరోధాత్, విరోధిపరామర్శే ద్వయమివసాధ్య తదభావౌ। ఏవంచ వృత్తిమత్త్వ విశేషితం హేతో ర్యావత్సప క్ష విపక్ష వ్యావృత్తత్వం వృత్తిమత్ప్రతియోగిత్వ విశేషితంవా హేత్వభావస్య యావత్సపక్ష విపక్ష వృత్తిత్వ మసాధారణ్యమితి। యోజయంతిచ గ్రంథమిత్థం- శబ్దత్వం యది సాధ్యతదభావవద్వ్యా వృత్తత్వేన – తదుభయ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వేన, జ్ఞాతం– జ్ఞానయోగ్యం, స్యాత్ -

---

[గ] తత్ర-అధికరణే। నహేత్వభావస్సంభవతి।ప్రతియోగివృత్త్యావిరోధాదితి భావః।అతః-హేత్వభావస్య తత్రాసత్త్వాత్। అన్యతరావ్యాపకత్వం-సాధ్యా వ్యాపకత్వ సాధ్యాభావా వ్యాపకత్వాన్యతరవత్త్వం। తస్య-హే త్వభావస్య। తయోర్మధ్యే హేత్వధికరణే యస్య స్థితిః తద్వ్యాపకతాయా స్తదభావే అసంభవాదితిభావః। ఏవంవిధవిరోధధ్రౌవ్యే- ఏవంరీత్యా నిత్యత్వతదభావ వ్యాపకతయో శ్శబ్దత్వాభావాదావేకసత్త్వే౽పరాసత్త్వ నియమే (సహ చార జ్ఞానమితి) వ్యాపకతా గ్రహకారణం గగన ఘటాదౌ సామానా ధికరణ్య జ్ఞానం। విరోధిసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధకత్వం దృష్టాన్తేన ద్రఢయతి (విరోధీతి) సాధ్యతదభావౌ నగ్రాహయతీ త్యనుషంగేణాన్వయః। అవృత్తి వారణాయ "వృత్తిమత్త్వవిశేషిత"మితి। యావత్సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తత్వం- యావత్సపక్షవిపక్ష నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వం। నను హేత్వభావత్వరూపేణ సహచారజ్ఞానమేవ తేనరూపేణవ్యాపకతాగ్రాహకతయావ్యాపకత్వాంతర గ్రహవిరోధీతి తద్విషయస్యైవదోషత్వ ముచితమిత్యాశయేనాహ (వృత్తి మదితి) ఉభయవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వజ్ఞానవిషయత్వం భ్రమ మాదాయోభయా సహచరితసాధారణమితి నోభయ సాహచర్య రూప తయా వ్యాఖ్యేయోభయ సాధకమతో వ్యాచష్టే (జ్ఞాతం - జ్ఞానయోగ్య మితి) ఉభయ సాధకత్వే ఉభయ సాహచర్య రూప వ్యతిరేక్యనుమానత్వే

[దీ] తద్వత్త్వాత్, ఇతియావత్, తదా, వ్యతిరేకితయా. తాదృశ వ్యతిరేక ప్రతియోగిత్వేన, అర్థాత్పక్షే, తమభయం సాధయేత్ -తము భయ సహచరితం భవేత్ ।

[గ] మప్రయోజకమితివ్యతిరేకితయేత్యన్యథావ్యాచష్టే (వ్యతిరేకితయేతి) (తాదృశేతి) సాధ్యతద భావవ్యాపకీభూతేత్యర్థః।యద్యపియది తాదృశవ్యతిరేక ప్రతియోగిత్వేన త్వాన్యత్తవా ఉభయ సహచరితంస్యా దిత్యతఏవ తాదృశ ప్రతియోగితాయా ఉభయ సాహచర్య ప్రయోజకత్వం లభ్యతే, తథాప్యాప త్తిమూల భూత వ్యాప్తి ప్రదర్శనాయ వ్యతిరేకితయేతి పునమాలె భిహితమిత్యవధేయం । భ్రమేణోభయ సాధకత్వస్యేష్టత్వా మభయం సాధయే దిత్యస్యార్థమాహ (ఉభయ సహచరితం భవేదితి)

యద్యపివృత్తిమత్త్వవిశేషితైకకోటివ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వస్య వస్తుగత్యా పరకోటివ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్వ విరుద్ధత్వేపి విరోధాప్రతిసంధానదశాయాంనైకగ్రాహకసామగ్ర్యాఃఅపరగ్రహావిరోధిత్వమితిదర్శితతర్కావతారేణైవ విరోధప్రతిసంధానమసాధారణ్యదశాయా మంగీకార్యం, యద్దూషయిష్యతి 'దర్శితరీత్యాతదవధారణేచ' త్యాదినా, తథాచశబ్దేనిత్యత్వా నిత్యత్వయో స్సందేహే శబ్దత్వే తమభయ సాహచర్యమపి సందిగ్ధ మేవేతీష్టాప త్తిశంకాయాం నోక్తతర్కావతరణ సంభవః ; తదుభయైకాధికరణ వృత్తిత్వస్యచా ప్రసిద్ధ్యానాపత్తి సంభవః; అప్రసిద్ధస్య వ్యాప్త్యవధారణాసంభవాత్, ఏవముభయవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వమవృత్తౌ ప్రసిద్ధం తత్రైనోభయ సాహచర్యమితి విరోధ ఏవాపాద్యా పాదకయోరితి కథమాపత్తిః ? వృత్తిమత్త్వేసత్యుభయ వ్యాపకీ భూతాభావప్రతియోగిత్వంచా ప్రసిద్ధం, వృత్తిమత్త్వేసతి తత్తత్కోటి వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వేన ప్రత్యేకం తత్తత్కోట్యభావ సాహచర్యాపత్తౌ ఇష్టాప త్తిశంకాయా అనివృత్తిరితి మహదసమంజసం ;

తథాపి జలత్వాదావృత్తిమత్త్వేసతి ఘటత్వపటత్వాద్యుభయవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వం తమభయాభావద్వయసహచారంచావధార్య సామాన్యత ఆపాద్యా పాదకయో ర్వృత్తిమత్త్వేసతి యద్యదుభయ వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగి తత్ప్రత్యేకం తమభయాభావ ద్వయైకాధికరణ

[డి] వ్యాపకాభావవతివ్యాప్యాభావస్యావశ్యంభావాత్, అతథాభావే పక్షధర్మతాయా వ్యాప్తేర్వానుపపత్తిః,

---

[౫] వృత్తీతి వ్యాప్తిరవధార్యతే, తతశ్చ శబ్దత్వాదౌ వృత్తిమత్త్వనిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్వానామాహార్య జ్ఞానాన్నిత్యత్వానిత్యత్వాభావ ద్వయైకాధికరణ వృత్తిత్వవత్త్వాదిద మిత్యప్రసిద్ధ విశేషాపత్తిస్సులభైవ, సామాన్య ముఖవ్యాప్త్యధీన విశేషానుమితావివ తదధీన విశేషాపత్తావపి విశేష ప్రసిద్ధేరనంగత్వాత్ ।

నచోక్తాపాద్యాప్రసిద్ధౌ ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యాపాద్య వ్యతిరేక నిశ్చయాసంభవేన నాపత్త్యవతార సంభవ ఇతి వాచ్యం ; విశిష్టవిషయకాపత్తౌ విశేష్యే విశేషణాభావ నిశ్చయస్యాపి విశిష్టశంకానివర్తకత్వేన హేతుత్వాచ్ఛబ్దత్వాధికరణే నిత్యత్వానిత్యత్వాభావోభయాభావవత్తా నిశ్చయాదేవ తాదృశాపత్తి సంభవాత్ ।

(ప్రస్తుత స్యానిత్యత్వాభావోభయత్వ విశిష్టస్య స్వాధికరణ వృత్తిత్వ సంబంధేన శబ్దత్వే ఆపాద్యత్వం, విశిష్టస్యాధికరణాప్రసిద్ధావపి ఉభయత్వ విశిష్టస్యాపాద్య స్యాప్రసిద్ధ్యా స్వాధికరణ వృత్తిత్వ ఘటితోక్త వ్యధికరణ సంబన్ధేన తదాపత్తౌ బాధకాభావః, వ్యధికరణ సంబన్ధావచ్ఛిన్న సాధ్యాభావ నిశ్చయస్య తాదృశాభావోపగమేన సమ్భవాత్, ఆపాదకమపి వృత్తిమత్త్వ ఘటిత తద్వ్యాప్తిత్వ రూపేణైవ, న త్వేక విశిష్టాపరత్వేన, అతో నాపాదకాప్రసిద్ధిరపి। ఏవంచవిపర్యయే పర్యవసానమపి సంభవతీతి తత్త్వం ॥ ఇతి క్వచిత్పాఠః ॥) మూలే "వ్యతిరేకితయా" ఇతి యద్వ్యాప్తేర్దార్ఢ్యం దర్శితం తదేవ స్ఫుటీకరోతి (వ్యాపకాభావవతీతి) ప్రతియోగినో భావాభావత్వాత్ప్రకృతత్వం బోధ్యం । అన్యథాత్వస్య వివరణ మతథాభావ ఇతి । ఏకస్మిన్ స్వాధికరణే నిత్యత్వానిత్యత్వాభావోభయాభావ పర్యవసితా సాధ్యాసత్త్వ ఇత్యర్థః ॥ ఉభయవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వానుపగమే ధర్మివృత్తిత్వానుపపత్తి విరహాత్ "పక్షధర్మతానుపపత్తి" రిత్యసంగత మతః పూరయతి (వ్యాప్తేరితి) తథాచోభయ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్వసత్త్వే ధర్మివృత్తితాయాః ధర్మివృత్తితాసత్త్వే చోభయ వ్యాపకా

దీ] నచ తథాభావ స్సంభవతి, నవాపక్షు వృత్తిత్వం బాధితం, అతః,
సాధ్య తదభావ వ్యాపకతయా - తదుభయ సిద్ధ్యనుకూల విరోధి
వ్యాప్తిద్వయ గ్రాహక వ్యతిరేక సహచార ద్వయగ్రహ విషయ
తయా, అసాధారణో, దోషః- వ్యాప్తిద్వయ గ్రహప్రతిబన్ధకః ॥
నను యదివిరోధి వ్యాప్తిద్వయం నగృహ్యతే తదా సత్ప్రతిపక్షో
చ్ఛేదః, గృహీతవిరోధి వ్యాప్తిద్వయ హేతు సముత్థత్వాత్తస్య

[౧] భావ ప్రతియోగితాయాః అనుపపత్తిరిత్యర్థః। అన్యథా వ్యాపకాభావ వతి వ్యాప్యాభావస్య అనుపగమే అనియతత్వ ప్రసంగాదితిభావః । ఇష్టాపత్తిశంకా విరహం స్ఫుటయతి (నచ తథాభావ ఇతి) ఏకాధికరణే ఉక్తోభయసత్త్వ మిత్యర్థః। తథాచేష్టాపత్తి శంకా విరహేణ శబ్దత్వే నిత్యత్వానిత్యత్వోభయాభావవ దధికరణకత్వేన మిళితా పాదకానాం వృత్తిమత్త్వ నిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్వానా మభావే సాధనీయే నిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వయో ర్ద్వయో రభావః పక్షధర్మతా బలాచ్ఛబ్దత్వే సిద్ధ్యతి, అయమేవ విరోధగ్రహ ఇతిభావః। నన్వ వృత్తిమత్త్వ మాదాయైవ నకథం పర్యవసాన మిత్యత ఆహ (నవాపక్షు వృత్తిత్వం బాధితమితి) తథాచ వృత్తిమత్త్వనిశ్చయాన్న తథాపర్యవసానమితిభావః । ఏతన్మతేచ సాధ్యతదభావవ్యాపకతయేత్యస్య సాధ్యతదభావ సిద్ధిసామగ్రీ సమవహితతయేత్యర్థో నసంభవతి, వ్యాప్తిగ్రహాభావేన తాదృశసామగ్ర్య సంభవాదతోన్యథావ్యాచష్టే (సాధ్యతదభావేతి) 'దోషఇత్యస్య' వ్యాఖ్యా 'వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధక ఇతి। వ్యాప్తిగ్రహ విరోధి ధర్మవానిత్యర్థః। ఏతన్మతే అసాధారణే సత్ప్రతిపక్షావిశేష శంకానవతారాదా శంకాంతరేణ సత్ప్రతిపక్ష ఇత్యాది మూలమవతారయతి (నన్వితి) విరోధి వ్యాప్తిద్వయం-సాధ్యతదభావ నిరూపిత వ్యాప్తిద్వయం। నగృహ్యతే-గ్రాహక సామగ్రీద్వయవిరోధేన ఏకదానగృహ్యతే। (సత్ప్రతిపక్షోచ్ఛేదఇతి) పరస్పర సామగ్రీ విరోధేన విరోధికోట్యో రనుమితి ప్రతిబంధోచ్ఛేద ఇత్యర్థః (గృహీతేతి) హేతుధర్మికతత్తదభావవ్యాప్తి

[దీ] ఇత్యతఆహ (సత్ప్రతిపక్షఇతి). తత్ర హేత్వోర్భిన్నతయాధికరణభేదేన తథా గ్రహస్సంభవతి, అత్ర పునరేకస్మిన్ హేతౌ తదుభయ గ్రహో విరుద్ధ ఇత్యర్థః। అతోఽప్రచేదం చింత్యం, ఏవంప్రతిసపక్షాదేర్యావత్త్వ విశేషణంవ్యర్థం, దూషకతాయామనుపయోగాత్, వ్యభిచారాగ్రహ మాత్రోపక్షీణత్వాత్, వృత్తిమత్త్వాది విశేషితస్యాపిచాసాధారణ్యస్యజ్ఞానం నవ్యాప్తిజ్ఞాన విరోధి, విరోధి విషయకత్వాభావాత్ ।

[గ] గ్రహాధీనత్వా దిత్యర్థః (దూషకతాయామనుపయోగా దితి) యత్కిఞ్చిదధికరణే సాధ్యహేతు సామానాధికరణ్య గ్రహస్యాపి వ్యాపకతా గ్రాహకత్వేన తాదృశరీత్యా దోషత్వేఽధికరణే యావత్త్వస్యాప్రయోజకత్వా దిత్యర్థః। నను యత్కించిత్సపక్షాదౌ హేతోర్గ్రహే తాదృశ వ్యభిచారగ్రహేణ ప్రతిబంధా[illegible]వే సాధ్యాది వ్యాపకతాగ్రహో నసంభవతీతి యావత్సపక్షాదౌ హేత్వభావగ్రహోవ్యభిచారగ్రహవిరోధి తయా హేత్వభావే సాధ్యాది వ్యాపకతాగ్రాహక ఇతి కథం యావత్త్వా నుపయోగ ఇత్యతఆహ (వ్యభిచారాగ్రహేతి)యావతి సపక్షాదౌ హేత్వభావ గ్రహస్య వ్యభిచారాగ్రహ మాత్ర సంపాదకత్వేన వ్యాపకతా గ్రహే ఽన్యథా సిద్ధత్వాదిత్యర్థః। తథాచ యావత్త్వ ఘటితా సాధారణ్య గ్రహత్వేన ప్రతిబంధకజ్ఞానాజనకత యా నతేనరూపేణ ప్రతిబంధకత్వ మపీతి నతాదృశాసాధారణ్యస్య దోషతాసంభవః, సహచారజ్ఞానవిధయా వ్యాపకతాగ్రాహక జ్ఞానవిషయస్య యత్కించిత్సపక్ష విపక్షయో హేత్వభావస్య దోషత్వే వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదావయః పిండజల హ్రదాది నిష్ఠధూమాభావాదే రసాధారణ్యతా ప్రసంగ ఇతి భావః। నను వృత్తిమత్త్వేసతి యావత్సపక్ష విపక్ష నిష్ఠాత్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వస్య హేతౌ జ్ఞానం వృత్తిమ త్ప్రతియోగికత్వేసతి యావత్సపక్ష విపక్షవృత్తిత్వస్య హేత్వభావే జ్ఞానంవాతాద్రూప్యేణ వ్యాపకతాగ్రహ జనకమపి వ్యాపకతాన్తరగ్రహ ప్రతిబంధక మాస్థీయ్యతే, అసాధారణ్య జ్ఞానదశాయాం వ్యాపకతాగ్రహానుత్పాదస్యా నుభవ సిద్ధత్వాదత ఆహ (వృత్తిమత్త్వాదీతి) (విరోధివిషయకత్వాభావాదితి)తథాచతాదృశాసాధారణ్యజ్ఞానకాలేవ్యాప్తి

[దీ] ఉపదర్శిత విరోధస్య తచ్ఛరీరేఽనంతర్భావాచ్చ । వ్యాపకతయోరపి చ న స్వతో విరోధః, ఉపదర్శితరీత్యా తదవధారణే చావశ్యకం వ్యభిచార జ్ఞానమేవ ప్రతిబంధకం । అత ఏవ సత్యప్యసాధారణ్యజ్ఞానే ఏకత్రానుకూల తర్కావతారే భవతి వ్యాప్తిధీరితి।

[గ] గ్రహానుత్పాద ఏవ నానుభావికః, విరోధివిషయకజ్ఞానకాల ఏవ జ్ఞానానుత్పాదస్యానుభావికత్వాదితిభావః । ఉపదర్శిత విరోధస్య-ఏకకోటి వ్యాపకత్వే తదభావరూపాపరకోటివ్యాపకతానుపపత్తిరూపస్య సాధ్యాభావాదివ్యాపకతా ప్రతియోగికవిరోధస్య। తచ్ఛరీరే- అసాధారణ్య ఘటక హేత్వభావ నిష్ఠరూపవత్సపక్షవృత్తిత్వాదౌ। అనంతర్భావాత్ -అసత్త్వాత్। తథా చ వ్యాప్త్యసాధారణ్యయోర్మిథో విరోధి రూపత్వాభావాదితి పర్యవసితార్థః। నన్వసాధారణ్యేన సమం వ్యాప్తేరవిరోధేపి వృత్తిమత్ప్రతియోగికాభావ నిష్ఠయోస్తత్తదభావ వ్యాపకతయోర్మిథో విరోధాత్తయోరేకదా నిశ్చయోఽనుభవ విరుద్ధః, ఏవం చాసాధారణ్య గ్రహదశాయాం యది వ్యాపకతాగ్రహః స్యాత్తదా అవిశేషేణ వ్యాపకతాద్వయ గ్రహ ఏవ స్యాదిత్యగత్యాఽసాధారణ్య గ్రహస్య వ్యాపకతా గ్రహ విరోధిత్వమాస్థేయమిత్యత ఆహ (వ్యాపకతయోరపీతి) (న స్వతో విరోధ ఇతి) విరోధాగ్రహ దశాయాం భావాభావయోరివ న యుగపన్నిశ్చయావిషయత్వమిత్యర్థః। ననూక్తరీత్యా విరోధావధారణ దశాయాం యుగపత్తన్నిశ్చయ వారణాయైవ తాదృశ ప్రతిబన్ధకతా కల్పన మావశ్యకమత ఆహ (ఉపదర్శితరీత్యేతి) ఆవశ్యకం- అవశ్యకల్ప్య ప్రతిబన్ధకతాకం । వ్యభిచారజ్ఞానం- హేత్వభావాభావ రూప హేతుమతి నిత్యత్వ తదభావ సంశయాత్మకం సాధారణ్య జ్ఞానం। ప్రతిబంధకం - హేత్వభావే నిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకతా జ్ఞానానుత్పాద నిర్వాహకం, తస్యాపి తత్ర నియమేన కల్పనసంభవాత్। తథా చ తదనురోధేనాస్యాసాధారణ్యస్య ప్రతిబంధకతా న కల్ప్యత ఇతి భావః । అత ఏవ-తాదృశస్థలే సాధారణ్యధీమాత్రేణ వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధాదేవ (భవతి వ్యాప్తి ధీరితి) సాధారణ్య జ్ఞానే తర్కస్యోత్తేజకత్వాదితిభావః । అసాధారణ్య జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వే తత్ర తర్కస్యాకించిత్కరతయా వ్యాప్తి

[దీ] ఏతేన తాదృశసహచారజ్ఞానం తుల్యబలవిరోధివ్యాప్తిగ్రహసామగ్రీత్వేన ప్రతిబంధకం, తర్కావతారే పునస్తుల్యబలత్వైవ నాస్తీతి పరాస్తం - తర్కస్య వ్యభిచారశంకా నివర్తకత్వేనైవోప యోగిత్వాత్, సామగ్రీత్వేన ప్రతిబంధకత్వే హేత్వాభాసత్వా యోగాచ్చ। సత్ప్రతిపక్షేచ విరోధివ్యాప్యవత్తా నిర్ణయత్వేన ప్రతిబన్ధకత్వం, నతు విరోధి సామగ్రీత్వేన । బాధావతారేత్వా పాతతః సత్ప్రతి పక్షితత్వేపి బాధేవ ప్రతిహేతో రవ్యాప్యత్వాది జ్ఞానపవ

[గ] గ్రహాసంభవా దుపష్టంభ సంగతిః। ఏతేన - క్లృప్తప్రతిబంధకతయైవ నిర్వాహేణ। తుల్యబల విరోధి వ్యాప్తిగ్రహ సామగ్రీత్వేన - విరోధివ్యాప్తిగ్రహాసాధారణతత్తత్కారణసముదాయత్వేన। సత్వసాధారణ్యజ్ఞానత్వ మాత్రేణ। తర్కావతారే- ఏకదిశ్యేవ తర్కావతారే। తుల్యబలత్వైవ-సకల కారణ సంవలనమేవ (నాస్తీతి) విరోధివ్యాప్తిగ్రాహకస్య అనుకూల తర్కాభావ సహితస్య ప్రతిబంధకతయా తదభావస్యాపి సామగ్రీ ఘటకత్వా దితిభావః। అతోనతత్రవ్యాప్తిగ్రహానుపపత్తిరితి శేషః। ఉపయోగిత్వాత్ - ఉక్తస్థలె వ్యాప్తిగ్రహే పేక్షణీయతో పపత్తేః। అతిరిక్తప్రతిబంధకతాం కల్పయిత్వా తత్రోక్త తర్కాభావ నివేశస్య నిర్యుక్తికత్వాదితి శేషః। కేచిత్తు (తుల్యబలవిరోధి వ్యాప్తిగ్రహ సామగ్రీత్వేనేతి) స్వసమాన కాలీన ప్రకృత వ్యాప్తిగ్రాహక సామగ్రీ యావత్కారణ ఘటితా తావత్కారణఘటితా యా విరోధివ్యాప్తిగ్రాహకసామగ్రీ తత్త్వేనేత్యర్థః। తుల్య బలత్వైవ విరోధి వ్యాప్తిగ్రాహక సామగ్ర్యాం నాస్తి తద్వ్యాప్తేః తర్కాసత్త్వేన న్యూనత్వాదితిభావః (తర్కేత్యేతి) తథాచ తర్కస్య వ్యాప్తిగ్రహ కారణత్వా భావాత్ తత్సత్త్వాసత్త్వేనన్యూనాధిక బలభావ మావహత ఇతి వ్యాచక్రుః (హేత్వాభాసత్వా యోగాదితి) ప్రాగుపదర్శితా తిప్రస ఙ్గాదితిభావః । నన్వేవం సత్ప్రతిపక్షస్య హేత్వా భాసత్వా నుపపత్తి రిత్యతఆహ (సత్ప్రతిపక్షేచేతి) (విరోధీతి) గ్రాహ్యాభావాదీత్యర్థః నన్వేవముభయవ్యాప్యవత్తా నిశ్చయదశాయాం ఏకసాధ్యస్య బాధావతారే సాధ్యాన్తరస్య అననుమాన ప్రసంగ ఇత్యతఆహ (బాధావతారేత్వితి) అవ్యాప్యత్వా దీత్యాదినా అపక్షధర్మత్వపరిగ్రహః । ఏతజ్జ్ఞానంచ వ్యాప్తివిశిష్ట

[మ] వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ । విరుద్ధమప్యనేనోపాధినాఽసాధారణమేవ । అన్యథా తదవగమే విరుద్ధత్వాజ్ఞానే హేత్వాభాసాంతరతాపత్తేః ॥

ఇతి అసాధారణమణిః

[దీ] సాధ్యానుమిత్యుదయాదితికృతం పల్లవితేన ।

ఇత్యసాధారణ దీధితిః

[గ] హేతుమత్తాజ్ఞానవిశేషణతాపన్నవిశేష్యతావిశేషణధర్మివిశేషణతయాబోధ్యం, తథాచ ప్రతిహేతు పరామర్శే వ్యాప్త్యాద్యంశే అప్రామాణ్యజ్ఞాన ఇతి పర్యవసితార్థః। పక్షేత త్సాధ్యాభావ నిశ్చయె పక్షవిశేషణతాపన్న హేత్వంశే తత్సాధ్యవ్యాప్తి ప్రకారక పరామర్శీయ హేతువిషయతాయాం సాధ్యాభావవత్పక్ష విషయతా నిరూపితత్వాగ్రహేణ తతత్పక్షావృత్తి నిష్ఠత్వ వ్యాప్త్యభావ వన్నిష్ఠత్వాన్యతరవత్త్వం తద్విషతాయా మనుమాతుం శక్యత ఇతి బాధనిశ్చయస్య పరామర్శే అప్రామాణ్య గ్రాహకతా బోధ్యా । ఏతేన అవ్యాప్యత్వాది జ్ఞానస్య అనుమితివిరోధి విరోధివ్యాప్యవత్తాజ్ఞానసత్త్వేన అకించిత్కరతా, వ్యాప్యవత్తాపరామర్శేన ప్రతిబంధాదనుమితే దుర్ఘటతాపత్తిరపాస్తం, అప్రామాణ్యజ్ఞానె అవ్యాప్యత్వాదేః దర్శితావచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న ఏవ హేతౌ భానాత్తస్య వ్యాప్త్యాది నిశ్చయా ప్రతిబధ్యతయా విరోధి నిశ్చయోత్తేజకీభూత తత్సమవధానె ప్రకృతానుమితి సంభవాత్ ॥

ఇతి గదాధరీయె అసాధారణ గ్రంథః ।

శ్రీః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

తత్త్వచింతామణౌ అనుపసంహారి గ్రన్థః ।

అనుపసంహార్యో నాసత్సపక్ష విపక్షః, సిద్ధ్యసిద్ధి విరోధాత్ । నాపి కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న పక్షకః, కేవలాన్వయి సాధ్యకస్య సద్ధేతుత్వాత్, వ్యతిరేకి సాధ్యకస్యతు సాధ్య తదభావవ ద్గామిత్వేన సాధారణత్వాత్ । అన్యథా సంశయా హేతుత్వేనా నైకాంతికతానస్యాత్ । సర్వం క్షణికం సత్త్వాదితి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యా వ్యాప్యత్వా సిద్ధ మపార్థకంవా, సాధ్యప్రసిద్ధౌతు సాధారణమేవ । నచ పక్షాన్య సాధ్యవ త్తదన్య వృత్తిత్వం పక్షాతిరిక్త సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వంవాసాధారణత్వం, వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ । నచవిరుద్ధం విశేష ణస్య వ్యావృత్తఇత్యుక్తం ।

దీ ధి తి ః।

(కేవలాన్వయీత్యాది) సద్ధేతుత్వం సాధారణత్వంచ కేవలాన్వయినస్సాధనస్య, వ్యతిరేకిణస్తు భాగాసిద్ధత్వం సాధారణత్వం విరుద్ధత్వంచ యథా సంభవం బోధ్యం ।

గదాధరీయం

సర్వమభిధేయం ఘటత్వాదిత్యాదేః కేవలాన్వయి సాధ్యకస్యాపిన నిర్దోషత్వరూపం సద్ధేతుత్వం, సర్వమనిత్యం ఘటత్వాదిత్యాదేః వ్యతిరేకి సాధ్యకస్యాపి నసాధారణత్వమ్, అతో హేతువిశేష పరతయా 'సద్ధేతుత్వా' 'త్సాధారణత్వా' దితి మూలం సంగమయతి (సద్ధేతుత్వమితి) న్యూనతా భంగాయ వ్యతిరేకి సాధనస్య లక్ష్యతాం స్వయం నిరాకరోతి (వ్యతిరేకినస్త్వితి) భాగాసిద్ధత్వం సర్వపక్షకస్య సర్వస్యైవ వ్యతిరేకిణః, సాధారణత్వ విరుద్ధత్వే యథా సంభవం సర్వమనిత్యం ద్రవ్యత్వాత్

[మ] నాప్యత్యంతాభావ ప్రతియోగి సాధ్యకత్వేసతి కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్నే పక్షతత్వం । సర్వమభిధేయం మేయత్వా దిత్యత్ర విప్రతిపత్త్యా పక్షతా దశాయాం

[దీ] (నాపీతి) కేవలాన్వయి సాధ్యక వారణాయ సత్యన్తం, వ్యతిరేకి సాధ్యకసద్ధేతు వారణాయ కేవలాన్వయీత్యాది । పక్షత్వం-సాధక బాధకమాన శూన్యత్వం, కేవలాన్వయి సాధ్యకేపి బాధకమాన ప్రసిద్ధిరుక్తైవేతి నసత్యంత వైయర్థ్యం,

[గ] గగనత్వాదిత్యాదే ర్వ్యాప్తేర్వ్యే (కేవలాన్వయిసాధ్యక వారణాయేతి) తస్య సద్ధేతుత్వేనా లక్ష్యతాయాః ప్రాగభిహితత్వాదితి భావః (వ్యతిరేకి సాధ్యకేతి) పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదీత్యర్థః । సద్ధేతుత్వం-ప్రకృత దోష రహితత్వం, తేన పర్వతో ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాదే వారణీయత్వేపి నన్యూనతా । పక్షత్వం యది సందిగ్ధ సాధ్యకత్వం తదా కేవలాన్వయినిసాధ్యే పక్షనిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వ సంశయ మాదాయ పక్షతా సంభవేపి సత్యంత వైయర్థ్యం దుర్వారమేవ, కేవలాన్వయి సాధ్యకేపి సంశయదశాయా మనుపసంహారిత్వ స్యేష్టత్వేన తద్వ్యావర్తక విశేషణదానానౌచిత్యాత్, అతఏవ సిద్ధాంత లక్షణె సందేహాత్మక పక్షతా ఘటితే తాదృశ విశేషణం పరిత్యక్తమేవేతి పక్షత్వ మన్యథా వ్యాచష్టే (పక్షత్వమితి) సాధక బాధకమాన శూన్యత్వం - సాధ్య నిశ్చయ బాధ నిశ్చయాభావవత్త్వమిత్యర్థః। కేవలవ్యతిరేకివారణాయ బాధనిశ్చయాభావనివేశః। ఈదృశీచ పక్షతా సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ యదా క్వచిదపి సాధ్యస్య నసంశయో నాపినిశ్చయః తదాప్యక్షతైవేతి తదానీం తత్రానుపసంహారిత్వస్య సిద్ధాంతినో ప్యసమ్మతస్య వారణాయైవ సత్యంతదళ సార్థక్యమితిభావః । నకేవలాన్వయిసాధ్యకే సర్వత్ర సాధ్యసందేహ దశాయామ ప్యలక్ష్యత్వ మిదానీ మభిప్రేతమితిభావః । నన్వేవమపి సత్యంత దళ వైయర్థ్యం దుర్వారమేవ, కేవలాన్వయి సాధ్యకే సాధ్యాభావాప్రసిద్ధ్యాబాధ నిశ్చయ ఘటిత పక్షత్వా ప్రసిద్ధ్యా విశేష్య దళస్యైవాసత్త్వాదిత్యతఆహ (కేవలాన్వయిసాధ్యకేపీతి) (బాధకమానప్రసిద్ధిరుక్తైవేతి)

[మ] పక్షే సాధ్యానిశ్చయేనా నుపసంహారిణ్యా వ్యాపకత్వాత్ ।

[దీ] నిశ్చిత సాధ్యాభావవ త్తన్మాత్ర వృత్తిత్వేతు సాధారణ్యా విరుద్ధే ఇతి సాధారణ్యాద్యగ్రహదశాయా మసాంకర్యమితివాహ్యాదయం।

(అవ్యాపకత్వాదితి) సద్ధేతుత్వంచ వ్యాప్తి నిశ్చయ దశాయా మేవేతిభావః ।

[గ] 'పక్షనిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వ్యేరేవ సులభో బాధ' ఇత్యత్రేతి శేషః। బాధకమానపదస్య సాధ్యవత్తా జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్న విరోధి నిశ్చయపరత్వా దితిభావః । నన్వత్రాపి లక్షణె పూర్వలక్షణోక్త లక్ష్య ప్రసిద్ధిజాగతిక సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా దిత్యాది స్సాధారణ్యాది సంకరేణలక్ష్యత్వా సంభవాదితి కథమేతల్లక్షణావతార ఇత్యతఆహ (నిశ్చితేతి) నిశ్చితసాధ్యా భావవచ్ఛ తన్మాత్రంచేతిద్వంద్వః, తథాచ నిశ్చితసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వం సాధారణత్వం, నిశ్చిత సాధ్యాభావవన్మాత్ర వృత్తిత్వం విరుద్ధత్వమితి యథా సంఖ్యానాన్వయః । 'ఇతీతి' 'వాహ్యాదయ' మిత్యగ్రిమేణాన్వయః । ఎవంచ స ర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా ద్గగనత్వా దిత్యాదికమెవ పక్షతా దశాయా మసంకీర్ణోదాహరణమితి భావః । నను సాధారణ్యశరీరే పక్షాతిరిక్తత్వ విశేషణస్య వైయర్థ్యేన ప్రాఙ్నిరాకృతత్వా న్నిశ్చయ ఘటిత సాధార ణ్యాభిప్రాయేణ లక్షణాంతరం నసంగచ్ఛతే, నిశ్చయాంశ వైయర్థ్యస్యా ప్యతిస్ఫుటత్వాదిత్యతో దోషాంతర జ్ఞానశూన్య కాలె దోషాంతరవతోపి హేతోరనుపసంహారిత్వైవా నుమిత్యనుత్పాదకత్వమితిలక్ష్యత్వమిత్యభిప్రా యెణైతల్లక్షణమిత్యాహ (సాధారణ్యాదీతి) ఆదినా విరోధభాగా సిద్ధి పరి గ్రహః । సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వా దిత్యాదె స్సద్ధేతుతయా అలక్ష్య త్వస్య ప్రాగభిహితత్వా త్తత్రావ్యాప్త్యభిధానం సంగమయతి (సద్ధేతు త్వంచేతి) (వ్యాప్తినిశ్చయ దశాయా మెవేతి) తథాచ సర్వత్రసాధ్యసంద హదశాయాం తస్య లక్ష్యత్వమెవేత్య వ్యాప్తిరెవ, తతో సత్యంత విరహా దితిభావః । 'పక్షాతిరిక్తేత్యాది యథాశ్రుత మూలె 'అప్రతీత' పదస్య 'పక్షాతిరిక్త' పద వ్యవహితతయా పక్షాతిరిక్తె సహచారా ప్రత్యయో నల భ్యతే, ఏవం వ్యాప్తిగ్రహా నుకూలపద సహచార పదయో రవ్యవధాన విరహేణ వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచారత్వా వచ్ఛేదనా ప్రతీతత్వాస్య

[మ] అథపక్షాతిరిక్తేవ్యాప్తిగ్రహానుకూలా ప్రతీత సహచారో నుపసం
హార్యం, యదిచ పక్షే వ్యాప్తిగ్రహః కథంచిత్తదా శబ్దోపదర్శిత
వ్యాప్తికానుమానవద భేదానుమానవచ్చ సద్ధేతు రేవేతిచేన్న;

[దీ] (అథేత్యాది) పక్షాతిరిక్తే నప్రతీతో-నిశ్చితో, వ్యాప్తిగ్రహానుకూ
లోన్వయేనవ్యతిరేకేణవా సహచారోయస్య సతథా (సద్ధేతు రేవేతి)
తథాచ లక్షణే పక్షాతిరిక్తపదం సహచారస్థలమాత్రోపదర్శకం,
నతువిశేషకమితి ।

[గ] యాలాభ ఇతివిపర్యయేణ యోజయిత్వావ్యాచష్టే (పక్షాతిరిక్త ఇతి)
సర్వత్రై సాధ్యసందేహ దశాయామపి హేతౌ సాధ్యసహచారస్య సంశయ
రూప ప్రతీతి సంభవా త్ప్రతీతి పదం నిశ్చయార్థకతయా వ్యాచష్టే (ప్ర
తీతఇతి) వ్యాప్తిగ్రహానుకూలత్వేనా నుగమనీయం సహచార ద్వయం వి
శిష్య దర్శయతి (అన్వయేన వ్యతిరేకేణవేతి) సహచారస్య సాధ్య సాధన
సహచారత్వేన నివేశే వ్యతిరేకిణి, సాధ్యాభావ హేత్వభావ సహచారత్వే
ననివేశేన్వయి న్యతివ్యాప్తిః ; సహచారత్వేనోభయా నుగమె ఉదాసీన
పదార్థ సహచారగ్రహ దశాయాం అనుపసంహారిణ్యా వ్యాప్తిరితి తద్వా
రణం ఉక్తరూపేణా నుగమఫలం బోధ్యం । 'యస్యే' త్యస్య వ్యాప్తిగ్ర
హేణాన్వయః, షష్ఠ్యర్థ సంబన్ధశ్చ తద్ధేతుకానుమి త్యనుకూలత్వం, త
థాచ యద్ధేతుకానుమి త్యౌపయిక వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచారనిశ్చ
యాభావ స్తస్యానుపసంహారిత్వమితి లక్షణం పర్యవసితం । 'యదిచ పక్షే
వ్యాప్తిగ్రహః కథంచి' దిత్యాది గ్రన్థః అసపక్షపక్షక పరఏవ, సర్వపక్షక
పరత్వే 'తత్రైవ సద్ధేతావతివ్యాప్తే'రిత్యగ్రిమగ్రన్థా సంగతేః, పక్షేసహ
చార ప్రత్యయెపి పక్షాతిరిక్తే అప్రతీత సహచారకత్వేనా తివ్యాప్తేః ప
క్షాతిరిక్త ప్రసిద్ధావేవ సంగతేః, ఏవంసపక్షస్యపక్షత్వే పక్షేవ్యాప్తిగ్రహ
ఇతి విశేషాభిధాన మప్యసంగతంస్యాత్, ఏవంచ తత్రపక్షాతిరిక్తత్వవిశేష
ణ మహిమ్నా లక్షణ గమనా త్సద్ధేతు రేవేత్యభిధాన మసంగతమతః ప
క్షాతిరిక్తత్వాంశస్య లక్షణా ఘటకత్వే భిప్రాయేణ తత్సంగమయతి
(తథాచేతి) విశేషకం-సహచార గ్రహస్థల వ్యావర్తకం । నన్వేవమగ్రిమ
దూషణద్వయ దానవిరోధ ఇత్యతో భిప్రాయా నవబోధ మూలకత్వేన

[మ] తత్రైవసద్ధేతావతివ్యాప్తేః సర్వస్య పక్షత్వే పక్షాతిరిక్తాప్రసిద్ధేః, అసాధారణ విరుద్ధయో రతివ్యాప్తేశ్చ

[దీ] విశేషకత్వాభిప్రాయేణ దూషణద్వయమాహ (తత్రైవేత్యాది) అసాధారణే - సపక్షవ్యావృత్తే పక్షతా దశాయాం శబ్దాభిధేయః శబ్దత్వా దిత్యాదౌ జలం నిస్స్నేహం శీత స్పర్శవత్త్వా దిత్యాదౌచ, రూపం జలంవా ద్రవ్యభిన్నం

[గ] తత్సంగమయతి (విశేషకత్వేతి) దూషణద్వయం- అప్రసిద్ధేరిత్యంతం। శబ్దో౽నిత్య శ్శబ్దత్వా దిత్యాదౌ ప్రసిద్ధా సాధారణే గగనాదౌ వ్యతిరేక సహచారస్యైవ ప్రతీతత్వాత్ అయం గౌరశ్వత్వాదిత్యాది విరుద్ధేచ ఘటాదౌ వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయ సంభవాన్నా తివ్యాప్తి సంగతిరతో 'సాధారణ విరుద్ధయో'రితిమూలం తద్విశేషపరతయా వ్యాచష్టే (అసాధారణఇతి) వక్ష్యమాణ కేవలాన్వయిసాధ్యక హేతోర్విపక్షా ప్రసిద్ధ్యా జలం నిస్స్నేహం శీతస్పర్శవత్త్వా దిత్యాదౌ బాధావతార దశాయాం విపక్ష ప్రసిద్ధావపి తద్వ్యావృత్తత్వాభావా త్సపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తత్వరూప మసాధారణ్యం నసంభవతీత్య సాధారణ ఇత్యస్యార్థమాహ (సపక్ష వ్యావృత్త ఇతి) శబ్దాభిధేయ శ్శబ్దత్వాదిత్యాదౌ పక్షేన్వయ సహచారస్యసత్త్వే దశావిశేషే నిశ్చయ సంభవాదాహ (పక్షతా దశాయామితి) అతివ్యాప్తి రిత్యగ్రిమేణ సంబధ్యతే। యత్ర సహచార ఏవ నాస్తి తాదృశ ముదాహరతి (జలమితి) నిస్స్నేహత్వం-స్నేహవదన్యత్వం।అతోచసర్వత్రైవాతివ్యాప్తేఃపక్షతా దశాయా మిత్యస్య నసంబంధఇత్యా విష్కర్తుఃమిత్యాదావితిమధ్యే ప్యుక్తం। అస్యచ విరుద్ధత్వేపి బాధానవతార దశాయాం తద్గ్రహాసంభవా దసాధారణతయో పాదన మవిరుద్ధం । (రూపంజలంవేతి) ప్రథమే అసిద్ధ సంకీర్ణః ద్వితీయే బాధసంకీర్ణో విరోధ ఇతి భేదః । ఘటాదా వుత్పత్తికాలే గుణరూప హేత్వభావసత్త్వేపి ప్రతియోగి వైయధికరణ్యా వచ్ఛిన్నే తస్మిన్ సాధ్యాభావ సహచారో నసంభవతి। సఏవచ వ్యాప్తిగ్రహానుకూలః, ప్రతియోగివైయధికరణ్యా వచ్ఛిన్నాయాఏవ వ్యాపకతాయా అవ్యాప్య వృత్తి వ్యభిచారిణ్యతి వ్యాప్తివారణాయ తాదృశవ్యాప్తౌ నివేశనీయత్వాదితిప్రథమేతివ్యాప్తిసంగతిః। ప్రతియోగి వైయధికరణ్యానవచ్ఛిన్నేపి

[మ] దూషకతాయాం వ్యర్థవిశేషణత్వాచ్చ। నచ దూషకతానైకా
న్తికత్వేన నప్రత్యేకమితివాచ్యం, అర్థగత్యా వ్యర్థవిశేషణత్వాత్।

[దీ] గుణవత్త్వాత్ గుణకర్మావృత్తిజాతి మత్త్వాదిత్యాదౌ విరుద్ధేచా
తివ్యాప్తిరిత్యర్థః ।

(దూషకతాయామితి) సహచారాభావస్యైవజ్ఞానంవిరోధి, నతు
తత్ప్రత్యయాంశస్యాపీతి । (అర్థగత్యేతి) అనైకాంతిక శబ్దార్థ
వివేచనేన ప్రాతిస్విక రూపేణైవ ప్రతిబంధకత్వ వ్యవస్థితే రిత్యర్థః।

[గ] యదభావేసాధ్యాభావ సహచారో నసంభవతితత్రాతివ్యాప్తే రతిస్ఫుట
తయా తాదృశమపి హేతుమాహ (గుణకర్మావృత్తీతి) సమవాయేనా
వృత్తిత్వస్య హేతుతా లాభాయ (జాతీతి) (అతివ్యాప్తిరితి) యద్యపి ప్ర
థమోక్తాసాధారణ భిన్న స్థలత్రయే వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచారా
ప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తి సంభవః, తథాపి ప్రకృత సాధ్యాది సహచారస్య
ప్రమేయత్వేన కేవల సహచారత్వాదినావా నిశ్చయదశాయామనుపసంహా
రిణ్యా వ్యాప్తివారణాయ వ్యాప్తిగ్రహానుకూలోయ స్సహచార నిశ్చయః
పురుషనిష్ఠస్తదభావ ఏవ వివక్షణీయః, తథాచోక్త స్థలేష్వపి కదాచిత్క
స్య చిదన్యదీయ సహచారే సాధ్యాది సహచారత్వ భ్రమేణ వ్యాప్తి
భ్రమో త్పత్త్యా ప్రసిద్ధ తాదృశభ్రమ రూప సహచార నిశ్చయాభావ
మాదాయా తివ్యాప్తి సంభవాన్నా సంగతిః। పక్షాతిరిక్తత్వ విశేషణస్య
దూషకతాయామనుపయుక్తత్వేపి తస్య విశేషణత్వానభ్యుపగమేన దోష
ఇతి ప్రత్యయాంశఘటితస్య దోషత్వాసంభవ పరతయా 'దూషకతాయా'
మిత్యాదిమూలం వ్యాచష్టే (దూషకతాయామితీతి) నతుప్రత్యయాంశస్య-
ప్రత్యయాంశ ఘటితస్య సహచార ప్రత్యయాభావస్యేతి యావత్। జ్ఞానం
విరోధీ త్యనుషంగేణాన్వయః, గ్రాహ్యాభావాద్య విషయకత్వాదితి భావః ।
ప్రత్యయాంశపరిత్యాగేచవిరోధఏవ పర్యవసానమిత్యాశయః। అనుపసంహా
రిత్వ జ్ఞానస్యా విరోధిత్వే ప్యనైకాంతికత్వ రూపసామాన్య ధర్మస్య వి
రోధిజ్ఞాన విషయత్వేన దోషతయా నుపసంహారిణో దుష్టత్వ మవ్యాహత
మిత్యాశంకతేమూలే (నచేతి) దీధితౌ (అనైకాంతిక శబ్దార్థేతి) అనైకాం

[దీ] కేచిత్తు - దూషకతాయాం - అసాధకతా సాధకతాయాం ।
(అర్థేతి) అనైకాంతిక శబ్దార్థ ఉభయకోట్యుపస్థాపకత్వాదా, సా
ధ్యోపస్థాపకత్వా ద్యంశస్యవ్యర్థత్వా దిత్యాహుః ।

[గ] తికత్వం-వ్యాప్తిగ్రహవిరోధిధర్మవత్త్వం, తచ్చసాధారణాదిసాధార
ణ్యాది ధర్మేషూద్భావ్యైవో పపాదనీయం, అనుగత తాదృశ ధర్మా
న్తరాసంభవాత్, తథాచసాధారణ్యాది జ్ఞానత్వేనప్రతిబంధకత్వ మావశ్యక
మిత్యనుపసంహారిత్వే దూషకతా విరోధి ,ప్రత్యయాంశ నివేశ నిబంధన
దోషో దుర్వారఏవేతి భావః॥ మిశ్రమతమాహ (కేచిత్త్వితి) "అసాధకతా
సాధకతాయా"మిత్యస్యానుపసంహారితా దోషస్యేత్యాదిః । ఏవంచ సాధ్య
సహచారాభావస్యైవా సాధకతావ్యాప్యత్వేన వ్యభిచారావారకత్వేనప్ర
త్యయాంశవైయర్థ్యంబోధ్యం॥ "నచదూషకతే"త్యత్రైతన్మతే-దూషకతా
అసాధకతాసాధనం,తచ్చానైకాంతికత్వేనలింగేన,నతు ప్రత్యేక మనుపసం
హారిత్వాదినా, తథాచతస్యవ్యభిచారావారక విశేషణత్వేపి నక్షతిరితి తా
దృశ మూలాశయః (ఉభయకోటీతి) సాధ్యతదభావేత్యర్థకం। ఉపస్థాపక
త్వాదీత్యాదినా విరుద్ధాన్యపక్షవృత్తిత్వే సతీత్యాది రూపపరిగ్రహః। సా
ధ్యోపస్థాపకత్వా దీత్యాదినా ద్వితీయా నైకాంతికత్వ ఘటక సత్యంత
పరిగ్రహః (వ్యర్థత్వాదితి) విరుద్ధాదేరప్య సాధకత్వేన తద్వారక తాదృశ
విశేషణస్య వ్యభిచారా వారకత్వాదితి భావః ।

అథ సాధ్యోపస్థాపకతా వచ్ఛేదక రూపమాత్రస్యా సాధకతా
హేతుత్వే యథా తాదృశ సాధ్యసహచారవతి సద్ధేతౌ వ్యభిచార స్తథా
సాధ్యాభావోపస్థాపకతా వచ్ఛేదక రూప మాత్రస్యా సాధకతా హేతు
త్వేపి తాదృశ సాధ్యాభావవ ద్వ్యావృత్తత్వవతి సద్ధేతౌ వ్యభిచారో దు
ర్వార ఏవేతి కోటిద్వయో పస్థాపకతావచ్ఛేదక రూపస్య హేతుతాయాం
నైయత్యాభిధానా సంగతిః ; సాధ్యోపస్థాపకతా వచ్ఛేదక సాధ్యసహ
చార తదభావోపస్థాపకతా వచ్ఛేదక తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వయో స్స
ద్ధేతు సాధారణత్వేపి యద్రూప విశిష్టజ్ఞాన జన్యసాధ్యోపస్థితి ర్యద్రూప
విశిష్ట జ్ఞానజన్యా సాధ్యాభావోపస్థితి సహకారేణ సందేహజనికా తదుభ
యవత్త్వస్యైవోభయ కోట్యుపస్థాపకతావచ్ఛేదక రూపవత్త్వమిత్యనేన

[మ] నాపి విప్రతిపత్తి విషయమాత్రవృత్తిత్వం, కేవలాన్వయిసాధ్య
కేఽవ్యాప్తేః। సర్వస్యపక్షత్వే మాత్రాభావా భావాదితి।

[దీ] విప్రతిపత్తిః - పక్షే సాధ్యాభావ ప్రతీతిః, సాధ్యపక్ష నిష్ఠాభావ

[గ] వివక్షితత్వాత్తాదృశస్య సద్ధేతు వ్యావృత్తత్వేనా సాధకతా సాధ
కత్వ సంభవాదితి చెన్న ; నిష్కృష్టమతే ధర్మితావచ్ఛేదక విశిష్టధర్మిణి
యద్రూప విశిష్ట జ్ఞానం సాధ్య సందేహ జనకం తద్రూపవత్త్వస్యైవో
భయ కోట్యుపస్థాపకతా వచ్ఛేదక రూపవత్త్వమిత్యతో వివక్షితత్వాత్
తత్తద్ధర్మితా వచ్ఛేదక విశిష్టే సాధ్యతదభావోభయ ప్రకారక జ్ఞాన
స్యైవ సాధ్య సందేహ పదార్థతయా తతో సాధ్య ప్రకారకత్వాంశ
వైయర్థ్య పరతయా ప్రకృత గ్రంథ సంగతేః ; తాదృశ లక్షణే సాధ్యా
భావ ప్రకారక జ్ఞానమాత్ర నివేశే సాధ్యాభావ ప్రకారకా నుమితిం
ప్రతిధర్మిః తావచ్ఛేదక విశిష్టే ధర్మిణి సాధ్యాభావ వ్యాప్తి విశిష్టవత్తా
జ్ఞానస్య హేతుతయా విరుద్ధాతివ్యాప్తే ర్వారణాయైవ సాధ్య ప్రకారకత్వ
నివేశాత్, అసాధకతానుమానేచసద్ధేతౌ వ్యభిచారాప్రసక్త్యాతద్వైయర్థ్య
స్య దుర్వారత్వాత్, సాధ్యప్రకారకత్వ మాత్ర నివేశే సాధ్యానుమితి జనక
సాధ్య వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదక వ్యాప్యత్వ మాదాయ సద్ధే
తౌ వ్యభిచారా త్తద్వారక సాధ్యాభావ ప్రకారకత్వాంశ వైయర్థ్యా ప్ర
సక్తే నఽతద్వైయర్థ్య మాశంకితం । ఏవంచ ఉభయ కోట్యుపస్థాపక
త్వాదావిత్యాదె స్సాధ్యతదభావప్రకారకజ్ఞానజనకత్వాదా ఉపస్థితి విశేష
ణతయా ప్రవిష్టం యత్సాధ్య ప్రకారకత్వం తదాది విశేషణ వైయర్థ్యా
దిత్యర్థో ద్రష్టవ్యః। సహచార ప్రత్యయాభావ స్సహచారాభావా దన్య
ఏవేతి ధర్మిఃభేదా దవైయర్థ్య మత్రాస్వరస బీజం। "సర్వస్యపక్షత్వే మా
త్రాభావా భావా" దితి కేవలాన్వయిసాధ్యకావ్యాప్తౌ నహేతుః సాధ్య
కేవలాన్వయిత్వాభిధానానుపయోగిత్వాపత్తేరితి సాధ్యాభావా ప్రసిద్ధేరేవ
తద్ధేతుత్వంమూలకృతాభిహితం, 'సర్వస్యే'త్యాదికంచసర్వపక్షకసామాన్య
ఏవాభిప్రేతావ్యాప్తిర్దోషాంతరస్య హేతుపరం,ఏవంచసాధ్యపక్షనిష్ఠాభావ
ప్రతియోగిత్వ ప్రతిపత్తే ర్విప్రతిపత్తి పదార్థత్వే ప్రథమదోషాసంగతిరితి
తం సంగమయితుం విప్రతిపత్తిపదార్థం వితర్కయతి (విప్రతిపత్తిరితి)పక్ష
పదం విషయతా విశేషలాభాయ। మూలె (పక్షత్వ ఇతి) విప్రతిపత్తి విష

[మ] ఉచ్యతే వ్యాప్తిగ్రహానుకూలైక ధర్మవ్యాప సంహారాభావా
యత్రి సహేత్వభిమతో నుపసంహారీ, సచాన్వయేన వ్యతిరేకేణవా,

[దీ] ప్రతియోగిత్వప్రతీతిర్వా,ఆద్యే (కేవలాన్వయీతి)సాధ్యాభావాప్ర
సిద్ధ్యాఽవ్యాప్తిరిత్యర్థః। ఉభయత్ర (సర్వస్యేతి) అతివ్యాప్తేరితి
పాఠే తన్నాత్రివృత్తిత్వం తత్త్వవ్యాప్య వృత్తికత్వం తదితరావృత్తి
త్వంవా। ఆద్యే(కేవలేతి) ఇదంచకథంచిద్వ్యాప్తి గ్రిహదశాయాం।
ద్వితీయె (సర్వస్యేతి) (వ్యాప్తీత్యాది) యత్ర-యస్యేత్యర్థః।

[గ] యత్త్వఇత్యర్థః। కేవలాన్వయిసాధ్యకేతి వ్యాప్తేరితిపాఠేమాత్రార్థాప్రి
సిద్ధ్యా తివ్యాప్త్యసంగతే స్తత్సంగమనాయ వితర్క-యతి (తన్నాత్రివృత్తిత్వ
మితి) తత్త్వవ్యాప్య వృత్తికత్వం- విప్రతిపత్తి విషయత్వ వ్యాప్యాధికరణ
కత్వం, విప్రతిపత్తిశ్చ సాధ్యే పక్ష నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వప్రతిపత్తిరేవ।
(తదితరేతి) విప్రతిపత్తి విషయేతరేత్యర్థః। కేవలాన్వయిసాధ్యకస్య విప్రతి
పత్తివిషయత్వ వ్యాప్యవృత్తే స్సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వా దిత్యాది
హేతో లక్ష్యతయా నాతివ్యాప్తి స్సంగచ్ఛత ఇత్యతఆహ (ఇదంచేతి)
కథఞ్చిదితి) సర్వత్ర సాధ్యసందేహస త్త్వేపి శబ్దాదినా వ్యాప్తిగ్రిహ దశా
యా మిత్యర్థః, వ్యాప్త్యనిశ్చయ దశాయామేవ తస్యలక్షణత్వాదితిభావః।
అసాధారణ వ్యతిరేకిణో రప్యతివ్యాప్తిర్బోధ్యా। యత్రేత్యస్య సహచార
గ్రిహ భావ రూపైక ధర్మవ్యాప సంహారా భావేనాన్వయె వ్యతిరేకిణ్యతి
వ్యాప్తిః,వ్యతిరేకసహచారప్రకారకగ్రిహస్య హేత్వభావేసత్త్వేపివిషయత
యా తదభావస్య హేతా వక్షతత్వాత్; తస్య వ్యాప్తావన్వయేపి వ్యతిరేకి
సహచార గ్రిహస్యాన్వయ వ్యాప్త్యగ్రాహకత్వేనైవా తివ్యాప్తిః, వ్యతి
రేకవ్యాప్తేఃపరికృత హేతునిష్ఠ త్వాభావాత్; సప్తమ్యర్థవిషయతాయా
వ్యాప్తిగ్రిహేన్వయెపిసఏవ దోషః, పరికృత హేతో ర్వ్యతిరేక సహచార
గ్రిహాధీన వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రిహావిష యత్వాత్ ; అతష్షష్ఠ్యర్థపరతయా
సప్తమీం వ్యాచష్టే (యత్రేతి) ఏవంచ వ్యతిరేకవ్యాప్తేః పరికృత హేతు
నిష్ఠత్వవిరహేపితద్గ్రిహస్యపరికృతహేతువిషయకత్వ విరహేపివాతత్సంబన్ధి
తయాతద్గ్రిహానుకూలసహచారగ్రిహదశాయాం నాతివ్యాప్తిరితి భావః।

[దీ] తథాచ హేత్వభిమతశబ్దోపసంధానాత్ తద్ధేతుకప్రకృతసాధ్యసిద్ధ్యౌపయిక వ్యాప్తిగ్రహానుకూలోపసంహారాభావ స్తస్యానుపసంహారిత్వ మిత్యర్థలాభా ద్వ్యతిరేకిణి నాతివ్యాప్తిః । ననూపసంహార స్సహచార స్తన్నిశ్చయోవా, ఆద్యే తాదృశస్యాభావో నిఖిల ప్రసి

[గ] నను యత్కించిత్సంబంధస్యోదాసీనవ్యాప్త్యాదావపిసత్త్వేనవ్యాప్తేరాధారాధేయభావరూపోవిషయత్వరూపోవా సంబంధోవివక్షణీయః, తథాచ తద్దోష తాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ (తథాచేతి) (హేత్వభిమతేతి) స్వహేతుక ప్రకృతసాధ్య సిద్ధ్యౌపయిక సంబంధ తాత్పర్య గ్రాహక హేత్వభిమత పద సమభివ్యాహారాదిత్యర్థః । ఏతేన తత్పద వైయర్థ్య శంకాపి నిరాకృతా (ఇత్యర్థలాభాదితి) ఉపసంహారాభావ స్తత్పరుషనిష్ఠః తంప్రతితస్య హేతోరనుపసంహారిత్వ మిత్యర్థలాభా దిత్యర్థః ।

సర్వందవ్యభిన్నం గుణవత్త్వా దిత్యాదా వన్వయ సహచారస్య వ్యతిరేక సహచారస్యచ విరహాల్లక్షణ సమన్వయసంభవేన ప్రసిద్ధా నుప సంహారిణి సర్వమభిధేయ మనిత్యంవా ప్రమేయత్వా ద్ద్రవ్యత్వా దిత్యాదావవ్యాప్తె రభిధానం నాసంభవముక్తికం ।

యద్యప్యుక్త స్థలేపి ప్రకృత వ్యాప్తి గ్రహానుకూల సహచారా ప్రసిద్ధ్యా నయథాశ్రుత లక్షణ సంభవః । తథాపి ప్రకృత సాధ్యసిద్ధ్యౌ పయికోయోయో వ్యాప్తి గ్రహ స్త దననుకూల సహచార సామాన్యకత్వ వివక్షణె పదార్థాంతర సహచారస్య ప్రకృతసాధ్య సిద్ధ్యౌపయిక వ్యాప్తిగ్రహా నుకూలత్వాభావ మాదాయ లక్షణసమన్వయ సంభవః।

నచ గుణాదినిష్ఠద్రవ్యత్వాది సహచారస్య ద్రవ్యభేదాది సహచారత్వ భ్రమవిషయతయా ప్రకృత వ్యాప్తి గ్రహానుకూలత్వ సత్త్వాన్న సహచార సామాన్యే తదననుకూలత్వమితి కథం లక్షణ గమనమితి వాచ్యం ; సహచార పదేన కించి త్ప్రతియోగిక కించి దనుయోగిక సహచారత్వ విశిష్ట పర్యాప్త విషయతాయా వివక్షణీయత్వాత్, భ్రమవిషయ విశిష్ట సహచారా ప్రసిద్ధ్యా తద్విషయతాయా వాస్తవ సహచారత్వ విశిష్టా పర్యాప్తత్వాత్, ప్రమాత్మక జ్ఞాన విషయతా

[మ] సర్వస్యైవపక్షత్వే దృష్టాంతాభావాత్, ఘటోఽనిత్యో ఘటాకా
శోభయ వృత్తిద్విత్వాశ్రయత్వా దిత్యాదౌ సాధ్యసాధన సాహ
చర్యాజ్ఞానాత్, తస్యవిరుద్ధత్వా జ్ఞానదశాయా మనుపసంహారిత్వే
నదుష్టత్వాత్। కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న పక్షకో వా। సర్వమభి

[దీ] ద్ధానుపసంహార్యవ్యాపకః, అతివ్యాపకశ్చరూపం ద్రవ్యభిన్నం గు
ణవత్త్వాత్ గుణకర్మాన్యవృత్తిజాతి మత్త్వా దిత్యాదేః । ద్వితీయె
పునరజ్ఞాన రూపాసిద్ధి పర్యవసాయీ కారణాభావతయా స్వరూపస
న్నేవదోషో నహేత్వాభాస ఇత్యతఆహ (కేవలాన్వయీతి) పక్షః
సాధ్యనిశ్చయవిరోధినస్సాధ్యవాన్నవెత్యాదె స్సందెహస్యవిష యః।

[గ] సామాన్యేచ పరిష్కృతవ్యాప్తి గ్రహానుకూలత్వ విరహస్యాక్షతత్వాత్॥
(రూపమితి) ప్రతియోగి వైయధికరణ్యానవచ్ఛిన్న గుణాభావె ద్రవ్యాన్య
త్వాభావ సహచారసంభవాద్గుణకర్మాన్యవృత్తిజాతిమత్త్వహేత్వనుసరణం।
అజ్ఞానరూపాసిద్ధి పర్యవసాయీ- అజ్ఞానరూపా సిద్ధ్యాత్మకః। కారణాభావత
యా- వ్యాప్తిగ్రహకారణాభావతయా। స్వరూపసన్నేవ-స్వజ్ఞానానపేక్షఏవ।
దోషః- పరంపరయా అనుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకః (నహేత్వాభాసఇతి)
యద్యపి వక్ష్యమాణసాధ్యసందేహవిషయత్వరూప మనుప సంహారిత్వమపి
స్వరూపసదేవ విరోధీతి నతస్య హేత్వాభాసతా సంభవ ఇతి లక్షణ ద్వ
యెపి తుల్యోనుయోగః, తథాపి ప్రథమస్య కారణాభావతయా స్వరూప
సద్దోషత్వం స్ఫుటతరం నద్వితీయస్య, తస్యాతథాత్వాదిత్యాశయః ఈదృ
శానుయోగెన ద్వితీయావతార సంగతిరిత్యవధేయం । పక్షపదస్య సాధ్యవ
న్నవేతి సంశయవిషయ పరత్వే కేవలాన్వయి సాధ్యకే వ్యాప్తిః, తత్రా
భావకోట్య ప్రసిద్ధ్యా సంశయా సంభవాత్ ; స్వనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వ
సంశయ విషయ సాధ్యవత్త్వార్థక త్వే పక్షవిశేష్యక సాధ్యసంశయ దశా
యామనిత్యత్వాది సాధ్యకే వ్యాప్తిరత స్సంశయ ద్వయ మనుగమయతి
(పక్షఇతి) పక్షతా గ్రన్థే వ్యాఖ్యాతమేతత్ ।

యద్యపి ఘటః ప్రమెయవా నిత్యాదౌ ప్రమెయం ఘటనిష్ఠాభావ
ప్రతియోగినవేత్యాది సంశయ విషయతాయాః కేవలాన్వయి ధర్మా

[దీ] అవచ్ఛేదకత్వంచ స్వాన్యూనవృత్తితత్కత్వం, తచ్చ స్వరూపసతో ప్యవిరుద్ధం, తేన ప్రాతిస్విక ద్రవ్యత్వాదిరూపేణ సర్వస్యైవ సందేహ దశాయాం నావ్యాప్తిః ।

[గ] వ్యాపకత్వా ద్యథా శ్రుతేతి వ్యాప్తిః ; విషయతా విశేష నివేశే ఉభయ విధ సంశయే ధర్మిణ విషయతాయా ఏక విధత్వాభావా దననుగమః ; ప్రకృతానుమి త్యుద్దేశ్య నిశ్చ విరోధి సంశయ విషయతా నివేశే విశ్వస్మిన్ సాధ్య సందేహ దశాయాం వ్యతిరేకి ధర్మా వచ్ఛిన్నే పక్షేసాధ్యసాధకస్యా ప్యనుపసంహారితాయా దూషకతా బీజ సత్త్వేనోపగంతవ్యతయా తత్రావ్యాప్తిః; తథాపిస్వప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకీభూత సాధ్యవత్తా నిశ్చయ విశేష్యతా సమానాధికరణ సంశయ విషయతా వివక్షణాన్న దోషః, ప్రమేయం ఘటనిష్ఠాభావ ప్రతియోగినవేత్యాది సంశయస్య ఘటాది మాత్రవిషయతాయా ఏవ తాదృశ సంశయ ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదక ప్రమేయాది ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతా సమానాధికరణత్వాత్। తాదృశ్యాశ్చ కేవలాన్వయిధర్మ వ్యాపకత్వాభావాత్। నను యత్ర కేవలాన్వయి సత్వత్వాదికం ధర్మితా వచ్ఛేదకీ కృత్య నసాధ్య సంశయః అపితు ద్రవ్యత్వ గుణత్వాది విశేషధర్మం ధర్మితా వచ్ఛేదకీ కృత్యైవ విశ్వవిషయక సంశయః తత్ర సంశయ విషయతాయా స్స్వరూపసంబన్ధ రూప కేవలాన్వయి ధర్మా వచ్ఛిన్నత్వాభావా దవ్యాప్తిః, తత్రాపి సహచారగ్రహాభావ రూపదూషకతా బీజసత్త్వేనాలక్ష్యతా స్వీకారాసంభవాదిత్యతఆహ (అవచ్ఛేదకత్వంచేతి) (స్వాన్యూనవృత్తితత్కత్వమితి) తథాచ కేవలాన్వయి ధర్మ వ్యాపక సంశయ విషయత్వం పర్యవసితం; కేవలాన్వయి ధర్మ వ్యాపకత్వంచాత్యంతాభావా ప్రతియోగిత్వం నతు కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నాభావా ప్రతియోగిత్వం, నిష్ఠాంత నివేశే ప్రయోజనాభావాత్। స్వరూపసతోపి - సంశయ ధర్మిణ్యా ప్రకారీభవతోపి (నావ్యాప్తిరితి) తాదృశ సమూహాలంబన సంశయ విషయతాయా స్తత్సంశయ విషయతాత్వేన కేవలాన్వయి ధర్మవ్యాపకత్వా దితిభావః। యత్ర విశ్వేషాం నైకసంశయ విషయత్వ మపితు క్రమిక సంశయ విషయ

[మ] ధేయం ప్రమేయత్వాదితి సద్ధేతౌ న కేవలాన్వయీ పక్షతావచ్ఛేదకః, నిశ్చిత సాధ్యక ద్వృత్తిత్వాత్ । విపరీతపక్షత్వే సాధ్యానిశ్చయ దశాయాం పక్షత్వే తదనుపసంహార్యేవ । వ్యతిరేకిసాధ్యకే సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వా జ్ఞానదశాయా మిదం దూషణం । తదవగమేపి సాధారణ సంకర ఏవ ।

[దీ] ఏవంచ సర్వత్రైవ హేత్వాదిమతి సాధ్యతదభావ సందేహాద్వ్యాప్త్యగ్రహెణాభాసత్వం ।

[గ] తత్రైవ తాదృశస్య సంగ్రాహ్యత్వే తత్కాలీన సంశయవిషయతాత్వేన వ్యాపకత్వం వివక్షణీయం । హేత్వాదీత్యాదినా హేత్వభావ పరిగ్రహః। (వ్యాప్త్యగ్రహెణేతి) వ్యాప్త్యనిశ్చయేనేత్యర్థః, సహచారనిశ్చయాసంభవాదితిభావః।

నచ ధర్మిణి కించిద్రూపేణ సాధ్య సంశయేపి సాధ్యాద్యంశే నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకక సాధ్యాది సహచారస్య హేతౌ నిశ్చయే బాధకాభావ ఇతి వాచ్యం, తద్వృత్తయా గృహ్యమాణే సర్వత్ర తత్సంశయ దశాయాం తత్ర సహచార సంశయసామగ్ర్యా అప్యౌత్సర్గికత్వాత్, క్వచిత్స్వాధికరణే తన్నిశ్చయ దశాయామేవ తాదృశ నిశ్చయేన స్వాధికరణ వృత్తితత్కత్వనిశ్చయేనవా తత్సామానాధికరణ్యాభావ భానవిర్తనాత్స్వస్మిన్ తత్సామానాధికరణ్య సంశయ సామగ్రీ విఘటన సంభవాత్ । ఆభాసత్వం-హేతోర్దుష్టత్వం। మూలె (సద్ధేతావితి) క్వచిదధికరణేసాధ్యనిశ్చయ దశావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః । సాధ్యానిశ్చయ దశాయాం- సర్వత్రసాధ్యసందేహ దశాయాం। పక్షత్వే-కేవలాన్వయి ధర్మస్య పక్షతావచ్ఛేదకత్వే। తత్ -అభిధేయత్వ సాధ్యకప్రమేయత్వం। వ్యతిరేకిసాధ్యకే.అనిత్యత్వాదిసాధ్యకమేయత్వాదౌ (అజ్ఞానదశాయామితి) సాధ్యాభావాంశే నిశ్చయరూపజ్ఞాన విరహ దశాయా మిత్యర్థః । ఇదం- ఇదమేవ, అనుపసంహారిత్వమేవేత్యర్థః । దూషణం- అనుమిత్యనుత్పాద ప్రయోజకం;నతుసాధారణ్యం; తాదృశ నిశ్చయాత్మక జ్ఞానావిషయస్యా తథాత్వాదితిభావః। తదవగమే-సాధారణ్యస్య యథోక్తనిశ్చయరూపావగమదశాయాం, (సాధారణసంకర ఏవేతి) కాలాంతరీణానుపసంహారితా సమానాధికరణ సాధారణ్యప్రయుక్త

[మ] ఏవంవ్యాప్యత్వాసిద్ధే ర్జ్ఞానే తదుద్భావనే చాయం వ్యభిచారవ దుపజీవ్యత్వాద దోషః । ఘటాకాశోభయ వృత్తి ద్విత్వాశ్రయత్వంచ విరుద్ధమేవ । ఏతేనా నుపసంహారిత్వ ప్రతిసంధానే యది వ్యాప్తిగ్రహ స్తదానుమితిరేవ, తదభావే వ్యాప్యత్వా సిద్ధిరేవేతి నిరస్తం, ఉపజీవ్యత్వాదితి॥ ఇత్యనుపసంహారిమణిః ॥

[దీ] పరార్థస్థలేబహిర్భావ మాపాదయతి (ఏవమిత్యాదినా) అసిద్ధిః- అనిశ్చయః । జ్ఞానే-జ్ఞాపనే । స్వార్థస్థలేంతర్భావం "ఏతేనే" త్యాదినాశంక్య నిరస్యతి (ఉపజీవ్యత్వాదితి) అత్రేదంచింత్యం, హేతు

[గ] ఏవానుమిత్యనుత్పాద ఇత్యర్థః । తథాచోభయోరేవ పృథక్ప్రయోజకతయానా న్యతరాదోషత్వమితి భావః । అనుప సంహారితా దశాయాం వ్యాప్త్యనిశ్చయరూప వ్యాప్యత్వా సిద్ధ్యైవా నుమిత్యనుత్పాద నిర్వాహా దనుపసంహారితా నదూషణమితి 'ఏతేనే' త్యాదినా శంక్యోప జీవ్యతయా తస్యా దూషణత్వమగ్రే వ్యవస్థాప్యం, ఏవం 'వ్యాప్యత్వాసిద్ధే' రిత్యాదినా ప్యుపజీవ్యతయా దూషణత్వం వ్యవస్థాప్యత ఇతి పౌనరుక్త్య శంకాం స్వార్థానుమాన పరార్థానుమాన పరతయా నిరాకరోతిదీధితౌ (పరార్థేతి) బహిర్భావః-అసిద్ధిబహిర్భావః।స్వార్థానుమానస్థలే వ్యాప్త్యనిశ్చయస్య జ్ఞానోద్భావనయో రనుపయోగిత్వాదితి భావః । అనుపసంహారిత్వస్య దశావిశేషే వ్యాప్త్యపి హేతౌ సత్త్వేన వ్యాప్త్యభావరూప వ్యాప్యత్వాసిద్ధ్య నియతత్వాన్న తజ్జ్ఞాపకత్వ సంభవ ఇత్యసిద్ధిపద మజ్ఞాన రూపాసిద్ధి పరతయా వ్యాచష్టే (అసిద్ధిరితి) ఉద్భావనే అర్థజ్ఞాన ద్వారైవ ఉపజీవ్యతయా తదభిధానే నైవ్యోద్భావకజ్ఞానే ప్యుపజీవ్యత్వం లక్ష్యత ఇత్యుద్భావనాధీన పరకీయ జ్ఞానపరతయా జ్ఞానపదంవ్యాచష్టే (జ్ఞానఇతి) నచోద్భావనాధీనంపరకీయజ్ఞానంశాబ్దమేవ, తత్రానుపసంహారిత్వస్యలింగస్యనోపజీవ్యతాసంభవఇతివాచ్యం;వాదివాక్యాచ్ఛాబ్దవ్యాప్త్యనిశ్చయ నిశ్చయేపితత్ప్రయోజకవిరహశంకయాతత్రాప్రామాణ్య శంకాయా అనివృత్తేః తత్ప్రయోజకానుపసంహారిత్వజ్ఞానస్యాపేక్షితత్వాత్ ।అన్తర్భావం- వ్యాప్యత్వాసిద్ధ్యంతర్భావం । సందేహోవా నుపసంహారిత్వం తద్విషయోవా తదధీనోవ్యాప్త్య నిశ్చయోవా ; తత్రాద్యం దూషయతి (హేతుమతీతి)

[దీ] మతి సాధ్యాభావ సందేహేఽపి నాభాసః, సత్త్వైవవిరోధిత్వాత్। తద్విషయస్తు హేతోః సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్యం సాధ్యస్య వా హేతుమన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వం నాస్త్యేవ కేవలాన్వయి సాధ్యకే, వ్యతిరేకి సాధ్యకేతు సాధారణ్య రూపతయా సందిగ్ధానైకాంతికత్వంపర్యవసితం। విశ్వవిషయక సాధ్యతదభావ సందేహేచ కారణీభూతాన్వయవ్యతిరేకసహచార గ్రహవిరహాత్, సంశయ

[గ] (నాభాసఇతి) తథాచ నతద్విశేషో నుపసంహారితా రూపో దోష ఇతి భావః । సత్త్వైవ - నతు జ్ఞాయమానతయా । ద్వితీయం దూషయతి (తద్విషయస్త్వితి) హేతౌ స్సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్యం హేతుమాన్ సాధ్యాభావవాన్నవేతి సంశయస్య సాధ్య హేతుమ న్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వం సంశయాంతరస్య విషయః । కేవలాన్వయి సాధ్యకే- సర్వ మభిధేయం ప్రమేయత్వా దిత్యాది ప్రసిద్ధా నుపసంహారిణి।

ఇదముపలక్షణం, సర్వమనిత్యంఘటత్వాదిత్యాది వ్యతిరేకి సాధ్య వ్యాప్యానుపసంహారిణ్యపితదసత్త్వంబోధ్యం।వ్యతిరేకిసాధ్యకే-సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా దిత్యాదౌ (సందిగ్ధానైకాంతికమితి) ఏతేన నిశ్చిత సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యం, సాధ్యాభావాంశే నిశ్చయాత్మకస్యైవ సాధారణ్యజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వాత్, అన్యథాపక్షేసాధ్యసందేహేనాను మాన మాత్రోచ్ఛేదాపత్తేః ; సందిగ్ధ సాధ్యాభావ సామానాధి కరణ్యం పునరనుప సంహారిత్వం, అతోభేద ఇత్యాశంకా నిరాకృతా; నియత విష య సంశయ స్థలేపి హేతౌ సందిగ్ధ సాధ్యాభావ సామానాధి కర ణ్యాదే రనుకూల తర్కానవతారే దోషత్వోపగమాత్తస్య సాధారణ్య తాయా ఏవ స్వీకార్యత్వాత్; తాదృశస్థలే తస్యావిరోధిత్వే సర్వత్ర సా ధ్యసంశయ స్థలే ప్యవిరోధితా పత్తేః, తజ్జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాంతరే మానాభావాత్ । తృతీయం దూషయతి (విశ్వేతి) సహచారగ్రహ విరహా ద్వ్యాప్త్యగ్రహ ఇత్యగ్రిమేణాన్వయః। అగ్రహః-అనిశ్చయః, దోషతయా స్వీకృతఇతి శేషః। సహచారనిర్ణయత్వేన పృథగ్వ్యాప్తిగ్రహ కారణతా యాఃస్వేనభిమతతయా వ్యాప్త్యగ్రహప్రయోజకాంతరమాహ(సంశయేతి)

[దీ] సామగ్ర్యా సాధ్యతదభావ నిశ్చయ ప్రతిబంధాద్వా, వ్యాప్త్యగ్రహ ఉజ్ఞానరూపా సిద్ధిరేవ । ఉపజీవ్యోఽపిచ సాధ్యాభావసన్దేహాదిర్నాభాసః, స త్త్వమేవవిరోధిత్వాదితి।యత్తు(వ్యాప్తీతి)వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచార నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నవిరోధిరూపవత్త్వమర్థః। విరోధస్తుసంశయసాధారణమన్వయమాత్రసహచారగ్రహంవిరుణద్ధి।

[ర] సాధ్యతదభావ సంశయేత్యర్థః (సాధ్యతదభావ నిశ్చయప్రతిబంధాదితి) అన్వయవ్యతిరేక వ్యాప్తిశరీరాంతర్గతతయా తదంశే నిశ్చయత్వ ఘటక విపరీతభానాసంవలిత సాధ్యతదభావవత్త్వ భానవిఘటనా దిత్యర్థః॥ విపరీతకోట్యభానే తద్భాసక సామగ్ర్యభావస్య ప్రయోజకత్వాదితి భావః । 'అజ్ఞానరూపా సిద్ధిరేవ'- దోషతయా పర్యవసితా। తథాచ పూర్వోక్త ధర్మస్యోప సంహారా భావస్యైవ నాస్యాపి హేత్వా భాసత్వమితి భావః । నను వ్యాప్త్యగ్రహస్యా జ్ఞానరూపా సిద్ధిత్వేన హేత్వాభాసతా విరహేపి తముపజీవ్యతయా సాధ్యసందేహః సహచారా నిశ్చయోనా వ్యభిచారవదాభాసః స్యాదేవ, అసిద్ధ్యుప జీవ్యత్వే అజ్ఞాయమాన విరోధితాయా ఆభాసత్వ విరోధిత్వాదితి మూలానుసారి శంకాం నిరాకరోతి (ఉపజీవ్యోపిచేతి) (సత్త్వమేవ విరోధిత్వాదితి) తథాచా జ్ఞాయమాన విరోధినోఽజ్ఞానరూపా సిద్ధ్యుప జీవ్యత్వం నహేత్వాభాసతా ప్రయోజకం, దృష్టాంతస్య సాధారణ్యస్య జ్ఞాయమానతయైవ విరోధిత్వా దితిభావః । అత్రైవ పూర్వపక్షే 'అత్రబ్రూమ' ఇత్యాది మిశ్రోక్త సమాధానందూషయితుముపన్యస్యతి (యత్త్వితి) (వ్యాప్తీతి)వ్యాప్తిగ్రహానుకూలోయోయస్సహచారఃతత్తత్సహచారనిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న విరోధిరూపవత్త్వ మిత్యర్థః। సహచార నిశ్చయవృత్తిత్వ ముపేక్ష్య నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్నత్వస్య ప్రతిబన్ధకతావిశేషణత్వాత్ ఆకాశాభావవా నాకాశా దిత్యాదా హేత్వాదేరవృత్తిత్వస్య ఉభయసహచార గ్రహవిరోధిత్వేపి నాతివ్యాప్తిః । అవచ్ఛిన్నత్వం స్వరూపసంబంధ విశేషః। విరోధస్య హేతౌ సాధ్య సామానాధికరణ్యాత్మకస్య ఉభయధావారణం దర్శయతి (విరోధస్త్వితి) సంశయేత్యానేన ప్రతిబధ్యతాయాం నిశ్చయత్వా నవచ్ఛిన్నత్వం దర్శితం । అన్వయ మాత్రేత్యానేన వ్యతిరేక సహచార గ్రహ విరోధిత్వ దళ వ్యవచ్ఛేదః।

[దీ] అసాధారణే వ్యతిరేకిణిచ నవ్యతిరేక సహచార గ్రహ విరోధః ।

[గ] యద్యపి అనుపసంహారిణ్యపి హేతునిష్ఠ కేవలాన్వయి ధర్మావ్యాపక సాధ్యసంశయవిషయవృత్తిత్వం నహేత్వభావే సాధ్యాభావసహచారనిశ్చయ విరోధి, హేత్వభావ ధర్మికసాధ్యసంశయవిషయవృత్తిత్వగ్రహస్యైవతద్ధర్మిక సహచార సంశయ సామగ్రీత్వేన తద్ధర్మిక తన్నిశ్చయ ప్రతిబన్ధకత్వాత్; తథాపి తత్తత్సహచార నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న విరోధిత్వం నైక ధర్మ విశేషణం, తథాచ సర్వమనిత్యం ఘటత్వాదిత్యాదౌ అన్వయసహచారవిరోధి యద్ధేతునిష్ఠం తాదృశ సంశయ విషయవృత్తిత్వం యచ్చహేత్వభావ నిష్ఠం తాదృశ సాధ్యాభావ సంశయ విషయ వృత్తిత్వం తదుభయ రూప వత్త్వ మాదాయ లక్షణ సమన్వయః । యేనకేనాపి సంబన్ధేన విరోధి రూపవత్త్వ నివేశాత్ హేత్వభావ నిష్ఠ సంశయ విషయ వృత్తిత్వస్యాపి ఏకజ్ఞాన విషయత్వాదినా హేతునిష్ఠత్వాత్ ।సర్వమభిధేయ మనిత్యంవా ప్రమేయత్వా దిత్యాదౌ వ్యాప్తిగ్రహానుకూల వ్యతిరేక సహచారా ప్రసిద్ధ్యాయోయ స్సహచార ఇత్యనేనాప్యన్వయ సహచార మాత్రస్యోపాదానాత్ తద్విరోధ్యేకంరూపమాదాయలక్షణ సమన్వయః। పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమా దిత్యాదౌ కతిపయ ధర్మి విశేష్యక సాధ్యాది సంశయ విషయే సాధనాదే ర్వృత్తిత్వం నసాధ్యాది సహచార నిశ్చయ విరోధి, యద్యద్ధర్మిణి విశిష్య సాధ్యాది సంబన్ధో జ్ఞాయతే తావద్ధర్మిషు విశేషణ సంశయస్యైవ విశిష్ట సంశయ హేతుతయా విశిష్టవృత్తిత్వనిశ్చయవిరోధిత్వాత్,నహిపర్వతేవహ్నిసందేహే మహానసాది వృత్తితయాగృహీతేధూమేవహ్నిమద్వృత్తిత్వసంశయః, (నానాదణ్డవత్త్వే నజ్ఞాతే పురుషే ఏకద్వ్యాది దండే రక్తత్వాది సందేహేపి రక్త దండవాన్నవా పురుష ఇత్యాది సంశయానుదయాత్। తన్నిర్వాహశ్చవిశేషణసంశయాభావ విశిష్ట విశేష్య సంబన్ధ జ్ఞానాభావస్య విశేష్య సంబన్ధజ్ఞానస్యచపరస్పరసహచారేణైవహేతుత్వకల్పనయేతి।క్వచిత్పాఠః)అన్వయసహచార నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న విరోధితా మాత్ర నివేశేతి ప్రసంగం సూచయతి (అసాధారణ ఇతి) శబ్దోఽనిత్య శ్శబ్దత్వా దిత్యాదౌ పృథివీతరేభ్యోభిద్యతే పృథివీత్వా దిత్యాదౌ చేత్యర్థః । గ్రహ విరోధః - గ్రహను

[టీ] తాదృశం రూపమంతరేణ లక్షణస్యాసంభవితయా తదేవరూపం లక్షణమాహ (కేవలేతి) తాదృశావచ్ఛిన్నః పక్షః సందిగ్ధ సాధ్యకో యస్యాశ్రయః సతథా । తథాచ కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న సాధ్య సందేహ విషయవృత్తిత్వ మనుపసంహారిత్వం । వ్యతిరేక్యాదౌ కేవలాన్వయీ నసాధ్య సందేహ విషయతా వచ్ఛేదకః । సాధ్యవత్తా నిశ్చయ సామాన్య విరోధి

[గ] త్వాదః।తథాచసాధ్యసంశయవిషయశబ్ద పృథివ్యాదివృత్తిత్వేఽన్వయ సహచార నిశ్చయ విరోధిత్వేపి వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయా విరోధిత్వాన్నా తిప్రసఙ్గ ఇతి భావః । వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న విరోధితా మాత్ర నివేశే శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వా భావా దిత్యాదౌ వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న విరోధిని హేత్వభావ నిష్ఠ సాధ్యాభావ సంశయ విషయ శబ్దాది వృత్తిత్వేతి పరిసంగో బోధ్యః (తాదృశమితి) విరోధితా వచ్ఛేదకమిత్యర్థః। లక్షణస్య- విరోధిరూపవత్త్వ రూపా నుపసంహారిత్వ లక్షణస్య। యస్య పక్షఇత్యత్ర విగ్రహే సాధ్యసంశయవిషయరూపపక్షపదార్థ ఘటకసాధ్యేయత్సంబన్ధితయాషష్ఠ్యర్థసంబన్ధాన్వయె కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్న విషయతాక సంశయ విషయ సాధ్యకత్వం లభ్యతే, తస్యచజ్ఞానం నవ్యాప్తిజ్ఞానవిరోధి, కింతువక్ష్యమాణక్రమెణ సాధ్యసంశయవృత్తిత్వజ్ఞానమేవ, అతస్తల్లాభాయసంశయ విషయ ధర్మాన్వితాశ్రయతా సంబన్ధార్థకత్వం షష్ఠ్యాః ప్రదర్శయితుమాహ (యస్యాశ్రయఇతి) (కేవలాన్వయీతి) అవచ్ఛిన్నాంతం విషయత్వాన్వయి। తన్నివేశ ప్రయోజనమాహ (వ్యతిరేక్యాదావితి) ఆదినాఅసాధారణ్యా పరిగ్రహః । పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదె స్సంశయ విషయమాత్ర వృత్తిత్వంతం నివేశ్య వారణసంభవా ద్వ్యతిరేక్యా ద్యనుధావనం। సాధ్యవత్తానిశ్చయవిరోధిత్వేన సంశయానుగమస్యావశ్యకతయా ప్రతిబన్ధకతాయాం తాదృశ నిశ్చయత్వ వ్యాపకత్వమేవ నివేశయితు ముచితం, విషయతాయాం కేవలాన్వయి ధర్మవ్యాపకత్వనివేశాపేక్షయాలాఘవాదిత్యాశయెనాహ (సాధ్యసత్తేతి) సామాన్యపదేన వ్యతిరేక్యాది వారణం

[దీ] సంశయ విషయ వృత్తిత్వం వా తత్త్వం । ధర్మి విశేష నియంత్రితస్తు సందేహో నాన్య ధర్మిక నిశ్చయ విరోధీ । సాధ్యసందేహ విషయతా వ్యాప్య సాధ్యసిద్ధ్యనుకూల వ్యాప్తి గ్రహౌపయిక సత్తాకత్వం వా ; తాదృశీ చ సత్తా అన్వయి హేతౌ వ్యతిరేకే చ తదభావస్యేతి న కశ్చిద్విశేషః ।

[గ] స్ఫుటయతి (ధర్మివిశేషేతి) నియంత్రితః - కతిపయమాత్ర ధర్మికః (నాన్యధర్మికేతి) సమాన ధర్మిక విపరీతజ్ఞానస్యైవ విరోధిత్వాదితి భావః । నను యత్ర యత్ర హేతుస్తద్వ్యతిరేకశ్చ జ్ఞాతః తావద్ధర్మిక స్వవిషయక సంశయాదపి హేతోరనుపసంహారితా, సహచార నిర్ణయానుత్పాదస్య దూషకతా బీజస్య సత్త్వాదితి తత్రోక్తలక్షణా వ్యాప్తిరతః తత్సాధారణ్యాయపరిష్కారాంతర మనుసరతి (సాధ్యసందేహేతి) ఉక్తస్థలేచాజ్ఞాయమాన హేతుతద్వ్యతిరేక సత్తావత్యధికరణే సందేహ విషయత్వాసత్త్వేపి న క్షతిః, జ్ఞాయమాన సత్తాయా ఏవ వ్యాప్తిగ్రహానుకూలత్వాత్ । అథవా- నను యత్ర సాధ్యవతి న హేతుః యత్ర వా సాధ్యాభావవతి హేతుః తత్ర న సాధ్య సంశయః, కింతు యత్ర యత్ర ధర్మిణి సాధ్యహేత్వోః సాధ్యాభావ హేత్వభావయోః సహచారః తాదృశే సర్వత్రైవ సాధ్యసందేహః, తత్రాపి హేతోరనుపసంహారిత్వం, వ్యాప్తిగ్రాహక సహచార నిశ్చయాసంభవరూప దూషకతా బీజస్యాక్షతత్వాదితి తత్సాధారణ్యాయపరిష్కారాంతరమాహ (సాధ్యసందేహేతి) సాధ్యవన్నిష్ఠ హేత్వభావ సత్తాయాః సాధ్యాభావవన్నిష్ఠ హేతుసత్తాయాశ్చ వ్యాప్తిగ్రాహకసహచారాద్యఘటకతయా వ్యాప్తిగ్రహాననుకూలతయా తదనుకూల సత్తాయాః సాధ్యసంశయ విషయతా వ్యాప్యతయోక్తస్థలే లక్షణ సమన్వయ ఇతి భావః । సాధ్యసంశయస్య చోక్తానుగత రూపేణైవ నివేశో బోధ్యః । అసాధారణ వ్యతిరేకి హేతుసత్తాయాః సాధ్యసంశయ విషయతావ్యాప్యతయాతిప్రసంగవారణాయ సాధ్యసిద్ధ్యనుకూలత్వేనాన్వయ వ్యతిరేక వ్యాప్తీ అనుగమయ్య తద్గ్రహానుకూలత్వేన హేతుతద్వ్యతిరేక సత్త్వయో రనుగమః, ఏతదేవ దర్శయతి (తాదృశీచేతి) తాదృశీ- తాదృశగ్రహౌపయికీ । అన్వయి- అన్వయ సహచారనిష్ఠా । వ్యతిరేకే- వ్యతిరేక సహచారనిష్ఠా ।

[దీ] స్వరూపసత్త్వాదృశ సంశయ విషయేచ హేతుమత్తా జ్ఞానం హేతౌ సాధ్యో సామానాధికరణ్యం సంశయసామగ్రీత్వేన తన్నిశ్చయప్రతిబన్ధకం, సర్వత్ర సంశయ సామగ్ర్యానిశ్చయ ప్రతిబన్ధకత్వ కల్పనాత్, హేతుమతి సర్వత్ర సాధ్యాభావ సందేహే హేతౌ సాధ్య సామానాధికరణ్యాభావ సంశయస్యౌచిత్యావర్జితత్వాత్, సాధ్యాభావేన సాధ్యసామానాధి కరణ్యాభావో ప్రస్థాపనాదితి ।

తన్న । సర్వత్ర సాధ్యసందేహ దశాయాం క్వచిదపి సాధ్యసామానాధికరణ్యస్యా గృహీతత్వేన .

[గ] ఇదానీమనుపసంహారిత్వస్య జ్ఞాయమానతయా హేత్వాభాసతానిర్వాహాయ విరోధిత్వం వ్యవస్థాపయతి (స్వరూపసదితి) సాధ్యత్యాదేః హేతావిత్యాదిః (తన్నిశ్చయేతి) సాధ్యసామానాధికరణ్యనిశ్చయేత్యర్థః।ననుహేతుమతి సాధ్యసంశయస్య హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య సంశయ సామగ్రీత్వమేవా సిద్ధమిత్యాశంకాయామాహ (హేతుమతీతి) (ఔచిత్యా వర్జితత్వాదితి) హేతుమతిసాధ్యసత్త్వం హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య నియతమితి సర్వత్ర తద్వతి తదభావసత్త్వం తత్సామానాధికరణ్యాభావ నియతమితితముభయభానేతముభయభానౌచిత్యేనా ప్రత్యాఖ్యేయత్వాదిత్యర్థః। ననుసాధ్యసందేహస్యాధికరణాంసత్త్వేపి సాధ్యసామానాధికరణ్యాభావస్యానుపస్థిత్యా నసంశయ స్సంభవతీతి తదుపస్థాపక సాధారణ ధర్మాది దర్శన సత్త్వే తదేవసంశాయకమస్త్విత్యతఆహ (సాధ్యాభావేనేతి) సాధ్యసామానాధి కరణ్యా భావస్య సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వే నాశ్రియతయా తత్సంబన్ధి సాధ్యాభావ విషయక సందేహస్యైవ తదుపస్థాపకత్వా దిత్యర్థః । ఏవంచ సంశయజ్ఞానస్యా నుపయోగిత్వేపి తద్విషయవృత్తితయా జ్ఞానస్య సంశయ సామగ్రీవిధయా సాధ్యసామానాధికరణ్య ఘటితవ్యాప్తి నిశ్చయ విరోధితయా తస్యానుపసంహారిత్వ రూప హేత్వాభాసతాఽక్షుణ్ణైవేతి సముదాయ భావః । అనుపసంహారితా దశాయాం సాధ్య సామానాధికరణ్య సంశయఏవ దుర్ఘటః కథం తజ్జ్ఞానస్య తత్సంశయ సామగ్రీత్వమిత్యాహ (సర్వత్రేతి) (క్వచిదపీతి) కమపి ధర్మిణ మంతర్భావ్య సాధ్యాం శే

[దీ] తదభావస్య గృహీతు మశక్యత్వాత్, ప్రతియోగితా వచ్ఛేదక విశిష్ట ప్రతియోగి నిశ్చయస్యాభావధీ హేతుతాయాః అసకృదా వేదితత్వాత్ ।

[గ] నిశ్చయరూప సాధ్యవద్వృత్తిత్వ ప్రకారకజ్ఞానస్యాజాతత్వేనేత్యర్థః। తదభావస్య- సాధ్యసామానాధికరణ్యత్వావచ్ఛిన్నాభావస్య। గ్రహీతు మశక్యత్వాత్- సంశయేన కోటితయా గ్రహీతుమశక్యత్వాత్। గ్రహణస్యాశక్యత్వే హేతుమాహ (ప్రతియోగితా వచ్ఛేదకేతి) సర్వాంశే నిశ్చయరూపస్య ప్రతియోగితా వచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానస్యేత్యర్థః। (అభావధీహేతుతాయా ఇతి) ప్రతియోగి విశేషితాభావ బుద్ధౌ విశేషణతా వచ్ఛేదక ప్రకారక నిశ్చయవిధయా హేతుతాయా ఇత్యర్థః । ప్రతియోగి విశేషితాభావ బుద్ధిః ప్రతియోగితావచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహితానియమాదితిభావః ।

యత్తు మిశ్రమత సిద్ధ స్వతంత్ర ప్రతియోగి జ్ఞానహేతుతాభిప్రాయకోఽయం గ్రన్థఇతి; తదసత్, అభావ లౌకికప్రత్యక్షం ప్రత్యేవస్వతంత్రహేతుతాయాస్తైః స్వీకారాత్ । సంశయే ఉపనీతాభావ కోటి భానే తాదృశ కారణవిరహస్యాకించిత్కరత్వాత్। అథసర్వత్ర సాధ్యసందేహ దశాయాం తాదృశ ప్రత్యక్ష నిశ్చయా సంభవేపి కాలాంతరీణ నిశ్చయ జన్య సంస్కారవశాత్ స్మరణ రూపతాదృశనిశ్చయ స్సంభవత్యేవేతిచెన్న; యస్య పుంసః ప్రాగపి కుత్రచిత్సాధ్యనిశ్చయో నజాతః తస్య సహచార సంశయ సామగ్ర్యాఏవమపి దురుపపాదత్వాత్ । నను సాధ్యాంశే నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకకం తదంశే నిశ్చయరూపం సాధ్య సామానాధికరణ్య జ్ఞానం సర్వత్రసాధ్య సంశయ దశాయామపి సులభమేవ, ధర్మితా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ధర్మివిషయతాయా ఏవ సంశయ ఘటకతయా ధర్మితా వచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న విషయతాయా నిశ్చయత్వసంపాదకత్వాత్। నచధర్మితావచ్ఛేదక ప్రకారేణ సకలధర్మిణామేవ భానసంభవాద్ధర్మివిషయతాయా ధర్మితావచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నత్వం దుర్ఘటమితి వాచ్యం ; ఏకజ్ఞానే ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తదనవచ్ఛిన్న ధర్మివిషయతాయా స్సత్వే

[దీ] అస్తువా సయథాకథంచిత్, సాధ్యే హేతు సామానాధికరణ్యా భావ సంశయః హేతుత్వేనవా తథాత్వం ; నతథాపి సామగ్రీ త్వేన ప్రతిబంధకతయా హేత్వా భాసత్వం । అన్యథా వ్యభిచ రితా వ్యభిచరిత సమానా సమానాధికరణ వ్యాప్యా వ్యాప్య పక్ష ధర్మా పక్ష ధర్మాది సాధనవన్నిఃసాధనాది సాధారణ ద్రవ్య త్వాది మత్త్వం హేతోః పక్షస్యచాభాసాంతరంస్యాత్ । తదుప దర్శితస్యైవ తస్యాపి జ్ఞానస్యేతర సాచివ్యేన తన్నిశ్చయ విరోధి సంశయ సామగ్రీత్వాత్ । ఏవమసిద్ధ్యాది నిశ్చాయక ప్రత్యక్ష సామగ్ర్యపి ।

[గ] బాధకాభావాదిత్యాశయేనాహ (అస్తువేతి) సః-ప్రతియోగితావచ్ఛేదకీ భూతసామానాధికరణ్యత్వ ప్రకారకనిశ్చయః। సర్వత్రసాధ్యసందేహదశా యామపి పక్షే హేతుమత్తా నిశ్చయసత్త్వే హేతుమత్తాంశే నిశ్చయా త్మక హేతుసామానాధికరణ్య జ్ఞానసత్త్వేన సాధ్యే హేతుసామానాధికర ణ్యాభావ సంశయస్సులభ ఏవేత్యాశయేనాహ (సాధ్య ఇతి) 'నతథాపీ'త్యస్య 'హేత్వాభాసత్వ' మిత్యనేనాన్వయః, ఉక్తానుపసంహారితాయా ఇతి శేషః। అత్ర హేతుః (సామగ్రీత్వేనప్రతిబన్ధకతయేతి) తజ్జ్ఞానస్యేతి శేషః।అన్యథా- ప్రతిబన్ధక సామగ్ర్యాత్మక జ్ఞానవిషయస్యాపిహేత్వాభాసత్వే । వ్యభిచారి తా వ్యభిచారితేత్యాది పంచకస్యైవ సాధారణ్యాన్వయః, తత్రవ్యభిచరితా వ్యభిచరితాదిచతుష్టయసాధారణద్రవ్యత్వాదిమత్త్వం,హేతోః,సాధనవన్ని స్సాధన సాధారణ తద్వత్త్వం పక్షస్య బోధ్యం । ప్రథమద్వయం హేతో ర్వ్యాప్తి ఘటక దళయోః ప్రత్యేకాభావ సంశాయకం, తృతీయం విశిష్ట వ్యాప్త్యభావ సంశాయకం, తురీయం పక్షధర్మత్వ సంశాయకం, పంచ మం పక్షేసాధ్యాభావ సంశాయకమితి భేదః। తస్యాపి- తాదృశద్రవ్యత్వాది మత్త్వస్యాపి। ఇతరసాచివ్యేన-విశేషాదర్శనాదిసహకారేణ (తన్నిశ్చయేతి) అవ్యభిచారాది నిశ్చయేత్యర్థః । ప్రత్యక్షసామగ్రీ- లౌకికప్రత్యక్ష సామగ్రీ ఘటకవిశేషణ జ్ఞానాది విషయః। తాదృశ సామగ్ర్యా అపి బలవద్విపరీత జ్ఞాన సామగ్రీత్వేనపక్షాదౌ హేతుమత్తాజ్ఞాన ప్రతిబంధకత్వాదితి భావః।

[దీ] అపిచ హేతోః సాధ్యాభావ సందేహ విషయ మాత్ర వృత్తిత్వం దూషణమితి ప్రాప్తం; తచ్చ వ్యతిరేకిణి హేతౌ నియత విషయేణాపి సందేహేన సంపద్యతే, దూషకతా బీజసత్త్వాచ్చ సాధారణ్యాదిసాధారణ్యం నదోషాయ, నవా అత్రైవ నిర్భరః కర్తవ్యో హేత్వాభాసత్వా నుపపత్తే రుక్తత్వా దిత్యలం పల్లవితేన । వ్యాప్తి గ్రహ ప్రతిబంధలక్షణైక ప్రయోజకత్వేన సాధారణ్యాదీనామేకం హేత్వా భాసత్వం ; సాధారణేన వ్యాపకత్వస్యావ్యభిచరితత్వస్యవా అసాధారణేన సామానాధి కరణ్యస్యా నుపసం

[గ] దూషణాంతరమాహ (అపిచేతి) (సాధ్యాభావసందేహవిషయమాత్రవృత్తీతి) తన్మాత్రస్య వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహే విరోధిత్వేపి విరోధవదన్వయ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వేన హేత్వాభాసతాయా దుర్వారత్వా దితిభావః। వ్యతిరేకిణి- పృథివీ ఇతరేభ్యో భిద్యతే పృథివీత్వా దిత్యాదౌ । నియతవిషయేణ- పృథివ్యాదిమాత్ర విషయేణ । సంపద్యతే - నిర్వహతి । తథాచ తత్రాప్యనుప సంహారిత్వా పత్తిరితి భావః । ఇద ముపలక్షణం, అసాధారణే వ్యతి ప్రసఙ్గో బోధ్యః । వస్తుతస్తు అసాధారణేపి వ్యతిరేక వ్యాప్తి గ్రహేణ వ్యతిరేకిపదే నాసాధారణస్య పాఠాదేవ లాభః । నన్వసాధారణాది వ్యావర్తనాయైవ సందేహ విషయతా వ్యాప్య వ్యతిరేక సత్త్వా ప్యనుపసంహారిత్వే నివేశ్యేత్యతఆహ (దూషకతేతి) అన్వయ వ్యాప్తి గ్రహ ప్రతిబన్ధ లక్షణ హేత్వాభాసతా ప్రయోజకసత్త్వే సాధ్యసందేహ విషయ మాత్ర వృత్తిత్వాంశ మాత్రస్యా సాధారణాది సాధారణ్యం నహేత్వా భాసతా విరోధీత్యర్థః । నన్వస్తు తదేవా నుపసంహారిత్వం వ్యతిరేకిణ స్తథాత్వేపి వ్యతిరేక వ్యాప్త్యుపాదానాన్నా నుమితి విరోధ ఇత్యతఆహ (నవేతి) వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధినో హేత్వాభాసాంతరతావిరహా త్తస్య వ్యభిచారమధ్య ఏవాంతర్భావ స్యోచితత్వా త్తస్యైవానుపసంహారిత్వ రూపతాం స్వాతంత్ర్యేణ వ్యవస్థాపయితుం భూమికామాహ (వ్యాప్తిగ్రహేతి) ఏకహేత్వా భాసత్వం - సవ్యభిచార రూపైక హేత్వా భాసాంతర్గతత్వం। స్వయం వ్యాపకతా జ్ఞానస్యా నుమితి హేతుతాయా నిరాకృతత్వాదాహ (అవ్యభిచరితత్వస్యవేతి) సామానాధికరణ్యస్య-

[దీ] హారిణాచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రాహస్య ప్రతిరోధాత్। లక్షణంతు విశిష్టసాధ్య సాధనగ్రాహావిరోధినో జ్ఞానస్య విషయతయా వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితావచ్ఛేదకం రూపం। వ్యాప్తిశ్చాన్వయతో వ్యతిరేకతశ్చ నానారూపాః ప్రాతిస్వికరూపేణ ఉపాదాయ తావదవగాహి గ్రాహ్యా వాచ్యః। సాధ్యసాధనయో రప్రసిద్ధే రసిద్ధిభేదస్య వారణాయా విరోధిన ఇత్యంతం। సాధ్యసాధన భేదేన వ్యభిచారభేదాద్యతో విశిష్టం సాధ్యం సాధనంవా ప్రసిద్ధం తతో తద్గ్రహ

[గ] సాధ్యసామానాధికరణ్యస్య। సాధ్యాసామానాధికరణ్యమేవా సాధారణ్యం, నతు మణికార సంమతం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావప్రతియోగిత్వం, తస్యానుమితౌ సాక్షాదేవ విరోధిత్వేన సత్ప్రతిపక్షాదివ ద్వ్యభిచారాన్య హేత్వాభాసతాయా ఏవ యుక్తత్వా దిత్యాశయః। అసాధారణ్యస్య సాధ్యా సామానాధికరణ్యాదిరూపత్వే అనుమితి విరోధిత్వాది ఘటితమూలోక్త సామాన్య లక్షణస్యా వ్యాప్త్యతి వ్యాప్తికబళితత్వా త్స్వయం సామాన్య లక్షణమాహ (లక్షణంత్వితి) జ్ఞానస్య విషయతయా – విషయీభూయ।విరోధితావచ్ఛేదకం- ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకం, ప్రతిబన్ధకీభూతజ్ఞానవృత్తి విషయితాకత్వమితి పర్యవసితం। ఏవమగ్రేపిబోధ్యం। అనుపసంహారితాసంగ్రహాయాహ (వ్యాప్తీశ్చేతి) కేనాపిరూపేణ వ్యాప్తీనా మనుగమే తజ్జ్ఞాన సామాన్య విరోధిత్వం నసాధారణ్యాదే రిత్యతఆహ (ప్రాతిస్వికేతి) అసిద్ధిభేదస్యేత్యనేనా లక్ష్యత్వం దర్శితం। అసిద్ధిభేదో వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః। సాధ్యసాధనయో రవృత్తిత్వం సాధ్యసాధన సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధితయాఽసాధారణ్యమేవేతి తద్వ్యావృత్తేరనపేక్షితతయా సాధ్యాదిమత్త్వ పర్యంతానుధావనం। నను ధూమవాన్వహ్నే రిత్యాదిస్థలీయసాధారణ్యాద్యసంగ్రహ ప్రసంగః, తత్ర విశిష్టసాధ్యాది గ్రహవిరోధ్యప్రసిద్ధేః। నచ విశిష్టసాధ్యాది గ్రహవిరోధినీ కామినీ జిజ్ఞాసైవ ప్రసిద్ధేతి తదన్యజ్ఞాననిష్ఠవ్యాప్తిగ్రహ విరోధితా వచ్ఛేదక రూపవత్త్వమాదాయ లక్షణ సమన్వయ స్సంభవతీతి వాచ్యం; ఏవమపి యతో కామిన్యాదేరేవ సాధ్యతా హేతుతావా తతో సాధ్యాది గ్రహ విరోధ్య ప్రసిద్ధే దుర్వారత్వా దిత్యత ఆహ (సాధ్యసాధన భేదేనేతి) సాధ్యతా వచ్ఛేదక సాధనతా వచ్ఛే

విరోధిత్వంనోపాదేయం। ఏవమన్యత్రాపి। శేషం హేత్వాభాసలక్ష
ణోక్త దిశావసేయం । వ్యర్థవిశేషణంతు నవ్యాప్తిగ్రహ విరోధీ
తి వక్ష్యతే। సాధ్యావ్యభిచరిత సామానాధికరణ్య విరహస్య బహి
ర్భావనీయత్వే పునరన్వయ వ్యాప్తౌ వ్యాపకత్వ మవ్యభిచరిత
త్వంవా సామానాధి కరణ్యంచ విశకలితం యుగప దుపాదేయం।

దక భేదేనేత్యర్థః (నోపాదేయమితి) తత్ర సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది దోషాప్ర
సిద్ధ్యా తదనుపాదానే వ్యతిప్రసంగా నవకాశాదితి భావః। తథాచదర్శిత
స్థలే విశిష్ట సాధ్యాది గ్రహవిరోధ్యప్రసిద్ధ్యాఽ వ్యాప్తేర్నా వకాశ ఇతి
భావః । యది స్వాప్రతిబధ్య విశిష్టసాధ్యాదిగ్రాహకత్వ మవిరోధ్యంతార్థః
తదాఽవిరోధిన ఇత్యన్తస్యోపాదానేపినావ్యాప్తిరిత్యపిబోధ్యం। అన్యత్రాపి
వక్ష్యమాణా సాధారణాది లక్షణేపి । శేషం - అవచ్ఛేదకత్వ నిర్వచన
విశిష్టాంతరా ఘటితత్వ నివేశనాదికం। నను నీలధూమాదిత్యాదౌ హేతు
తావచ్ఛేదకస్య సాధ్యసామానాధికరణ్యా నవచ్ఛేదకత్వరూప వ్యర్థవిశే
షణతాయాం వ్యాప్యత్వాసిద్ధి ప్రభేదత్వేన వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిన్యాయమితి
వ్యాప్తిరిత్యతఆహ (వ్యర్థవిశేషణంత్వితి) (వక్ష్యతఇతి) అసిద్ధిగ్రన్థఇతి శేషః।
వ్యాప్త్యభావేఽతివ్యాప్తి మాశంక్యాహ (సాధ్యా వ్యభిచరితేతి) స్వమతే
వ్యాపకతా జ్ఞానస్యా నుమిత్య హేతుత్వేన తద్విరోధినోఽ వ్యాపకతావ
దే స్సాక్షాజ్జనకజ్ఞానా విరోధితయా నహేత్వాభాసత్వమితి తన్మతా భిప్రా
యేణాహ (అవ్యభిచరితత్వంవేతి) సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వం వేత్యర్థః ।
(యుగపదితి) ఏకజ్ఞాన విషయతమేత్యర్థః । హేతౌ సాధ్యావ్యభిచారావ
గాహిత్వేసతి సాధ్యసామానాధి కరణ్యావగాహి యజ్జ్ఞానం తద్విరోధిత్వం
నివేశ్యం, నత్వ వ్యభిచారవిశిష్ట సామానాధికరణ్యా వగాహిత్వమితి సము
దాయార్థః । తథాచ విశిష్టాభావ గ్రహస్య విశిష్టవత్తా జ్ఞానమాత్ర వి
రోధితయా తత్సత్త్వేపి సాధ్యావ్యభిచారీ సాధ్యసమానాధికరణశ్చ హేతు
రితి విశకలిత దళద్వయావగాహి జ్ఞానోదయాన్న విశిష్టాభావేఽతివ్యాప్తి
రితి భావః । వ్యభిచారా నాత్మికాయా అపి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది రూపవ్యా
ప్యత్వాసిద్ధత్వ సత్త్వాద్దర్శిత విశిష్టాభావస్య సిద్ధి వ్యభిచారోభయ రూప
త్వేపినక్షతిరిత్యత్రా నిర్భర సూచనాయబహిర్భావనీయత్వేపునరిత్యుక్తం।

[దీ] అథా నుమితౌ సామానాధికరణ్య సంబంధేనా వ్యభిచార విశిష్టం యత్సామానాధికరణ్యం తత్ప్రకారక హేతుజ్ఞానత్వేనవ హేతుతా, సామానాధికరణ్య విశిష్టావ్యభిచార జ్ఞానత్వేనాపి వినిగమనా విరహేణ హేతుతాద్వయ ప్రసంగాత్ । హేతౌ వ్యభిచారజ్ఞానకాలేపి హేతువిశేషణతాపన్నసామానాధికరణ్యాంశే విశేషణతయాఽవ్యభిచారభానే బాధకాభావే నానుమిత్యాపత్తేశ్చ।నచోభయవిధస్యైవ విశిష్టజ్ఞానస్య హేతుత్వోపగమాద్ధేతౌ వ్యభిచార జ్ఞానదశాయాం తత్ర సామానాధికరణ్య విశిష్టా వ్యభిచారజ్ఞానాభావాన్నానుమిత్యాపత్తిరితివాచ్యం; ఉభయవిధజ్ఞానసత్త్వఏవాను మితిరిత్యుపగమస్యా నుభవవిరోధేనాసంభవాత్ । తృణారణిమణిన్యాయేనైవోభయవిధోపదర్శితవిశిష్టజ్ఞాన హేతుతాయా స్స్వీకరణీయత్వాత్, వ్యభిచారగ్రహకాలే తదభావ విశిష్ట సామానాధికరణ్య గ్రహాధీనా నుమిత్యాపత్తే ర్దుర్వారత్వాత్ । తథాచ వ్యభిచార సామానాధి కరణ్యోభయావచ్ఛిన్న హేతువిషయతా శాలిజ్ఞానత్వేనైవా నుమితి హేతుతావాచ్యా; తాదృశేచ జ్ఞానే ప్రత్యేకాభావ జ్ఞానమేవవిరోధి, నత్వేక విశిష్టాపరాభావ జ్ఞానం, ప్రతియోగితా వచ్ఛేదక విశిష్ట ప్రతియోగివత్తా బుద్ధేరేవాభావ ధీ ప్రతిబధ్యత్వాదితి విశిష్టాభావస్య హేత్వాభాసత్వమేవ దుర్ఘటమితికాంతర్భావ బహిర్భావ విచార ఇతి చేన్న ;

సామానాధి కరణ్య సంబన్ధేనైక విశిష్టా పరాభావ గ్రహో యథా తాదృశ విశిష్టప్రకారక గ్రహవిరోధీ తథా యుగపద్విశేషణ విశేష్యోభయ ధర్మావచ్ఛిన్నతయైక ధర్మిగ్రహో ప్యుభయాభావ గ్రహవ ద్విరోధీ, ఉభయాభావ సమశీల తాదృశాభావ గ్రహదశాయాం సామానాధికరణ్యే నైక విశిష్టా పరగ్రహ సమశీల ధర్మద్వయవత్తా గ్రహానుత్పాదస్యా నుభవ సిద్ధతయా ప్రత్యాఖ్యాతు మయుక్తత్వాత్ । అతఏవా సిద్ధిగ్రన్థే వ్యాప్తివిశిష్ట పక్షధమతా విరహస్య విశిష్ట పరామర్శ విరోధితయా దోషత్వం స్వయం వ్యవస్థాపయిష్యతే। నహి విశిష్టపరామర్శస్యైక విశిష్టాపరావగాహిత్వం కారణతావచ్ఛేదకం, లాఘవేనానుభవబలేనచ హేతౌ వ్యాప్తిపక్షధర్మతోభయావగాహిజ్ఞానస్యైవా నుమితిహేతుత్వో పగమాత్ । నచైవం విశకలితా వ్యభిచారసా

[దీ] తతో సాధారణత్వం వర్ణితం। అసాధారణత్వంతు సపక్షవ్యావృత్తత్వం, సపక్షశ్చ సాధ్యవాన్, తద్వ్యావృత్తత్వం తదవృత్తిత్వగ్రహ విరోధిత్వం, ప్రకృతసాధ్య సాధనగ్రహ విరోధినో జ్ఞానస్య విషయతయా తదుభయ సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధితావచ్ఛేదకరూపవత్త్వమితితు నిష్కర్షః।

[గ] మానాధికరణ్యోభయావగాహిధీవిరోధిత్వోపాదానేనాపినవిశిష్టాభావ వారణసంభవఇతి వాచ్యం; విశకలితోభయావగాహిత్వంహి నధర్మిధర్మివిశేషణ విశేష్యభావానాపన్నోభయావగాహిత్వం, అపితు ధర్మినిష్ఠ విభిన్నవిషయతా నిరూపితోభయ విషయతా ప్రయోగిత్వం, తచ్చ సాధ్యావ్యభిచారీ హేతుస్సాధ్య సమానాధికరణశ్చ హేతురితి సమూహాలంబన బుద్ధౌ, తస్యాంచనవిశిష్టాభావ ధీప్రతిబధ్యతా అపితూభయ విషయతా నిరూపితైక విషయతా శాలిబుద్ధావేవేతి వర్ణితం సాధారణగ్రంథే। అసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షోత్థాపకతయా దూషకతాయా మణికార సమ్మతతయా తదనుయాయినా పూర్వం సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వమసాధారణ్యమితి వ్యాఖ్యాతం, తచ్చస్వానుమతమిత్యస్యథా తన్నిర్వక్తి (అసాధారణత్వమితి) (సపక్షవ్యావృత్తత్వమితి) యద్యప్యేతదనుపదం వివరణీయమితితదేవా సాధారణవివరణమస్తు కిమంతరా తద్వివరణేన,తథాపి సపక్ష వ్యావృత్తత్వ మసాధారణత్వమితి ప్రాచీన ప్రవాదా విరుద్ధత్వం స్వమతస్య దర్శయితు మేతద్వివరణం। నిశ్చితసాధ్యవ ద్వ్యావృత్తత్వస్య వ్యాప్తిగ్రహంప్రతిసాక్షా దవిరోధితాయాః ప్రాగ్వ్యవస్థాపితత్వాన్నిశ్చయాంశ పరిత్యాగేన సపక్షపదం వ్యాచష్టే (సపక్షశ్చేతి) తద్వ్యావృత్తత్వం యది తదవృత్తిత్వంతదా సాధ్యాది నిష్ఠ హేత్వసామానాధికరణ్య సాధ్యవదవృత్తిత్వ విశిష్టసాధనాదే రసంగ్రహ ఇతి తత్సాధారణ్యాయ వ్యాచష్టే (తద్వ్యావృత్తత్వమితి) సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదేరపి విశిష్ట సాధ్యసామానాధికరణ్యాది గ్రహావిరోధితయాఽతిప్రసంగ వారణాయ విశిష్ట సాధ్యాది గ్రహవిరోధిత్వ మధికం ప్రవేశయ న్విరోధిపదస్య ప్రతిబన్ధక పరతా భ్రమనిరాకరణాయ తదర్థం వివృణోతి (ప్రకృతేత్యాదినా) ప్రకృతత్వం సాధ్యతావచ్ఛేదకాది వైశిష్ట్యం (తదుభయేతి) విశిష్ట సాధ్యసాధనోభయేత్యర్థః।

[దీ] సంగృహ్యేతే చేత్తం సాధ్యాదేః సాధనవదవృత్తిత్వాదికం। చాక్షుష స్పర్శే వా స్పార్శన శబ్దవత్త్వాదిత్యాదౌ విశేష్యయో రసామా నాధికరణ్యంచ, బాధాసిద్ధి భేదస్యచ సాధ్యసాధనయో రవృత్తిత్వ స్యైవ తత్సాంకర్యేపి౽నక్షతిః। ఇదమేవచ మణికృతాం విరుద్ధత్వం

[గ] ఇత్థం-సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధితాత్మకానుగమక ప్రకారేణ।నను విశిష్టసాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రహత్వా వచ్ఛిన్న నిరూపిత విరోధితా సమూహాలంబన విశేష విరోధితా వ్యావర్తనాయావశ్యం ప్రవేశ్యా। తత్రోచా వచ్ఛిన్నత్వం స్వరూప సంబంధాత్మకమేవ నివేశ్యతే నత్వన్యూన వృత్తిత్వం గౌరవాత్, తథాచ విశిష్టసాధ్య సాధన గ్రహే విరోధిత్వ నివేశన మనర్థకం, సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది గ్రహ ప్రతిబధ్యతాయా విశిష్ట సాధ్యాది గ్రహత్వేనైవా వచ్ఛిన్నత్వా దిత్యతఆహ (చాక్షుషస్పర్శేతి) విశే ష్యయోః- స్పర్శశబ్దయోః ; పరస్పరా సామానాధికరణ్యం సంగృహ్యేత ఇత్యన్వయః। తథాచ స్వరూప సంబంధ రూపా వచ్ఛిన్నత్వ నివేశే తత్రావ్యాప్తిః, తాదృశవిరోధి జ్ఞానప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదక కోటౌ సాధ్య తావచ్ఛేదక చాక్షుషత్వాది విషయత్వా ప్రవేశేన విశిష్ట సాధ్య సామా నాధికరణ్య గ్రహత్వావచ్ఛిన్న విరోధితాయా స్తత్రాసత్త్వాదిత్య న్యూన వృత్తిత్వరూపమేవ తన్నివేశ్యం, తథాచ తత్స్థలీయసాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది గ్రహ ప్రతిబధ్యతాయా అపి విశిష్ట సాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రహత్వా న్యూనవృత్తిత్వా త్తత్రా తిప్రసంగవారణాయ విశిష్టసాధ్యాది గ్రహే వి రోధిత్వనివేశన మావశ్యకమితిభావః। నను సాధ్యస్యావృత్తిత్వే బాధరూపే సాధనస్యావృత్తిత్వే స్వరూపాసిద్ధ్యాత్మకే౽తివ్యాప్తిః, తద్గ్రహస్యాపి సాధ్య వత్త్వాది గ్రహవిరోధితయా తద్ఘటితోభయ సామానాధికరణ్యాది గ్రహ విరోధిత్వా దిత్యాశంకాంతయో ర్లక్ష్యత్వ స్వీకారేణ నిరాకరోతి (బాధేతి) ఏతత్సాంకర్యేపి-అసాధారణ్య రూపత్వేపి (నక్షతిరితి) అన్యాదృ శస్యాపి సాధారణ్యాదేః ప్రసిద్ధ్యా స్వాతంత్ర్యేణ తత్పరిగణనోపపత్తేరితి భావః। నను సాధనాదే స్సాధ్యా సామానాధి కరణ్యాదికం విరోధ ఏవ, తస్యకథ మసాధారణ్య రూపతోపగమ ఇత్యత ఆహ (ఇదమితి) మణికృత ఏవేదం విరుద్ధత్వ మభిమతం నతుమమేత్యర్థః। నన్వేవం భవతాంనో

[దీ] ఇత్థంచ తదీయ మసాధారణత్వమేవ విరుద్ధత్వ మితి యత్రచ ధర్మిణియో ధర్మోయాదృశో హేత్వాభాసః తద్వ్యాప్యమపి తద్వి శేషాఽంతరేణ ప్రకరణ సమంతద్వ్యాప్యంచ, పృథగుపదేశా దవి రోధాచ్చ। అనుపసంహారిత్వంచ విశిష్ట సాధ్య సాధనగ్రహ విరోధి న్యోజ్ఞానస్య విషయతయా వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితావచ్ఛే దకరూపవత్త్వం, తాదృశంచ సాధ్యాదెరత్యంతాభావా ప్రతియో గిత్వాదికం।

[గ] విరోధ ఇత్యాశంకాయామాహ (ఇత్థంచేతి) తదీయం-మణికారీయం, సాధ్య వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వరూప మసాధారణ్యం। నను సాధనాదే స్సాధ్య సామానాధికరణ్యావత్త్వతద్వ్యాప్యవత్త్వమప్యుభయ సామానా ధికరణ్యగ్రహవిరోధీతి తత్రోక్తలక్షణా తివ్యాప్తిరిత్యాశంకాం లక్ష్యతా ప్రదర్శనేన నిరాకరోతి (యత్రచేతి) ప్రకరణసమం- పక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావ వ్యాప్యం।తద్వ్యాప్యం- పక్షనిష్ఠసాధ్యాభావాదివ్యాప్యవ్యాప్యం।తస్యబాధ సత్ప్రతిపక్ష విశేషత్వాభావాదితి శేషః। తత్రహేతుమాహ (పృథగితి) పక్ష నిష్ఠస్య సాధ్యాభావాది వ్యాప్యస్య సత్ప్రతిపక్షతయా స్వతంత్ర పరిగణనా త్తాదృశస్య తద్వ్యాప్యస్య సాధ్యవత్తాజ్ఞాన విరోధ్య విషయత్వేన హేత్వా భాసతా విరహాచ్చేత్యర్థః (వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహేతి) హేత్వభావత్వా వచ్ఛిన్న ధర్మికసాధ్యాభావ వ్యాపకతా గ్రహే-ఇత్యర్థః। సాధ్యాదేరిత్యా దినాసాధనస్యసాధనాభావస్యచపరిగ్రహః। అత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వే నాదిపదగ్రాహ్య సాధనస్యాన్వయః। అప్రతియోగిత్వాదీత్యాది నాసాధ్యా భావావ్యాపకత్వ పరిగ్రహః, తస్యచసాధనాభావె నసంబన్ధః।

అథాభావాప్రతియోగిత్వనైరభావ ప్రతియోగిత్వప్రకారకజ్ఞానంప్ర త్యేవవిరోధినీ,నతుతదప్రకారకంసాధ్యాభావవ్యాపకో హేత్వభావఇత్యాది జ్ఞానంప్రతి, గ్రాహ్యాభావానవగాహిత్వాత్। నచైతాదృశజ్ఞానేపిసంసర్గత యాభావప్రతియోగిత్వభానా దభావా ప్రతియోగిత్వం గ్రాహ్యాభావ ఏవేతి వాచ్యం ; అభావాంశె విశేషణీభవతస్సాధ్యాదె రనుయోగితాయా ఏవ తత్ర సంసర్గతయా ప్రతియోగితాయా స్తత్రా భానాత్। ప్రతియోగితా నిరూపకత్వా వచ్ఛిన్నైవా నుయోగితా సంబన్ధః, నతు కేవలా। ప్రతి

[౫] ప్రతియోగిత్వానుయోగిత్వయోస్సమానవిత్తివేద్యతాయా స్సిద్ధాంత
సిద్ధత్వాదితిచేత్? ఏవమప్యభావ ప్రతియోగితాత్వేన ప్రతియోగితాయా
గ్రాహ్యతావిరహాత్తద్రూపావచ్ఛిన్నాభావస్యవిరోధితానుపపత్తిః। యత్తు
అభావెఅనుయోగితాసంబంధావచ్ఛిన్న సాధ్యాద్యభావస్యైవదోష తయా
వివక్షణం ; తదపిన, వాచ్యత్వాదిసాధ్యహేతుకేపి సంయోగాదిసంబంధావ
చ్ఛిన్నప్రతియోగితాకస్యద్విత్వాద్యవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకస్యవాఽభావ
స్యాను యోగితా సంబంధేన సాధ్యాది సంబంధిత్వా దభావత్వా వచ్ఛి
దేన తత్సంబంధా వచ్ఛిన్న సాధ్యాభావవత్త్వా ప్రసిద్ధేః। అభావత్వ సామా
నాధికరణ్య మాత్రేణ తద్వత్తాధియః అభావత్వ సామానాధికరణ్య
మాత్రేణ సాధ్యాది ప్రకారక వ్యతిరేక వ్యాప్తి గ్రహ విరోధితయా
తస్య దోషత్వా యోగాత్ । స్వరూప సంబంధావచ్ఛిన్న వాచ్యత్వత్వా
వచ్ఛిన్న ప్రతియోగితా నిరూపితా నుయోగితా సంబంధస్యచా ప్రసి
ద్ధ్యా తాదృశ సంబంధావచ్ఛిన్నా భావస్యాప్య ప్రసిద్ధ ఇతి నతాదృ
శస్య దోషత్వోపగమ సంభవః । సాధ్యతా వచ్ఛేదకస్య స్వావచ్ఛిన్న సం
బంధ విశేషావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వ సంబంధేనా భావ్యాఽభావాంశే
తాదృశ సంబంధేన ప్రతియోగి విశేషణతాపన్న సాధ్యతా వచ్ఛేదకాది
ప్రకారక వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితయాఽ నుపసంహారిత్వ మిత్య
పినసార్వత్రికం ; విశేషణాంతరా నవచ్ఛిన్న జ్ఞానత్వాదేర్యత్ర సాధ్యతా
వచ్ఛేదకతా తత్ర స్వరూపతస్తత్ప్రకారక వ్యాప్తిబుద్ధేరేవ హేతుతయా
తత్ర తదభావ ప్రకారక జ్ఞానస్య నియమేన తదంశే ప్రతియోగితా వచ్ఛే
దక జ్ఞానత్వత్వాది ప్రకారకతయాఽ విరోధిత్వాత్ ; ప్రతియోగితా
వచ్ఛేదక ప్రకారక ప్రతియోగిమత్తాబుద్ధేరేవ సమానప్రకారకతయాభావ
గ్రహ ప్రతిబధ్యత్వాత్ ; వృత్త్యనియామక సంబంధస్య సంసర్గా భావ
ప్రతియోగితా నవచ్ఛేదకతయా తాదృశ సంబంధా వచ్ఛిన్నాభావా ప్ర
సిద్ధేశ్చ। ఏతేన తత్సంబన్ధేన తత్ప్రకారక బుద్ధౌ సమాన ధర్మికా తత్సంబ
న్ధావచ్ఛిన్న తదభావవత్తా బుద్ధివత్త ద్ధర్మికస్య తేన సంబన్ధేనా సంబద్ధ
త్వ గ్రహస్యాపి ప్రతిబంధకత్వ మానుభావికం ; అతఏవ సాధ్యాదే
రవృత్తిత్వస్యబాధాదిప్రభేదత్వోక్తిరపిసంగచ్ఛతే, ఏవంచసాధ్యాదేరత్యన్తా

[గ] భావ ప్రతియోగిత్వాదికమితి యథా శుత్రస్యైవసంగతిరిత్యప్యయు క్తం ; కేవలాన్వయిన్యపి ద్విత్వా ద్యవచ్ఛిన్నా భావం ప్రతియోగిత్వ స_త్త్వేన తన్నిష్ఠ తదప్రతియోగిత్వా ప్రసిద్ధేః, స్వరూప సంబంధా వచ్ఛిన్న వాచ్యత్వత్వా ద్యవచ్ఛిన్న ప్రతియొగితాయా అప్రసిద్ధ్యా తదభావా ప్ర సిద్ధేశ్చ । సాధ్యతావచ్ఛేదకె సంబంధ విశేషావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితా నవ చ్ఛేదకత్వ మనుపసంహారిత్వ మిత్యపి స్వరూపతో జ్ఞానత్వాది సాధ్యతా వచ్ఛేదక స్థలె నసంభవతి, నిర్విశేష ణక జ్ఞానత్వాది విషయక వ్యాప్తిగ్ర హే జ్ఞానత్వత్వాది ప్రకారేణా సంబద్ధత్వ గ్రహస్య సమానప్రకారకత యాఽవిరోధిత్వాత్ । సాధ్యతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛేదేన వర్తమానః సాధ్య తావచ్ఛేదక సంబంధా వచ్ఛిన్న ప్రతియోగిత్వా భావో నుపసంహా రిత్వమితి ప్రగల్భానుసారిమత మననుమతమేవ దీధితి కృతాం, వ్యాప్తి వాదె నిరాకృతత్వాత్ ।

అత్రాహుః; విశిష్టబుద్ధౌ విశేష్యేప్రకారాభావ గ్రహవత్ విశిష్ట సంసర్గక బుద్ధౌ సంసర్గే సంసర్గతా వచ్ఛేదకాభావ గ్రహోఽపివిరోధీ, సంసర్గ విశేషా వచ్ఛిన్న విషయతాయా ఏవ గ్రాహ్యాభావ ధీప్రతిబధ్యతా వచ్ఛేదకత్వాత్ ; విశిష్టసంసర్గకబోధస్థలె సంసర్గతావచ్ఛేదకీయ వైశిష్ట్య స్యాపి సంసర్గాంతః పాతి సంసర్గతయా సంసర్గతా వచ్ఛేదక విషయతా యాఅపి సంసర్గా వచ్ఛిన్నత్వాత్ । ఏవంచ వాచ్యత్వత్వా వచ్ఛిన్నత్వ స్వరూప సంబంధా వచ్ఛిన్నతోభయ విశేషిత ప్రతియోగితా సంసర్గకె వాచ్యత్వా భావ వ్యాపకో హేత్వభావ ఇతి జ్ఞానెప్రతియోగిత్వా వచ్ఛే దెన తదుభయాభావ గ్రహస్య విరోధితయా తద్విషయ తాదృశాభావో నుపసంహారిత్వమితి వివక్షితం। అధిక మన్యత్రా నుసంధేయమితి ।

ననూక్త లక్షణస్య హేతునిష్ఠ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ రూప సాధారణ్యేఽ తివ్యాప్తిః, తజ్జ్ఞానస్యాపి హేత్వభావ ప్రతియొగికాభావె హేతౌ సాధ్యాభావ సామానాధి కరణ్యా వగాహితయా హేత్వభావె సాధ్యాభావ సమానాధి కరణాభావా ప్రతియోగిత్వ జ్ఞానవిరోధిత్వాత్ । సాధ్యాభావ సమానాధికరణత్వేన భాసమానెఽభావె హేత్వభావ ప్రతి

[దీ] వహ్న్యభావాభావత్వేన వహ్నేర్ధూమాభావవద్వృత్తిత్వ జ్ఞానం వహ్న్యభావస్య ధూమాభావ వ్యాపకతా జ్ఞానం కదాచిద్విరుధ్ధ్యేదపి, నతు వహ్నిత్వేనేతి నాతిప్రసంగః । కేవలాన్వయినితత్సంభవేఽపి అన్వయ వ్యాప్త్యుపాదానేనానుమితి ప్రతిరోధ ఇతి దిక్ ।

ఇతి దీధితౌ-అనుపసంహారి గ్రంథః ।

[గ] యౌగికత్వగ్రహస్య తుల్యవిత్తివేద్యతయా హేత్వభావే తాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వావగాహిత్వాదిత్యభిమానం నిరాకరోతి (వహ్న్యభావాభావత్వేనేతి) (కదాచిద్విరుంధ్యాదితి) సంభావనాయాం లిఙ్ । తుల్యవిత్తివేద్యతాయాం మానాభావాత్, భావేవా ఇహాస్య సమాన ప్రకారకతయా ఉక్తజ్ఞానస్య వ్యాపకతాజ్ఞాన విరోధితాయా విచారా సహత్వాదనిర్భరః । (నతు వహ్నిత్వేనేతీతి) తేన రూపేణభానే హేత్వభావాంశే ప్రతియోగితాయా అసంస్పర్శాదితిభావః (నాతి ప్రసంగ ఇతి) హేతుతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నస్య సాధ్యాభావవద్వృత్తితాయా ఏవ సాధారణ్యాత్, ఉక్తబుద్ధిర్విరోధితాయాః ప్రామాణికత్వే హేత్వభావా భావత్వా వచ్ఛిన్నస్య సాధ్యాభావవ ద్వృత్తితాయా లక్ష్యత్వా దితిభావః । తత్సంభవేపి- అభావాప్రతియోగిత్వ రూపానుపసంహారిత్వ సంభవేపి । అన్వయ వ్యాప్త్యుపాదానేన- అన్వయవ్యాప్తిధీ సంభవేన। నానుమితి ప్రతిరోధః - విశేషదర్శనేపి నా నుమిత్యనుత్పాదః। నచైవమపి కేవలాన్వయి సాధ్యక హేతో రాభాసతయా తత్ప్రయుక్త నిగ్రహ ప్రసంగ ఇతి వాచ్యం ; అభిమతసాధకతా విఘటకాభాసస్యైవ నిగ్రహ ప్రయోజకతయాఽన్వయి ముద్రయాగమకతా యత్రాభిమతా తత్ర నిగ్రహా యోగాత్, వ్యతిరేకి ప్రయోగే నిగ్రహస్య ఇష్టత్వాదితి ॥

ఇతి శ్రీగదాధరీయే అనుపసంహారి గ్రన్థః ।

శ్రీః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

తత్త్వచింతామణౌ విరోధగ్రంథః ।

విరుద్ధో నసాధ్యాభావ వ్యాప్యః, సంయోగ సాధ్యకే సద్ధేతా వతి వ్యాప్తేః నాపి సాధ్యవన్నిష్ఠా త్యంతాభావ ప్రతియోగి వ్యాప్యత్వం తత్త్వం, ఇదం ద్రవ్యం గుణవత్త్వా దిత్యాదా సంయోగాది వ్యాప్యేతి వ్యాప్తేః । కింతు సాధ్యాసమానాధికరణ సాధ్యాభావ వ్యాప్యః, సాధ్యవదన్యాన్యాభావ వ్యాప్యోవా । సాధ్యాభావ త్వం సాధ్యవిరోధిత్వమాత్రం భావాభావ సాధారణం, తేనాభావే సాధ్యేఽ భావాభావస్య భావత్వేపినా వ్యాప్తిః; అభావాభావో

దీధితౌ - విరోధగ్రంథః ।

సాధ్యవిరోధిత్వం - సాధ్యప్రతియోగికత్వం । ఏకదేశిమతేనాహ (అభావేత్యాది)

గదాధరీయ విరోధగ్రంథః ।

'సాధ్యాభావత్వం సాధ్యవిరోధిత్వమాత్ర' మిత్యత్ర మూలె సాధ్య విరోధిత్వం యది సాధ్యా సామానాధికరణ్యం తదా సాధ్యా సమానాధి కరణ పదోపాదాన వైయర్థ్యమితి తద్వ్యాచష్టే (సాధ్యేతి) సాధ్యా సమా నాధికరణత్వం సాధ్యానధికరణ వృత్తిత్వం, నతు సాధ్యాధికరణా వృత్తి త్వం, అతో నసాధ్యాభావ పదోపాదాన వైయర్థ్యం । అధికరణ భేదేన సంయోగాద్యభావ భేదమతేనేదం లక్షణం. అతోన సంయోగీ ద్రవ్యత్వా దిత్యాదా వతివ్యాప్తిః । సాధ్యా సమానాధికరణ పదం ప్రతియోగి వై యధికరణ్య విశిష్టార్థకమిత్యపి కేచిత్ ; తన్న – సాధ్యాభావ ప్రతియో గిత్వేనసాధ్యోపాదానస్యశిరోవేష్టనేన నాసికాస్పర్శ తుల్యత్వాత్ । మూల స్థమాత్ర పదేనభావవ్యావర్తకా భావత్వ నివేశ వ్యవచ్ఛేదః । అభావా భావస్య–అభావ ప్రతియోగికస్య । భావత్వేపి–భావతయాఽభావత్వ విర హేపి । అభావత్వ నివేశా భ్యుపగమేన "అభావాభావ" ఇత్యాది కల్పా న్తరస్య సిద్ధాంతత్వ భ్రమ నిరాసాయాహ దీధితౌ (ఏకదేశీతి) నను ఘటా

[మ] అభావప్రతియోగినిరూప్యత్వేనభావభిన్నఏవవా। నచభావేనైవో పపత్తౌ కిమధికేనేతి వాచ్యం। బాధకంవినా

[దీ] నచ భావస్య స్వాభావ విరహాత్మకత్వ రూపప్రతియోగిత్వ గ్రాహి ధర్మిగ్రాహకమానబాధః, ప్రతియోగిత్వస్యసంబంధాంతరత్వాత్। స్వస్యాభావస్యేత్యత్ర షష్ఠ్యర్థస్య తస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్। విరహత్వంచ నాభావత్వం, బాధాత్। నాపి తద్గ్రహ ప్రతిబన్ధక గ్రహవిషయత్వం, అవిరోధాత్, ప్రత్యక్షేణ దుర్గ్రహత్వా చ్చ। నచానవస్థా, అభావస్య స్వాభావా భావత్వే బాధకాభావా త్, భావస్య తథాత్వే బాధకమాహ (బాధకం వినేత్యాది)

[గ] భావో నాస్తీతి ప్రతీత్యా ఘటాభావాభావత్వ విశిష్ట ధర్మి సిద్ధ్యతి తస్యాతిరిక్తత్వంచనైవ విరుణద్ధి, తస్యైవ ఘటాది రూపభావే స్వాభావా భావత్వ రూప స్వాభావ ప్రతియోగిత్వా వగాహిత్వా దిత్యాశంకతే (నచేతి) సంబంధాంతరత్వాత్-అభావత్వాస్య సంబన్ధత్వాత్। నచసంబన్ధః స్వరూపాతిరిక్తోఽ నతిరిక్తోవా, ఉభయథైవ నక్షతిరితి భావః। 'బాధా' దిత్యస్య 'భావ' ఇత్యాదిః। (అవిరోధాదితి) అభావాభావస్యా తిరిక్తత్వ వాదినాపి ప్రతియోగిమత్తా జ్ఞానస్యాభావ గ్రహ ప్రతిబంధకత్వోపగమా దితిభావః (ప్రత్యక్షేణేతి) తద్గ్రహ ప్రతిబంధక గ్రహవిషయత్వస్య జ్ఞానా దిఘటితత్వేన చక్షురాద్య యోగ్యత్వా దితిభావః। అనవస్థా - అతిరిక్తా నామ భావానామ ప్యతిరిక్తాభావ కల్పనాయా మనంతాభావ కల్పనా గౌరవం। (బాధకాభావాదితి) భావస్యైవా భావత్వకల్పనా యోగాదితి భావః। మూలే (భావేనైవేతి) ఘటాభావో నాస్తీతి ప్రతీతేః ఘటాది రూపభావ విషయకత్వే నైవేత్యర్థః। కిమధికేన - ఘటాద్యతిరిక్త వి షయకత్వేన। యథాతిరిక్తస్యాపి తేజోభావాదేః ఇదంత్వాది విశిష్టస్య నప్రతియోగిగ్రహ సాపేక్ష గ్రహకత్వం, కింత్వభావత్వా వచ్ఛిన్నస్యైవ, తథా ఘటత్వాది విశిష్టస్య ప్రతియోగ్య నిరూప్యత్వేపి ఘటాదే రభావ త్వేన ప్రతియోగినిరూప్యత్వే బాధకా భావాదితి భావః। అభావాభావ ప్రతీతేః ప్రమాత్వా భిధానస్య భావే అభావప్రతియోగికత్వ బాధక తా దృశప్రతీత్యప్రమాత్వప్రసంజనసూచకతాంస్పష్టీకరోతిదీధితౌ-(భావస్యేతి)

[మ] అభావ ప్రతీతేః ప్రమాత్వాత్।

[దీ] అభావప్రతీతేః - అభావత్వ విశిష్టప్రతీతేః । అభావత్వంచనభావ భిన్నత్వం ప్రథమం, దుర్గ్రహత్వాత్, కింత్వమభావో నభావఇతి ప్రతీతి సాక్షికం పదార్థాంతరం । తచ్చానుపస్థితం నిర్వికల్పకోస్థితంవా ప్రకారః ।

[గ] భావస్యాభావ ప్రతియోగిక త్వేపి ఘటాభావో నాస్తీత్యాది ప్రతీతె రభావాది వైశిష్ట్యాంశె ప్రమాత్వ•సంభావా దభావ రూప ప్రతియోగిధ ర్మితా వచ్ఛేదకతాపన్నా భావత్వాంశె ప్రమాత్వానుపపత్తి లాభాయ వ్యాచష్టె (అభావెతి) అభావత్వం - భావవైధర్మ్యం, తచ్చభావె నసంభవతీతి తద్విశిష్ట వాచక నఞుల్లెఖిన్యా ఘటాభావో నాస్తీత్యాది ప్రతీతెః తెనరూపేణ ఘటాద్యవగాహిత్వే తదంశె ప్రామాణ్యం వ్యాహన్యేతెతి మూలాభిప్రాయః। అభావత్వం యదిభావభిన్నత్వంతదాభావె తదప్రసక్త్యా భావె ప్యభావత్వస్వీకార ఇత్యర్థకా 'న్యథ' తి, మూలానుక్తిరితరతో భావత్వస్య తదన్యత్వం వ్యవస్థాపయతి (అభావత్వంచెతి) ప్రథమం - భావత్వాది ప్రకారక జ్ఞానానుత్పత్తి దశాయాం (అభావో నభావఇతి) ఏతావతా ప్యభావత్వస్య భావభిన్నత్వ స్వరూపతా నిరాకృతా । అభావత్వస్య భావభిన్నత్వ రూపత్వే అభావోనభావ ఇత్యనయోఃస మానార్థకతయా విష యభెదాధీన ద్వివిధాభి లాపానుపపత్తేః । నను తథాప్యభావత్వస్య నిర్వికల్పకా వెద్యతాయా స్సిద్ధాంత సిద్ధత్వా ద్విశేషణ జ్ఞాన విరహేణ ప్రథమం తత్ప్రకారక ప్రత్యక్షానుపపత్తి రిత్యతఆహ (తచ్చెతి) (అనుపస్థితమితి) విశిష్టబుద్ధౌ విశెషణ జ్ఞానహేతుతాయా విశెషణ భెదెన భిన్నతయా అభావత్వ విశిష్టబుద్ధావుక్త జ్ఞానహేతుత్వా కల్పనాదిత్యభిప్రాయః। నను కెవల ప్రమేయత్వాదినా భావత్వ ప్రకారకోప నీతభాన దశాయాం స్వరూపతో భావత్వ ప్రకారతా నైయత్య వారణాయ స్వరూపతస్తత్ప్రకారక బుద్ధౌ లౌకికాన్యత్వం కార్యతా వచ్ఛేదక కోటావనివేశ్యైవ స్వరూపత స్తద్విషయక జ్ఞానత్వేన హేతుతా కల్ప్యతె, లాఘవాత్ ; తథాచ ఘటో నాస్తీత్యాది లౌకిక ప్రత్యక్ష పూర్వకాలె స్వరూపతస్తజ్జ్ఞానమపేక్షిత మిత్యాశయెనాహ (నిర్వికల్ప కొపస్థితంవెతి) తథాచా

[మ] అన్యథా అత్యంతాభావాన్యోఽన్యా భావయోరప్రసిద్ధిః । అథ సాధ్య హేత్వో ర్విరోధ పక్షే సాధ్యస త్త్వే హేత్వసిద్ధిః, హేతుమ త్త్వే సాధ్యాభావ సిద్ధౌ బాధః ; నచ ప్రమాణాంతరేణ సాధ్యా భావ సిద్ధౌ బాధేన హేతుమ త్త్వే నై వేతి వాచ్యం, విశేషణ వై యర్థ్యాదితి చెన్న ; హేతోః పక్షే సాధ్యాభావ బాధానుప స్థాపనేఽపి ప్రథమోపస్థిత విరోధస్యైవ ఉపజీవ్యత్వేన దోష త్వాత్ । నను సాధ్యాభావ సంబంధో వ్యభిచార ఏవ దోషో నతు తన్నియతత్వమపి గౌరవాత్, అసాధక త్వే వ్యర్థతాచ్చ ।

[దీ] అభావవచ్చా సమవేతత్వాన్న జాతిః । (అన్యథేతి) అనతిప్రస క్తై రధికరణై స్తద్ధర్మై ర్వా అభావవ్యవహారోపప త్తేరితిభావః।లాఘవా

[గ] భావత్వస్య నిర్వికల్పకావేద్యత్వ ప్రవాదోభావభిన్నత్వరూపాభావత్వ మతఏవ, తస్య పదార్థాంతరతా వాదినాంతు తస్య నిర్వికల్పక వేద్యత్వ మిష్ట మేవేతిభావః । నన్వేవ మభావత్వస్య నిత్యత్వే సత్యనేక వ్యక్తివృత్తి తయా జాతిత్వాపత్తిరిత్యత ఆహ (అభావవచ్చేతి)

ఇదన్తు బోధ్యం - అభావత్వ మనుయోగితాఖ్యః ప్రతియోగితా నిరూపితస్సంబన్ధ విశేషః, సచ ప్రతియోగ్యాది భేదాద్భిన్న ఏవేతి అనుగత ధర్మాంతర ప్రకారేణైవ తస్య నాస్తీతి బుద్ధౌ ప్రకారతా, ససంబంధిక తయాచ తస్య ప్రతియోగ్యుపరాగేణైవ భానం, నిర్వికల్పక వేద్యతాచా నుగమక ధర్మస్యైవ, ప్రపంచితంచెద మధికమధస్తాత్ ।

అధికరణస్యాభావ రూపత్వేఽభావాధికరణత్వా నుపపత్తిరతః - (తద్ధర్మైర్వేతి) (అభావ వ్యవహారోపపత్తే రితి) భావేఽభావత్వ స్వీకారే భావాభావత్వస్యాపి తత్ర సంభవాదితిభావః ।

ప్రతిబన్దిమాత్రస్యా నుత్తరతయా యుక్తిం దర్శయతి (లాఘవా దితి) అనంత ధర్మిష్వభావత్వ కల్పనమపేక్ష్య ఏకత్ర తత్కల్పన ఇత్యా దిః । ఘటత్వా ద్యభావాభావస్యా తిరిక్తత్వే ఈదృశయుక్త్య సంభవాత్ అభావోనభావ ఇతిప్రతీతే ర్దురపహ్నవతయాఽ భావత్వం భావవ్యా

[దీ] దబాధితా భావత్వ విశిష్టప్రత్యయ బలాచ్చ అతిరిక్తైకాభావ సిద్ధి స్తుల్యైవ । ఏతేన - అభావత్వం సప్రతియోగికత్వం, తచ్చానను గతానా మప్యావశ్యకానాం ప్రతియోగినాం కల్ప్యతే, ఇత్యపాస్తం, సంయోగాది సాధారణ్యాచ్చ ।

[గ] వృత్తమేవేతి యుక్తావేవనిర్భరం దర్శయతి (అబాధితేతి) ప్రమాత్మకేత్యర్థః। ఏతేన - క్లృప్త ధర్మిణాం బహుత్వస్య తత్రాభావత్వకల్పనాయా మబాధకత్వే (* అతిరిక్తైక ధర్మికల్పనాయాం సాధకత్వే *) అభావ మాత్రాసిద్ధిప్రసంగేన। "సంయోగాది సాధారణ్యాచ్చే" త్యస్య సప్రతియోగికత్వస్యేత్యాదిః । తథాచ సప్రతియోగికత్వస్య నాస్తీతి ప్రతీతి విషయత్వే ఘటసంయోగాదిమత్యపి ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతిస్స్యా దితిభావః ।

అత్ర సిద్ధాంతానుసారిణః – అభావత్వం భావాభావ సాధారణ మేవ నాస్తీతి ప్రత్యయ నియామకం ; యదిభావో నాభావ ఇతి ప్రత్యయః ప్రామాణికః, తదాభావ వ్యావృత్తత్వ మప్యభావత్వం తాదృశ ప్రత్యయ నియామకతయా స్వీక్రియతాం, నతు తదేవ నాస్తీతి ప్రత్యయ నియామకం, తథా సత్యనంతాభావ కల్పనయా గౌరవాత్ ; భావాభావ సాధారణైక ధర్మస్యైవ లాఘవేన నాస్తీతి ప్రత్యయ నియామకతయా కల్పనౌచిత్యాత్ । యత్తు- అనంత ఘటాదీనాం ఘటాద్యభావా భావత్వ కల్పనా గౌరవా ల్లాఘవే నాతిరిక్తైకాభావే తత్కల్పన ముచితమితి; తత్రేదం ప్రతిభాతి, ఘటాభావాభావత్వం ఘటాభావ నిరూపితా నుయోగితా విశేషః, సచ ఘటనిష్ఠ ఘటాభావీయ ప్రతియోగితాతోనాతి రిచ్యతే సాచానంత ఘటేషు క్లృప్తైవ । నచైవమతి ఘటాభావ ప్రతియోగీ అత్ర ఘటాభావాభావ ఇతి ప్రతీత్యో రవిశేషాపత్తిః ; ప్రతియోగితాత్వా నయోగితాత్వ రూప విభిన్న ధర్మావగాహనేనైవ తద్విశేషాత్ । "అభావ విరహాత్మత్వం వస్తునః ప్రతియోగితా।" ఇతి ప్రవాదా విరుద్ధశ్చాయ పంథాః । ఘటాదే స్సంయోగాది సంబన్ధస్యైవ సంయోగాది సంబంధ వచ్ఛిన్న స్వాభావాభావత్వ విశిష్ట నిరూపితత్వం స్వీక్రియతే, నతు సమవాయాదేః ; అతో నకపాలాదౌ సంయోగాది సంబంధావచ్ఛిన్న ఘటభావో నాస్తీతి ప్రత్యయ ప్రసంగః । ఇత్యలం పల్లవితేన ఇతి ।

[మ] నచ సాధ్యసహచరితస్య సాధ్యాభావ సహచరితస్యవాగమకత్వ భ్రమరూపాయా మశక్తౌ విశేషోఽస్తి, యేనా శక్తివిశేషో న్యాయకతయా నవ్యర్థ విశేషణతా । నచానైకాంతిక సామాన్యలక్షణే విపక్షగామిత్వం నవిశేషణం, అసాధారణాద్య వ్యాప్తేః, సాధారణంతు సపక్షవృత్తిత్వ సహితమితి వాచ్యం; విపక్ష గామిత్వస్యైవ సాధారణత్వాత్ అధికస్య వ్యర్థత్వాత్ । నచ విరుద్ధం వ్యావర్త్యం, విపక్షగామిత్వేనాత్రైవ తదంతర్భావాత్ । అథానైకాంతికే విపక్ష సంబన్ధేనైవ దూషకతా బీజం, అసాధారణాద్య వ్యాప్తేః। నచ తత్రాన్యదేవ బీజం; హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తేరితిచేదస్తుతావదేవం ; తథాపి

[దీ] (గమకత్వభ్రమేతి) వ్యభిచారిణ్యవ్యభిచారమాత్రే, విరుద్ధేచసామానాధి కరణ్యాంశేపి భ్రమ ఇతి (అశక్తౌ విశేష ఇతి) దూషకతాయా మవిశేషేపి నిగ్రహస్థానత్వేన విశేషాద్భేదేనో పన్యాసః। అతఏవానైకాంతిక సామాన్య లక్షణే సాధారణలక్షణేచ విరోధ వారకం విశేషణం । ఛలజాత్యో ర్నిగ్రహస్థానవిశేష నిరనుయోజ్యానుయోగ విశేషత్వవదే తస్యానైకాంతిక విశేష సాధారణ విశేషత్వేప్య దోషోవేతి పునరాకరానుసారీ పంథాః।

[గ] సాధారణ విరుద్ధయో ర్గమకత్వ భ్రమరూపాశక్తౌ నకశ్చి ద్విశేష ఇతి మూలోక్తం దూషయతి (వ్యభిచారిణీత్యాదినా) (అవ్యభిచారమాత్రే ఇతి) భ్రమ ఇత్యగ్రిమేణాన్వయః । మాత్రపదేన సాధ్యసామానాధికరణ్య వ్యవచ్ఛేదః । "సామానాధికరణ్యాంశేపీ" త్యపినాఽ వ్యభిచార సముచ్చయః । నన్వేవమపి అనుమితి విరోధిరూప ముభయోరపి సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్య మేకమేవేతి సాధారణ విరుద్ధయోః పృథక్పరిగణన మసంగతమిత్యత ఆహ (దూషకతాయామితి) అవిశేషేపి - అనుమిత్యనుపధాన ప్రయోజకభేదవిరహేపి (నిగ్రహస్థానత్వేనవిశేషాదితి) నిగ్రహస్థాన విశేషప్రయోజకత్వేనా నైకాంతిక బహిర్భావా దిత్యర్థః । భేదేనోపన్యాసః - విరుద్ధస్య స్వాతంత్ర్యేణ పరిగణనం । అతఏవ - ఉక్తయుక్త్యా విరుద్ధస్యా నైకాంతిక బహిర్భూతత్వాదేవ । విరుద్ధస్యానైకాంతిక లక్షణాక్రాంతత్వేపిస్వాతంత్ర్యేణతద్విభజనసంగమయతి(ఛలజాత్యోరితి)

[మ] సాధారణెవిరుద్ధ పరిశేషొ వజ్రిలెపపవ । అన్యేతు విరుద్ధ లక్ష ణే నవ్యర్థః త్వం, సాధారణస్య వ్యవచ్ఛేద్యత్వాత్ ; నాప్య సాధ కతానుమితౌ, ఏతస్యాపి వ్యాప్యత్వాత్ ; నీలధూమాదౌచ వ్యా ప్తిరస్త్యేవేతి నస్వార్థానుమానె దోషః ; పరస్యతు వ్యర్థత్వ మధికం, నచ విరుద్ధత్వా దిత్యత్రో శబ్దాధిక్యమితి। తన్న;అర్థోహి లింగం, నచ వ్యభిచారా వారక విశేషణావచ్ఛేదెనాపి వ్యాప్తి గౌరవాదితి వక్ష్యతె । నచార్థానుగత్యా వ్యర్థత్వేఽపి విరు ద్ధత్వా దిత్యత్రో ఉద్భావనాశక్యత్వం, ఆవశ్యక తద్వివేచనె తదు ద్భావనస్య శక్యత్వాదితి । హేతుద్వయొ పన్యాసెచాధికం । ప్రథ మెన ద్వితీయస్య కృతకర్తవ్యతాయా దుష్టి బీజత్వాత్ ; నచ నీలధూమాదిత్వాదౌ విశిష్టకర్తవ్యమనేన కృతం । ధూమవత్త్వా దిత్యనేన కృతమితిచెన్న ; తథానుపన్యాసాత్ । అన్యథా నీలాన న్వయాపత్తిః । అపరేతు సాధ్యానవగత సహచారః సాధ్యాభావ సహచారీ విరుద్ధః, అన్యథా పృథివ్యాం మెయత్వేనేతర భెదాను మానం నవిరుద్ధంస్యాత్, సాధ్యాభావా వ్యాప్యత్వాత్ । నచ త త్సాధారణం, సపక్షాసత్త్వాత్ । నచ సాధ్యసహచారా జ్ఞాన దశా యాం సాధారణాతివ్యాప్తిః ; తదా తస్యాపి విరుద్ధత్వాదితి తన్న; విపక్షగామిత్వ మాత్రం దూషక మిత్యుక్తత్వాత్ । అత ఏవా వ్యభిచరితో వ్యతిరేక్య నైకాంతికఏవ । నాపి సాధ్యాభావ సాధ కత్వం, తత్ప్రమాపకత్వంవా ; సాధ్యాభావ సంబంధ బుద్ధిం వినా తదజ్ఞానాత్ । నాపి సాధ్యవద న్యత్వె వ్యాప్యత్వం ; వ్యాప్యత్వే

[గ] ఛల జాత్యో ర్నిరనుయొజ్యా నుయొగ రూపతయా పదార్థవిభాజక నిగ్రహ స్థానత్వా ద్క్రాంతత్వేపి యథా పదార్థేషు స్వతంత్రో విభజన మవిరుద్ధం, తథావిరుద్ధస్యా నైకాంతిక విశేషతయాఽ నైకాంతికత్వ రూ పహేత్వాభాస విభాజక రూపాద్క్రాంతత్వేపి హేత్వాభాసెషు స్వతంత్రో విభజన మవిరుద్ధ మిత్యర్థః । మూలె (విరుద్ధలక్షణ ఇతి) విరుద్ధపక్షేతర భేదానుమాన ఇత్యర్థః । నవ్యర్థత్వం – ననియమాంశస్య వ్యర్థత్వం। హేతుమన్నిష్ఠాభావా ప్రతియోగిత్వ రూపాయా స్సాధ్యాభావ నిష్ఠహేతు

[మ] వివేచనే వ్యర్థవిశేషణత్వాత్। నాపి స్వవ్యాపకాభావ ప్రతియోగిసాధ్యకత్వం। సాధ్యాభావస్య హేతువ్యాపకత్వ ప్రతీతౌ హేతుసాధ్యాభావ సంబంధ భానస్యావశ్యకత్వాత్। ఉచ్యతే- సాధ్యవ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్వం విరుద్ధత్వం; నచ ప్రతియోగినో రనన్వయే భాసమాన ఏవ తదభావయో ర్వ్యాప్తి గ్రహః, భిన్నగ్రాహక సామగ్రీకత్వాత్। అన్యథా వ్యతిరేకి విలయాపత్తేః।

[దీ] (నాపీత్యాది) వ్యాపకత్వం వ్యాప్య వ్యాపక సామానాధికరణ్య ఘటితంనవా; ఆద్యే (సాధ్యాభావస్యేతి) ద్వితీయేతు నాభాసత్వ మవిరోధిత్వాత్।(సాధ్యేత్యాది) హేత్వభావస్యసాధ్యవన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వ జ్ఞానం వస్తుత స్తత్ప్రతియోగికా భావస్య హేతో స్సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహంవిరుణద్ధీత్యభిప్రాయేణేదం। యదిచ

[గ] వ్యాపకతాయా హేతుసాధ్యాభావసామానాధికరణ్య ఘటితతయాతద ఘటిత విరోధభానే సామానాధికరణ్య భానస్యా వశ్యకత్వాభిధానం మూల కృతో నసంగచ్ఛత ఇతి తత్సంగమనాయ వితర్కయతి (వ్యాపకత్వమితి) (అవిరోధిత్వాదితి) గ్రాహ్యాభావా ద్యనవగాహితయా తజ్జ్ఞానస్య వ్యాప్తి జ్ఞానా ప్రతిబంధకత్వా దితిభావః। నను హేతౌ సాధ్య వ్యాపకీ భూతా భావ ప్రతియోగిత్వ జ్ఞానస్య వ్యాప్తిజ్ఞానాదౌ గ్రాహ్యాభావా ద్యనవగా హితయా ప్రతిబంధకత్వం నసంభవతీతి కథం హేతునిష్ఠ తాదృశ ప్రతి యోగిత్వస్య విరోధరూపతయా సిద్ధాంత ప్రణయన మిత్యతఆహ (తత్ప్రతి యోగికేతి) హేత్వభావప్రతియోగికేత్యర్థః। హేత్వభావా భావత్వేన భాస మాన ఏవ సామానాధికరణ్య గ్రహ స్తదభావే తుల్య విత్తివేద్యతయా సాధ్యసమానాధి కరణాభావ ప్రతియోగిత్వ మవగాహత ఇతి తత్ర తాదృ శ ప్రతియోగిభాత్వావ రూప వ్యాపకత్వగ్రహ ప్రతిబధ్యత్వం, నతు హే తుతావచ్ఛేదక రూపేణ భాసమానే సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహ ఇత్య రుచే రనుపదం వక్ష్యమాణతయా (అభిప్రాయేణేతి) "యదిచే" త్యనంత రం హేత్వభావే సాధ్య వ్యాపకతా గ్రహదశాయామితి పూరణీయం।

[మ] యద్వావృత్తిమతః సాధ్యవదవృత్తిత్వం సాధ్యవద్వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నాధికరణత్వం, సాధ్యా సమానాధికరణ ధర్మత్వం, సాధ్యవద్వృత్తిత్వాన్ధికరణ ధర్మత్వంవాత్వం,

[దీ] తదభావా భావత్వే నాసామానాధి కరణ్య గ్రహేపి తత్త్వేన సామానాధికరణ్య గ్రహో నవిరుద్ధ్యత ఇతి విభావ్యాతి తదాహ (యద్వేత్యాది) 'వృత్తిమత' ఇతి 'ధర్మ' ఇతిచ పక్షధర్మత్వా విరోధిత్వప్రదర్శకం, నతువిశేషకం, దూషకతాయామనుపయోగా దవ్యాప్తికరత్వాచ్చ। వృత్తివిశేష సూచనాయవాతత్, తేన సమ వాయేన హేతుతాయాం ధూమేనావ్యాప్తిః। ఆద్యయోః సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వ తదధికరణత్వాభావౌ చరమయోశ్చ సాధ్యవద్వృత్తి తత్త్వాధికరణభేదా వర్థావితిభేదః।

[గ] (తదభావేతి) హేత్వభావేత్యర్థః। అసామానాధికరణ్య గ్రహేపి-సామా నాధికరణ్య గ్రహః సంభవేపి । సాధ్య వ్యాపకత్వం సాధ్యా సమానాధి కరణ స్వాభావకత్వ రూపం యది వివక్ష్యతే తదా పూరణం వినైవ 'అ సామానాధికరణ్య గ్రహేపి' ఇత్యస్య- అసామానాధికరణ్య గ్రహ దశా యామితి యథా శ్రుతార్థక తయైవచ సంగతిర్బోధ్యా। తత్త్వేన-హేతు తావచ్ఛేదక రూపేణ । అవృత్తిహేతౌ వ్యభిచారిత్వస్యా వృత్తితాయా వి రోధ రూపతాయా శ్చేష్టత్వాత్ 'వృత్తిమత' ఇతి 'ధర్మ' ఇతిచ వ్యర్థ మత ఆహ (వృత్తీతి) (పక్షధర్మత్వా విరోధిత్వ ప్రదర్శకమితి) ఏతత్ప్రద ర్శనంచ స్వరూపాసిద్ధి వైలక్షణ్యస్య విరోధే లాభాయేతి బోధ్యం । విశే షకం - విరోధశరీర ప్రవిష్టార్థకం । దూషకతాయాం - ప్రతిబన్ధకతా యాం । అనుపయోగిత్వాత్ - తదర్థ విషయతాయా మనుపయోగిత్వా త్ । అవ్యాప్తికరత్వాత్- అవృత్తివిరుద్ధా సంగ్రహ ప్రయోజకత్వాత్। (వృత్తివిశేషేతి) యేన సంబంధేన విరుద్ధత్వ మభిమతం తత్సంబంధా వచ్ఛి న్న సాధ్యవద్వృత్తి రివశ లాభాయేత్యర్థః । తస్మి న్విశేన ప్రయోజనమాహ (తేనేతి) లక్షణచతుష్టయస్య భేదం స్ఫుటయతి (ఆద్యయోరితి) (అభావా వితి) అత్యంతాభావావిత్యర్థః । పృథివీతరేభ్యో భిద్యతే పృథివీత్వా ది త్యాదా వ్యతిరేకిణి సాధ్యవద్వృత్తిత్వా భావా సత్త్వాద్వ్యస్తవతి వ్యాప్తి

[మ] నచవ్యతిరేక్యతివ్యాప్తిః,తతోసాధ్యాప్రసిద్ధ్యా తథాజ్ఞానవిరహాత్। అసాధారణేచ సంకర ఏవ । అనేనాపి రూపేణతస్య దోషత్వాత్। నచ సాధ్యవదవృత్తిత్వేసతి వృత్తిమత్త్వ జ్ఞానాత్ సాధ్యాభావవ ద్గామిత్వ జ్ఞానమావశ్యకం తేన వినా సాధ్యవదవృత్తిత్వా జ్ఞానా దితి వాచ్యం ; ఉపజీవ్యత్వేన భిన్నత్వాత్ । ఉపజీవ్యత్వేఽపి సా ధ్యవతి నవర్తత ఇతి జ్ఞానం నస్వతో దూషకమితి చేన్న ; అసహ చార జ్ఞానస్య విరోధితయా వ్యాప్తి గ్రహ ప్రతిబంధకత్వాత్ ।

[దీ] జ్ఞానాతిప్రసక్తింనిరస్యతి "నచే"త్యాదినా(తేనేత్యాది)సాధ్యాభావ వద్గామిత్వజ్ఞానంవినా వృత్తిమత్త్వ విశిష్టసాధ్యవదవృత్తిత్వజ్ఞానాప ర్యవసానాదిత్యర్థః(అసహచారేతి) సహచారః-సామానాధికరణ్యం

[గ] ర్న సంభవతీత్యాశయేనాహ (జ్ఞానాతిప్రసక్తిమితి) హేతుమతిసాధ్యవ త్త్వాగ్రహేణ తతో సాధ్యవద వృత్తిత్వ గ్రహాసంభవా దితిభావః । అసా ధారణే శబ్దోనిత్యశ్శబ్దత్వా దిత్యాదౌ వస్తుతో వ్యాప్తిశంకాంలక్ష్యతాం స్వీకృత్య నిరాకురుతే మూలే (అసాధారణేచేతి) (సంకరఏవేతి) విరోధస్య దోషాంతర సామానాధికరణ్య మిష్టమేవేత్యర్థః । అనేన- విరుద్ధత్వేన । తస్య-అసాధారణ హేతోః । దోషత్వాత్ - దుష్టత్వేక్షతి విరహాత్ । సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ జ్ఞానాభావస్య సాధ్యవదవృత్తిత్వా జ్ఞానప్రయో జకత్వం నసంభవతి, కార్యాభావస్య కారణా భావా ప్రయోజకత్వాత్ ; ఇతి "తేనవినా" ఇత్యాది మూలాసంగతిరితి తదన్యథా వ్యాఖ్యాతుముపా దత్తే దీధితౌ (తేనేత్యాదీతి) (వృత్తిమత్త్వేతి) వృత్తిమత్త్వ విశిష్టసాధ్యవద వృత్తిత్వరూప హేతుజ్ఞాన ఘటిత సాధ్యాభావవ ద్గామిత్వా నుమితి సామగ్ర్యాః ఫలోపహితత్వా న్నిర్వాహా దిత్యర్థః । తథాచ సామగ్ర్యాః ఫలోపధాన నియమానురోధాత్త జ్ఞానస్యావశ్యకత్వమితి భావః । మూలే (ఉపజీవ్యత్వేన భిన్నత్వాదితి) వ్యభిచార జ్ఞానోప జీవ్యత్వేన విరోధస్యాపి పృథగ్దోషతాయా ఆవశ్యకత్వా దిత్యర్థః (నస్వతో దూషకమితి) ఉపాధి వన్న హేత్వాభాస ఇతి శేషః । "వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వాది" త్యస్య 'స్వతోఽపీ' త్యాదిః । "వ్యభిచారాజ్ఞాన విరోధిత్వేన" ఇతి మూలస్య వ్యభి

[మ] వ్యభిచారాజ్ఞాన విరోధిత్వేన వ్యభిచార జ్ఞానవత్ । నను విరుద్ధస్య స్వార్థానుమాన దోష త్వేఽపి పరార్థానుమానేఽ స్వార్థక త్వం,అయోగ్యతా జ్ఞానేన నిశ్చయానన్వయాదితి చెన్న ; అయోగ్య తాజ్ఞానస్య విరుద్ధత్వ జ్ఞానోప జీవకత్వేన తస్యైవ దోషత్వాత్ । బాధేప్యేఽవం । సచాయం విధినా సాధనె త్రివిధః ; సాక్షాత్సా ధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాత్, సాధ్యవ్యాపకా భావ వ్యాప్యత్వాత్, సాధ్యవ్యాపక విరు ద్ధో పలంభాత్ । తథా అధూమవా నయం

[దీ] (వ్యభిచారెతి) వ్యభిచారో నజ్ఞాయతె యస్మా త్తదవ్యభిచారా జ్ఞాన మవ్యభిచారజ్ఞానం, తదయమర్థః ; అవ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యా రూపాయా వ్యాప్తె రవ్యభిచారాంశ గ్రిహవిరోధి గ్రిహవిషయ తయా యథా వ్యభిచారో హేత్వాభాస స్తథా సామానాధి కర ణ్యాంశ గ్రిహ విరోధిగ్రిహ విషయతయా విరోధ్యోఽపీతి । సచా యం- విరుద్ధో హేతుః (సాధ్యాభావేతి) తదభావత్వం తద్వత్తా గ్రిహ విరోధ్య భావత్వం, తెన సాధ్యవదన్యత్వ వ్యాప్యత్వోప సంగ్రిహః। ఏవము త్తరత్రాపి (సాధ్యవ్యాపకెతి)

[గ] చారజ్ఞానాభావ విరుద్ధ త్వేనేత్యర్థో నసంభవతి, తావతా వ్యాప్తిజ్ఞాన ప్రితిబంధకత్వా లాభాదిత్యన్యథా తద్వ్యాచష్టే దీధితౌ – (వ్యభిచారేతీతి) వ్యాప్తె రవ్యభిచార సామానాధికరణ్య ఘటితత్వ మభిధాయ త త్తదంశ భానవిరోధినో జ్ఞానస్య వ్యాప్తిజ్ఞాన ప్రితిబంధకతాం స్ఫుటీకుర్వ న్ తద్వి షయస్య హేత్వాభాసతాయా నిష్ప్రత్యూహత్వం దర్శయతి (తదయమర్థ ఇత్యాదినా) విరోధస్యైవ నిరుక్తత్వాత్, 'సచాయ' మిత్యస్య తత్పరామ ర్శకతా భ్రిమం నిరాకరోతి (సచాయమితి) సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వ జ్ఞానవ త్ సాధ్యవద్భేదవ్యాప్యత్వజ్ఞానస్యాపి విరోధితయాతదనభిధానేనన్యూనతాం పరిజిహీర్షుః సాధ్యాభావపదం సాధ్యతద్వదత్యంతా న్యోన్యాభావ పర తయా వ్యాచష్టె (తదభావత్వమితి) సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాది వార ణాయ 'అభావపదం' విరోధితా విశేష సూచకం । ఉ త్తరత్రాపి – సాధ్య వ్యాపకాభావేత్యత్రాపి । అన్యథా సాధ్యవ్యాపకవ ద్భేదవత్త్వా సంగ్రహా దితిభావః । వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వ వ్యాపక విరుద్ధత్వయో రభేదాద్వి

[మ] యోగ్యధూమవత్తయాఽనుపలభ్యమానత్వాత్, నిరగ్నికత్వాత్, జలాశయత్వాత్। నచ సర్వత్ర సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభ ఇతి నత్రైవిధ్యం; ఏతదజ్ఞానేఽపి సాధ్యాభావతద్వ్యాపకాభావవ్యాప్యత్వే నాపిజ్ఞాతస్య దోషత్వాత్। నచధూమవానయంతదభావవత్త్వాదిత్యధికం, స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వంహి వ్యాపకత్వం,

---

[దీ] అత్ర వ్యాప్యపదంస్వరూపపరం(సాధ్యేత్యాది)సాధ్యవ్యాపకసామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధి రూపవత్త్వాదిత్యర్థః। తేన సాధ్యవ్యాపకవదవృత్తిత్వా ద్యుపసంగ్రహః। సర్వత్రచోపలంభ పదం స్వరూప సిద్ధిమాత్ర ఫలకం (సాధ్యాభావేతి) వ్యాప్యపద వ్యత్యాసేన, సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వేన సాధ్య వ్యాపకా భావత్వేనచేత్యర్థః। (స్వసమానేతి) తథాచ సాధ్యాభావ సాధ్యవ్యాపకా భావయో ర్నిర

తీయే వ్యాప్య పదార్థా వివక్షామాహ (వ్యాప్యపదమితి) విరుద్ధ పదస్య తదభావ వ్యాప్య తద్వదవృత్త్యుభయ పరతామాహ (సాధ్యవ్యాపకేతి) సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధిత్వం తద్గ్రహ ప్రతిబంధక ధీ విషయత్వం, నతు తదధికరణా వృత్తిత్వం, తదభావత్వాదేరపి తత్సమానాధి కరణా వృత్తిత్వాత్। "వ్యాపకవద వృత్తిత్వాదీ" త్యాదినా వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వ పరిగ్రహః। ఇదంచ తదభావ వ్యాప్యత్వ గ్రహస్య తత్సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధితా మంగీకృత్య విరుద్ధత్వాదిగ్రహఏవ విరోధీ నతు తమపలంభగ్రహ ఇత్యాశయేన। ఉపలంభ పదానామ వివక్షితార్థకతామాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- "వ్యాపక విరుద్ధోపలంభా" దిత్యత్ర, అగ్రిమ "ప్రతియోగ్యుపలంభా" దిత్యాదౌచేత్యర్థః। "సాధ్యాభావ తద్వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వేన" ఇత్యత్ర,మూలే వ్యాప్యపదార్థా వివక్షాయాం సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వా లాభః, తద్వివక్షాయాంచ సాధ్యవ్యాపకాభావవత్త్వా లాభః, అవివక్షిత తద్వ్యాప్యలాభశ్చ, ఇత్యతో వ్యాచష్టే (సాధ్యాభావేతీతి) "జ్ఞాతస్య దోషత్వాత్" ఇతి మూలం జ్ఞానస్య విరోధిత్వాదిత్యర్థకం, తథాచ సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధి రూపాణాం పరిగణనీయతయా నతమపాదాన విరోధ ఇతి భావః। స్వవ్యాపకతాయా స్వసామానాధికరణ్య ఏవ కథం సాధ్యాభావత్వస్య కథితాంతర్భావ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ దీధితౌ (తథాచేతి) ప్రతియోగ్యుపలంభ పదం సాధ్య భూతా భావ

[మ] తద్భేదేఽపి । ధూమవానయం ధూమాభావవత్త్వేనోపలభ్యమానత్వాత్, తద్వృత్త్యానుపలభ్యమానత్వాదిత్యనైకాంతికమేవ। నిషేధసాధనేఽపి త్రివిధః; ప్రతియోగ్యుపలంభాత్, సాధ్యవ్యాపకాభావోపలంభాత్, సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభాత్ । యథా నిరగ్నికోఽయమగ్నిత్వాత్, ధూమాభావశూన్యత్వాత్, ధూమవత్త్వాత్ । సర్వశ్చాయం విశేషణద్వారాపి ; యథా కృష్ణాగురుప్రభవ వహ్నిమానయం కటుకాసురభి పాండర ధూమవత్త్వాత్ ।

[దీ] రుక్తసాధ్యవ్యాపకాభావత్వేనానుగమాన్నాధిక్యమిత్యర్థః । ప్రతియోగ్యుపలంభాత్ - స్వరూపతః సాధ్యవత్త్వగ్రహవిరోధిత్వాత్। తేననిరగ్నికాన్యత్వాది సంగ్రహః । "సాధ్య వ్యాపకే" త్యత్ర వ్యాపకత్వం భేదాభేద సాధారణం, తేన సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వ సంగ్రహః (ధూమవత్త్వాదితి) ధూమాభావస్య వహ్న్యభావవ్యాపకత్వ గ్రహ దశాయా మస్య మధ్యమేఽంతర్భావో వహ్న్యభావవ్యాపకవహ్నిసామగ్ర్యభావాభావవ్యాప్యత్వ గ్రహే చ చరమే ।

ఇదంపునరిహావధేయం;కథితరూపాణికింస్వరూపతో జ్ఞాతాన్యేవ

[గ] ప్రతియోగితావచ్ఛేదక తద్వద్భేదత్వ తదత్యంతాభావత్వాద్యుపగ్రాహకతయా వ్యాచష్టే (ప్రతియోగ్యుపలంభాదితి) "స్వరూపత" ఇతి విరోధితా విశేష సూచకం, సాధ్యవ్యాపకాభావత్వ వారణాయ । విరోధిత్వాత్ - విరోధిజ్ఞాన ప్రకారతావచ్ఛేదకత్వాత్ । (నిరగ్నికాన్యత్వాదీతి) నిరగ్నికాన్యత్వత్వాదీత్యర్థః । "సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభాత్" ఇత్యనేన సాధ్యాభావ వ్యాపకత్వోపగ్రహాయాహ (సాధ్య వ్యాపకత్యేతి) "ధూమవత్త్వాత్" ఇతి తృతీయోదాహరణస్య సాధ్యవ్యాపకాభావతయా మధ్యమేఽప్యంతర్భావ స్సంభవతీతి దశావిశేషే వ్యాపక విరుద్ధాంతర్భావం దర్శయతి "ధూమాభావస్యే"త్యాదినా। "దశాయా" మిత్యనంతరమేవకారః పూరణీయః । మధ్యమే - సాధ్య వ్యాపకాభావత్వ జ్ఞానవిషయతయోదుష్టే । గ్రహే - గ్రహదశాయాం । చరమే- సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధత్వ జ్ఞానవిషయతయా దుష్టే, (స్వరూపతో జ్ఞాతాన్యేవేతి) ఏవకారో మధ్యే యోజ్యః । తథాచ గ్రాహ్యాభావ వ్యాప్యత్వాదినాఽజ్ఞాతాన్యపి

[దీ] సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధిని అసామానాధికరణ్యవ్యాప్యత్వేనషోడశానాద్యః, వ్యాపకాభావవ్యాప్యత్వాదే స్తదసంభవాత్ । నద్వితీయః, సాధ్యాభావత్వసాధ్యాభావవ్యాప్యత్వయోః స్వరూపేణైవ జ్ఞాతయో స్తథాత్వాత్ । తథాత్వేపి తత్త్వమవిరుద్ధమితి చేత్ ? హంతైవ మసామానాధికరణ్యస్య సమానాధికరణావృత్తి తత్తద్ధర్మాణాంచ తథాత్వా దాధిక్యం। నచైతానిధర్మివిభాజకాన్యేవ,సర్వేషామేవసాధ్యాభావవ్యాప్యత్వేనైకవిధత్వా

[గ] విరోధినీత్యర్థః। "అసామానాధికరణ్యవ్యాప్యత్వేన"తి సావధారణం, అతో నవక్ష్యమాణ దూషణా సంగతిః । (వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వాదే రితి) ఆదినా వ్యాపకవద వృత్తిత్వ పరిగ్రహః । (స్వరూపేణైవ జ్ఞాతయో రితి) తదభావ వ్యాప్యత్వేనా జ్ఞాతయో రపీత్యర్థః । సాధ్యాభావ స్సాధ్యసమానాధికరణ ఇత్యనాహార్య జ్ఞానానుత్పత్త్యా ధర్మితా వచ్ఛేదకతా సంబన్ధేన తత్సామానాధికరణ్య ప్రకారకా నాహార్య బుద్ధౌ తదభావత్వాది పర్యాప్త విషయతా సంబంధేన జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వాదితి భావః । యథా కథంచిద్విరోధి రూపాణా మేవాయం విభాగ ఇత్యాశంకతే (తథాత్వేపీతి) స్వరూపతో విరుద్ధత్వేపీత్యర్థః । తత్త్వం - విరుద్ధత్వం। అవిరుద్ధం- అక్షతం । (అసామానాధికరణ్యస్యేతి) అస్యస్వరూపతఏవసామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధిత్వాదితిభావః।(సమానాధికరణేతి) అయమశ్వః సాస్నావత్త్వాదిత్యాదా సాస్నాత్వాదీనామిత్యర్థః। తేషామప్యశ్వత్వాద్యసామానాధికరణ్యవ్యాప్యత్వేన విరోధిత్వాదితిభావః। "నచాయ" మిత్యాది గ్రన్థోనసామానాధికరణ్యధీవిరోధిరూపపరిగణనపరః,కింతువిరుద్ధహేతుప్రభేద పరిగణనపరః, ఏవంచ సాధ్యాసామానాధికరణ్య రూపవతాం ధర్మిణాం సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాది నైరూప్యాపగ్రహో న్నాధిక్యమితి శంకాం నిరస్యతి (నచైతానీతి) సర్వేషాం- సాధ్యవ్యాపకా భావాదీనాం। (సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వేనేతి) తథాచ తేషాం పృథగుపాదానా నుపపత్తిరితి భావః । ఇదముపలక్షణం, "ఏతదజ్ఞానేపీ" త్యాదిమూలవిరోధోపి ద్రష్టవ్యః ।

అయంచ బాధాశ్రయా సిద్ధ స్వరూపా సిద్ధా సాధారణ సంకీర్ణః క్వచిత్ । ఇతి తత్త్వచింతామణౌ విరోధగ్రంథః।

దితి। విరోధోన్నాయక ప్రకారత్రైవిధ్యేన ధర్మిణోఽపి త్రైవిధ్యాభిధానమితి వదంతి (అయంచేత్యాది) బాధస్వరూపాసిద్ధ్యన్యతర సంకరస్త్వావశ్యకోఽన్యసంకరస్తు క్వాచిత్కః, జ్ఞానాసంకరాచ్చ పార్థక్యం । ఇతి దీధితౌ విరోధ గ్రంథః ।

విభాగం సంగమయతాం కేషాంచిన్మతమాహ (విరోధోన్నాయకేతి) ఏవంచ మూలే సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాదినా జ్ఞానస్య యద్దూషకత్వ మభిహితం తదపి విరోధజ్ఞాన ద్వారానతు సాక్షాదితి నవిరోధః, ఇతి ధ్యేయం । విరోధానుమాపక హేతూనా మానంత్యా త్త్రైవిధ్యానుపపత్తి స్తదవస్థైవేత్య స్వరస సూచనాయ 'వదంతీ'తి । మూలే (సర్వశ్చాయం విశేషణ ద్వారాపీతి) ఉక్తనిఖిల ప్రకారో విరుద్ధో విశేషణ నిబంధనోపీత్యర్థః। అతో విశేషణ నిబంధనత్వస్య విరోధరూపవిశేష ణే సంకోచో బోధ్యః । (కృష్ణాగుర్వితి) అతోవిశేష్య ధూమత్వావచ్ఛిన్నస్య సాధ్య సమానాధికరణత్వాత్, కటుత్వాది విశిష్టస్యైవ విరుద్ధత్వా దితి భావః । అతోచ ప్రత్యేక విశేష ణా వచ్ఛిన్నస్యైవ విరుద్ధతా బోధ్యా । బాధస్వరూపా సిద్ధ్యన్యతర సంకరస్యావశ్యకతయా క్వాచిత్కత్వాభిధానం నసంగచ్ఛత ఇత్యాశంక్య తదుభయా నుమాపకేతర రూపావచ్ఛిన్న సంకరస్య క్వాచిత్కత్వం వివక్షితమిత్యాహ దీధితౌ – "బాధేత్యా"దినా। నను విరోధస్థలే దోషాంతరస్యా వశ్యకత్వే కిమస్య దోషత్వాభ్యుపగమే నేత్యత ఆహ (జ్ఞానాసంకరాచ్చేతి) దోషాంతరా జ్ఞానదశాయాం విరోధజ్ఞానేనాప్యనుమితి ప్రతిబంధాదస్య దోషాంతరత్వ మావశ్యకమితి భావః ॥

ఇతి శ్రీమహా మహోపాధ్యాయ గదాధర భట్టాచార్య విరచితే

అనుమాన దీధితి వ్యాఖ్యానే

విరోధ గ్రన్థః ।

—(౦)—